

‘પ’ પરિવાર

પુસ્તકોની પ્રેમમાળા

પ્રભુજીને પહેરાવું

પામવા પરમને

પ્રત્યક્ષ-પરોક્ષ

પ્રોત્સાહકને પ્રેમપૂર્વક

પ્રણામ

પુરસ્કાર પ્રસન્નતાનો

પ્રણામ – પંથ પરમેષ્ટીને

૧. જન્મકાલ : પૂ. માતા મુક્તાબેન

: પૂ. પિતા બાબુભાઈ વોરા

૨. પુષ્ટિકાલ : પૂ. કૃષ્ણશંકર શાસીજી

૩. વિદ્યાકાલ : પૂ. યશોદાબેન પટેલ

૪. જ્ઞાનકાલ : પૂ. ગીતાબેન શાહ

૫. મેરણાકાલ : શ્રી હર્ષદ ચંદુલાલ શાહ

: પૂ. ધનસુખભાઈ

: પૂ. ચંદુલાલ ડાહ્યાભાઈ શાહ

પિચ્છધર

પ્રેમ – પરિવારનો

પ્રીત – મફતિની

પ્રવાસ – પારાવારનો

પથિક – પરમ પંથની

પ્રેરણા – પ્રિયુજની

પ્રસાદી – પરમેશ્વરની

પ્રાપ્તવ્ય

પરમાનંદ

પિચ્છપટ

(મોટપિચ્છ ધારણ કરનાર, શ્રીકૃષ્ણ)

અનુભવનાં અમૃતચિંહું - ૧૦૩

પ્રથમ આવૃત્તિ : તા ૧-૧-૨૦૨૧

પરિકલ્પના : રમા હર્ષદ શાહ

ટાઈપ સેટિંગ : નરેશ પટેલ - ૮૦૮૦૨૦૨૫૪૧

પ્રકાશક : રમા હર્ષદ શાહ

પ્રાપ્તિસ્થાન : ૧૬, પ્રકાશ નં. ૧, ૨૮/એ, રીજ રોડ,

મલબાર હીલ. મુંબઈ - ૪૦૦ ૦૦૬

: ૦૨૨-૩૫૫૬૩૮૦૮

: ૯૭૫૭૨૧૦૭૮૧

મૂલ્ય : પ્રસન્ના

અનુક્રમણિકા

ક્રમ	લેખ	પાના નં.
૧	આત્મનિર્ભર	૫
૨	ઋણાનુબંધ	૯
૩	સંભળા	૧૩
૪	ઝનૂન	૧૯
૫	પુણ્યકાર્ય	૨૨
૬	નવા નામે	૨૭
૭	સ્નેહનું સામ્રાજ્ય	૩૦
૮	બધું તમારું	૩૫
૯	પ્રશાહાલી	૩૮
૧૦	સમૃદ્ધિ	૪૨
૧૧	શુભમંગલ	૪૫
૧૨	આપ-લે	૪૯
૧૩	બ્રુવનધન	૫૩
૧૪	નવી કૂંપળો	૫૬
૧૫	નિર્મરદા	૫૯
૧૬	મન	૬૧
૧૭	નાગારિકતા	૬૪
૧૮	કુદરત	૬૯
૧૯	હુબારા	૭૧
૨૦	સવારનો ભૂલ્યો	૭૬
૨૧	સ્વર્ગ	૮૧
૨૨	વહાલ	૮૪
૨૩	અરુણું પરભાત	૮૭
૨૪	સમાનતા	૯૧
૨૬	આંખ	૯૫

આત્મચિત્તર

આધુનિક જમાનામાં માઆપ દીકરાની જેમ જ દીકરીને ઉછેરે છે. ભણાવે છે, લાડ કરે છે. દીકરીને પગભર કરીને પછી પરણાવે છે. છોકરીઓ છોકરાઓ કરતાં વધુ તેજસ્વી નીવરે છે. ઉચ્ચ અભ્યાસના ક્ષેત્રે છોકરીઓ આગળ નીકળી ગઈ છે. જીવનના હરક્ષેત્રમાં આધુનિક સ્ત્રી અગ્રેસર બનતી જાય છે, બલકે ચડિયાતી પૂરવાર થઈ છે. શ્વેતાએ એમ.બી.એ.નો અભ્યાસ કર્યો. બી.એ. થઈ ત્યારથી છોકરો બતાવે, એના લગન માટે પ્રસ્તાવ મૂકે પણ શ્વેતા મક્કમ હતી. એના પિતા મક્કમ હતા. પૂરેપૂરો અભ્યાસ કર્યા પછી, પગભર થયા પછી જ લગન કરવા છે. શ્વેતાએ ભણી લીધું, જોબ કરવા લાગી, સાથે જોબ કરતા પ્રણય સાથે ઓળખાણ થઈ, માઆપે રાજીયુશીથી પ્રણય સાથે શ્વેતાના લગન કરાવી આપ્યા. પ્રણય સાથે શ્વેતાએ બાલી કરી હતી - હું આટલું ભણી છું. મારે હજુ કેરિયર કરવી છે. હું જોબ ચાલુ રાખીશ. પ્રણયને ખબર હતી શ્વેતાની કાર્યનિષ્ઠાની. એ જરૂર કંપનીની સી.ઇ.ઓ.ની પોસ્ટ પર પહોંચી જશે.

શ્વેતા અને પ્રણય સાથે જ જોબ પર જતા. પ્રણયની મમ્મીએ રસોધાણીને રજા આપી દીધી. ઘરમાં ચાર જણા છીએ. સાસુવહુ રસોઈ કરી લઈશું, ખોટો ખર્ચ શા માટે રાખવો. સાસુજનો આગ્રહ હતો કે સવારની રસોઈ હું કરીશ, સાંજની રસોઈ શ્વેતા કરે પણ શ્વેતા અને પ્રણયને સાંજે મોટેભાગે પાટીઓમાં જવાનું હોય, મોડી સાંજ યુધી મીટીંગો હોય, શ્વેતાના મોટા ભાગાનું કામ સાસુજનો જ પતાવવું પડતું. આમેય શ્વેતાને ઘરકામમાં કોઈ દિલચસ્પી હતી નહીં. લગન કરવા એટલે હરવું, કરવું, મજા કરવું, હું ને મારો વર.

શરૂઆતમાં તો બધું ટીક ચાલ્યું. પ્રણયે પોતાનો બીઝનેસ શરૂ કર્યો. પ્રણય એમ કહેતો કે શ્વેતાને પગલે ઘરમાં સમૃદ્ધિ આવી છે.

શ્વેતાને બધો યશ ખાટી જવો હતો. પૈસા કમાઈ જાણતી હતી, તેમ વાપરી જાણતી હતી. વાપરવા કરતાં ઉડાવી જાણતી હતી.

પ્રણયની મમ્મી કંઈ પૂછે કે કહે, ઊંધો અર્થ લઈ, ઝઘડો માંડે. પ્રણય શ્વેતાની બધી નાદાની ચલાવી લે તેવો હતો. તેની મમ્મી કહેતી જે ઘરમાં કકળાટ હોય ત્યાં ગોળાનું પાણી સૂકાય, સમૃદ્ધિ ટકે નહીં. બંને સમાધાન વૃત્તિવાળા હતા. પડચું પાનું નિભાવી લેવાની વૃત્તિ હતી. શ્વેતા માનું અપમાન કર્યા કરે, એટલે પ્રણયથી એ સહન થાય નહીં. નોકરી હતી, બાંધેલો પગાર આવતો હતો. નવોસવો સ્વતંત્ર ધંધો શરૂ કર્યો હતો. ઉધરાણી તરત ન પણ આવે, પૈસા કમાય ખરો, પણ પૈસાની ખંચ તો રહે જ. ધંધા પર વિશેષ ધ્યાન આપવું પડે. પાટીઓમાં મહાલવાનો સમય ન મળે. ઓફિસમાં મોડે સુધી રોકાવું પડે. શ્વેતાને એ હવે કંપની આપી શકતો નહીં. તેથી શ્વેતા અકળાવા લાગી. ચાર વર્ષ આમ ચડખડ ચાલી.

પ્રણયની મમ્મીને હવે ઘરમાં પગાલીનો પાડનાર જોઈતો હતો. પણ શ્વેતાને જરા પણ ઉતાવળ નથી. એને તો મોજમજા માણવી હતી. સ્વતંત્ર ભમવું હતું. કેરિયર બનાવવી અને જવાબદારી લેવાની નહીં. પ્રણય સાથે ખટરાગ વધતો જાય અને એની મમ્મી જે કંઈ કહે, એનો ઊંધો અર્થ લઈ ઝગાડો કરે. મનમેળ થવાને બદલે મતભેદ વધતા ચાલ્યા.

આખરે કંટાળીને શ્વેતાએ છૂટાછેડા લેવાનો નિર્ણય લીધો. એ મનસ્વી બનતી ગઈ હતી. પ્રણય અને એની મમ્મી શ્વેતાની નાદાની નિભાવી લેતા કે ઝઘડો વધે નહીં. વાત વકરે નહીં. માદીકરાની ભલમનસાઈને શ્વેતાએ નબળાઈ ગણી લીધી. વડીલ મારફતે નોટીસ મોકલી છૂટાછેડા માટે કેસ માંડ્યો. અલગ થવાનો નિર્ણય લેવાઈ ગયો છો તો હવે એણે નક્કી કરી લીધું કે બતાવી દઉં - મા-દીકરાને કે કોની સાથે પનારો પડ્યો છે ! અનેક પ્રકારના આક્ષેપો લગાવ્યા, સાસુ દહેજ ભૂખી છે. પ્રણય દારૂ પીએ છે, મારગૂડ કરે છે. લગનજીવનની નિષ્ફળતામાં પોતાના સ્વભાવનો દોષ છે, વધુ પડતી મહત્વાકાંક્ષા

છે. એ સ્વીકારવાને અટકે ઉઘટા ચોર કોટવાલકો ડાંટે - જેવો ઘાટ થયો.

પતિના ઘર પર દાવો માંડ્યો, એલીમની ખાતર પોતે નોકરી છોડી દીધી, જેથી મોટી રકમની એલીમનીની માંગણી થઈ શકે. વકીલો મારફતે તારીખ ઉપર તારીખો પાડે. પ્રણયને ધંધો છોડી કોર્ટમાં રહેવું પડે. એક વખતનું પ્રિય પાત્ર હવે જાણે દુશ્મન અની ગાયું. અને તેટલો માનસિક પરિતાપ આપે તો પ્રણય કંટાળીને મોમાંગી રકમ આપી દે.

પ્રણયને પરતાવો થવા લાગ્યો કે ભણેલી અને કમાતી છોકરીને પસંદ કરી એ મારી ભૂલ હતી. પત્ની પ્રત્યેથી અપેક્ષા હતી કે એની માને સાચવે. પ્રણયની મમ્મી, શ્વેતાના મમ્મી પપ્પાને મળવા ગઈ કે દીકરીને સમજાવે, ઘર ન તૂટે, શ્વેતાના મમ્મી પપ્પા સમજૂ હતો. દીકરી જીદી છે. જમાઇને કે વેવાણને ગાંઠતી નથી. શ્વેતાની મમ્મી વિચારે છે કે મારા ઉછેરમાં, મારા સંસ્કારમાં ક્યાં ખામી રહી ગઈ? પોતે ક્યારેય પૈસાને મહત્ત્વ આપ્યું નથી. દીકરીને પગભર કરવા પાછળ, ખૂબ ભણાવવા પાછળનો ઉદ્દેશ હતો, દીકરીને આત્મનિર્ભર કરવાનો.

એક વખત જે વ્યક્તિને જીજ્ઞાસુ થઈ હોય, એને દુઃખ દેવાનો વિચાર પણ કેવો ધૂણાસ્પદ કહેવાય. નાના હતા ત્યારેય કોઈ અંચી કરે, ન કાંવે તો કઢી કરી ઘરભેગા થઈ જતા. લગ્નજીવનનો અર્થ જ છે એડજસ્ટમેન્ટ. બે વ્યક્તિ વચ્ચે તફાવત સમાન વિચારધારા ન હોઈ શકે - પ્રણયમાં કોઈ એબ નથી કુસંસ્કાર નથી, બહારચલો નથી, કમાય છે, દહેજની માંગણી કરી નથી. પ્રણયની મમ્મી ઘરનું કામકાજ સંભાળી લે છે. કોઈ ગાસ નથી. ફક્ત મિથ્યા અહંને કારણે આવા વરજોળા થાય એ સારું ન જ ગણાય. સામેથી શ્વેતાની મમ્મી વિચારે કે મારી વહુ આવું કરે તો ચલાવી ન જ લઉં. અહીં તો દીકરી લગ્નજીવન કરતાં પૈસાને વધુ મહત્ત્વ આપતી થઈ ગઈ છે. પોતે તો આવું શિક્ષણ આપ્યું નથી. ભણેલી દીકરી એલીમની ખાતર નોકરી છોડી દે. એલીમને માટે સાચું બોટું કરે, સાસુ-પતિને હેરાન કરે, કોર્ટના ખર્ચા કરે અને કરાવે. પોતાના ઉછેરમાં કે દીકરીની માનસિકતા, કોનો વાંક ? શિક્ષિત દીકરી

પોતાના પગભર ઊભા રહેવા સક્ષમ છે, તો પછી પૈસા માટે આવા અવળધંધા શા માટે કરવા જોઈએ. લગ્નનો મતલબ એ કે બંને વ્યક્તિ સહજીવન જીવે, સમજણપૂર્વક. બંને એકબીજાની જરૂરિયાતો પૂરી કરે. ન કાંવે તો ભલે જુદા થાય પણ આવી કનગડત તો કરાય જ નહીં. દરેક વ્યક્તિ સ્વતંત્ર વ્યક્તિત્વની સ્વામિની હોઈ શકે. છતાં માબાપ દીકરીનો ઉછેર એ રીતે જ કરે કે દીકરી સાસરિયામાં સંપીને રહે. લગ્ન બાદ સાસરિયાના કુટુંબની વ્યક્તિઓની જવાબદારી સ્ત્રીએ સંભાળવી પડે.

ખરેખર જો સ્ત્રીને સાસરિયા ગાસ આપતા હોય, દહેજ માંગતા હોય, સ્ત્રી શિક્ષિત ન હોય, કમાતી ન હોય, બાળકની જવાબદારી હોય તો ભરણપોષણનો દાવો કરવો યોગ્ય ગણાય. અગાઉના જમાનામાં સાસરિયાથી તરછોડાયેલી અનેક ત્વક્તાઓ ઘરકામ કરીને સંતાનોને ઉછેરી, ભણાવી, ઘરસંસાર ચલાવી લેતી. આજકાલ તો છોકરી ડીગ્રીધારી હોય, મનગમતી કારકિર્દી પસંદ કરે, પોતાની પસંદગીના જીવનસાથી સાથે પરણે. જો ન કાંવે તો મ્યુઝ્યુઅલ અંડરસ્ટેડીંગથી છૂટા પડી જવું જોઈએ. બાળક કરવાની જવાબદારી સ્વીકારવી નથી. સમાનતાના અધિકાર જોઈએ છે. પણ લગ્નજીવન સફળ કરવાની કોશિશ કરવી નથી. આવું કેમ ચલાવી લેવાય ? પોતાનું આર્થિક ભારણ બીજા ઉપર શા માટે નાંખવું ? આત્મસન્માન જાળવવું હોય તો આત્મનિર્ભર થતા શીખવું જોઈએ.

અણનુગંધ

પતિ વિનુભાઇના મરણ પછી કલીબા એકલવાયા થઇ ગયા.

નાની સરખી બંગાલી બંધાવી હતી, વિનુભાઇએ. કરકસર કરી કરી પતિ પત્નીએ બાંધ્યો હતો આ માળો. માળામાં હતા બે નાના મોટા એક ચક્રો ને એક ચક્રી. પાંખ આવતા બંને ઊડી ગયા. ઘરમાં રહી ગયા ફક્ત બે જણા-પતિ વિનુભાઇ અને પત્ની કલીબા. બંગાલી નાની હતી પણ સગવડ બધી હતી. પરસાળમાં હીંચકો, ફળિયામાં બગીચો બનાવ્યો. જાતજાતના ફૂલવેલ-તુલસીક્યારો હતો. મધુમાલતી અને મોગરો અને રાતરાણી. આસોપાલવ અને લીમડો તો ખરો જ. વૃક્ષની શીતળ છાયામાં નાનો શો હીંચકો હતો. વાડામાં આંબા, ચીકૂડી, જમરૂખડી અને સરગવો વગેરે. વિનુભાઇ બધાને જીવની જેમ જીતન કરી જાળવે. સવારે ઊઠીને બે કલાક ફૂલઝાડ - વનસ્પતિની કાળજી લે. સમયસર ખાતરપાણી આપે. જમીનને જરા પણ સુકાવા ન દે. વિનુભાઇનું શરીર નરવું હતું. આળસ કે થાકનું નામ નહીં. રીટાઇર્ડ થઇ ગયા હતા હવે. છોકરાઓ ઠામે પડી ગયા હતા. બે જણા માટે પૂરતું કમાઇ લીધું હતું. કલીબાની તંદુરસ્તી લથડતી હતી. પગમાં વા અને ડાયાબીટીસ, સાથે બ્લડપ્રેશર તો ખરું જ. ઘરકામ માંડ માંડ કરી શકે. વિનુભાઇ એમને રસોડામાં મદદ કરે. કોઇ ને કોઇ મહેમાનો આવતા જતા જ હોય. વિનુભાઇનું કુટુંબ મોટું અને વિશાળ મિત્રવર્ગ - કલીબાએ દિયરજેઠના છોકરાઓને પોતાના સમજીને જ સાચવ્યા હતા. કદી દેરિયા-જેઠિયાનો ભેદભાવ સમજ્યા ન હતા. બંને જણાએ બધાને પેટભરીને હેત આપ્યા હતા. સ્નેહીઓને સંભાળ્યા હતા. સમાજસેવા કરવામાં વિનુભાઇ અગ્રેસર. બંનેના સહવાસની સુગંધ ચોમેર પ્રસરી રહી હતી. ઘરમાં કાયમ કોલાહલ રહેતો. કલીબા શરબતના બાટલા બનાવી રાખતા. ઘરના વાડામાં ઊગેલા ફુટનો તાજો

જ્યુસ કાઢી સૌને આગ્રહ કરી આગતા સ્વાગતા કરતાં.

સવારે-બપોરે કામવાળીઓ આવી ઘરકામ કરી જતી. રાજપાકમાં જીવન વીતાવ્યું હતું બંનેએ. એકલાં એકલાં ખાવાપીવામાં મોજ થોડી પડે. બંને જણા ખાવા કરતાં ખવરાવવામાં રાજી રહેતાં. દિયર જેઠના સંતાનોને ભણાવવા, પરણાવવા, બધી સેવા બંને બજાવતા. અડોશી-પડોશી ડોકાય, સૌને વિનુભાઇ ચાપાણી પીવરાવ્યા વગર જવા જ ન દે. જે કોઇ ઘરઆંગણો આવે, બંને જમાડીને જ મોકલે.

બપોરે અડોશીપડોશી આવે. કોઇ લીમડો લેવા આવે, કોઇ તાજો ફુદીનો તોડી જાય, આજે પાણીપૂરી ખાવાનું મન થયું છે. બાજુવાળા વહેલી સવારે ગુલાબ, મોગરો ચૂંટવા આવે. ઠાકોરજીની સેવા માટે. તબિયત પૂછવાને બહાને આવે, કેમ છો ? અને પછી કોઇ ખાલી હાથે જાય જ નહીં. કોઇ કચી કરી લઇ જાય, અથાણાં માટે, કોઇ સરગવાની સીંગ. સાથે ચાપાણી પી જાય. કલાક બેસીને ગામગાપાટા મારી જાય.

છોકરાઓ ગયા પછી વિનુભાઇને, કલીબાને ક્યારેય એકલાપણું લાગ્યું નહીં. આજુબાજુના છોકરાઓ સાંજ પડે એમના કમ્પાર્ટિન્ટમાં રમવા આવે, પરીક્ષા વખતે વાંચવા આવે. કલીબા સૌને ચાપાણી-નાસ્તો કરાવે. આજુબાજુમાં વાટકી વ્યવહાર ચાલે. સાંજે કોઇ હાંડવો, તો કોઇ લોકળા. કંઇ ને કંઇ ઢાંકી જાય. સાંજે કલીબાને રસોઇ કરવી પડે નહીં. કલીબા સીઝન આવે, ઊંધિયું, પૂરી બનાવે, આજુબાજુવાળાને આમંત્રણ આપે. ક્યારેક ભજનસંધ્યા ગોઠવે.

કલીબાને સંતાનો કૂદ ગયા એનું દુઃખ હતું, છોકરાઓના ક્યારેક કોન આવતા. પણ અડોશપડોશના સારા સંબંધોને કારણે ક્યારેય એકલતા લાગતી નહીં. કલીબા કહેતા, તમારી તબિયત સારી રાખે, ભગવાન, તમારા હાથમાં હું ઢંકાઇ જાઉં. લીલી ચૂંટડી પહેરીને સૌભાગ્યવંતી મરું. જિંદગીના બધા રંગ જોઇ લીધા છે, સુખ માણી લીધું છે. પણ કોને ખબર ? ઇશ્વરની મરજી શી હશે ? સાજાનરવા વિનુભાઇને હાટેએટેક આવ્યો. કોઇપણ જાતની ચાકરી કરાવ્યા વિના

પ્રભુને ખારા થઇ ગયા.

હવે કલીબા એકલા પડી ગયા. અડોશીપડોશીના છોકરાઓ આવતા, કલીબાને જોઇતું લાવી આપતા. કોઇ શાક લાવતા, કોઇ શાક સમારી આપતા. થોડી થોડી અવરજવરથી સંબંધોની કૂંપળો લીલી લીલી તરોતાજી રહેતી હતી. પણ વિનુભાઇ વિના કૂલઝાડ મૂરઝાવા લાગ્યા હતા કલીબાની જેમ જ. વહાલભર્યો હાથ ફેરવનારું કોઇ રહ્યું નહીં. પંખીઓ વિનાનો સૂનો માળો - વેરાન જેવો ભાસવા લાગ્યો. વિનુભાઇના હાથની માવજત વિના અંકુરાયેલી લીલાશ ઊડી ગઇ હતી. કલીબા જાતને સાચવી શકતા ન હતા, તો પછી વનસ્પતિની લીલાશ ક્યાંથી જાળવી શકે ? હવે પીછાં અને ટહુકા બધું અલોપ થઇ ગયા. વિનુભાઇ વિના એ બધા હિજરાતા હતા, કલીબાની જેમ જ.

ધીરે ધીરે અવરજવર ઓછી થવા લાગી. હવે તો કોઇ કોઇ દરવાજેથી જ જેશીકૃષ્ણ કલીબા કહી વિદાય થઇ જતા. હૈયું ઠાલવવા જેવું કોઇ પાત્ર મળતું નહીં. વિનુભાઇ ગયા, સાથે સાથે જાણે બધી મહોબ્બત, બધા સંબંધો લેતા ગયા.

કલીબાને ત્યાં વર્ષોથી રમલી કામ પર આવતી. કલીબા એને વધું ઘટ્ટું ખાવાનું આપતા. એ કલીબાનું કામ પ્રેમથી કરી આપતી. કલીબાને હાથે પગે વા હતા. એ કુકર મૂકી આપતી, કપડાંની થડી વાળી આપતી અને કલીબાનો ચોટલો પણ વાળી આપતી. રમલીના લગન થયા. એક છોકરું થયું. રમલી છોકરાને માટે ફળિયામાં ખોયું બાંધીને એમાં એને સૂવડાવી દેતી. છોકરો મોટો થતો ગયો. કલીબા સાથે વાતો માંડે - ભારે વાતોડિયો હતો રહ્યું. કલીબા રહ્યું પર વહાલ ઢોળે. રહ્યું મોટો થવા લાગ્યો. કલીબાને કંપની આપે. ગરમીના દિવસો હોય, પરીક્ષાના દિવસો આવે, કલીબા રૂમમાં પંખો કરી, રહ્યુંને ત્યાં વાંચવાની સગવડ કરી આપે. રહ્યું કલીબા માટે દવાદારૂ લાવી આપે. રહ્યું નિશાળની, અભ્યાસની, માસ્તરની વાતો કરે. રહ્યુંની હાજરીમાં કલીબાના મનમાં ઝાકળભીની વહાલપની ભીનાશ બાઝી જતી. કુટુંબીઓ, શાબ પડોશીઓ ભલે દૂર થતા ગયા, હવે આ રહ્યું છે ને ! અને રમલી પણ

દીકરીની જેમ કાળજી લે છે કલીબાની. પેટના સંતાનોની જેમ તેઓ હુંક આપતા.

માણસને જ્યારે જ્યારે ગરજ હોય, લળીને લળીને સલામ ભરે. ગરજ મટે માણસ અક્કડ થઇ જાય. આંબા પર ફળ આવે, ફેરી તોડવા, ખાવા પંખીઓ આવે, પણ જ્યારે ઝાડ હુંદું થઇ જાય, તો પંખીઓ ઊડી જાય. પંખીઓ પણ લીલાં લીલાં પાંદડાવાળા ઝાડ પર માળો બાંધે તો પછી એકલવાયા કલીબાને ઘેર કોણ આવે ? દરેકને ફળની ગરજ હોય, આ તો છાંયો યે ન આપી શકે એવું સૂકુંભક વૃક્ષ બની ગયા છે, કલીબા, હવે અહીં કોણ ફરેકે ?

કલીબાને ખબર છે - સંતાનો દૂર છે. વરસે બે વરસે, બે પાંચ દહાડા આવી જશે. ક્યારેક કોન પર ખબર પૂછી લેશે- પણ કાયમ માટે મદદરૂપ થવાના છે રમલી અને એનો દીકરો રહ્યું- સંતાનો ખૂબ કમાય છે, સુખી છે, તો શા માટે આવા ગરીબ બાળકોને મદદ ન કરવી. હવે તો રહ્યું જેવા બીજા આઠ દસ છોકરાઓ સાંજ પડે બંગાલી પર આવતા થઈ ગયા છે. કોઈ લેસન કરે, કોઈ હીચકા ખાય, રમે, જમે, મજા કરે. ઘરનું આંગણું કલોલતું તો રહે.

રમલી તથા એનો દીકરો રહ્યું સતત તહેનાતમાં છે કલીબાની - ભલે લોહીની સગાઇ નથી પણ કલીબાના ઉપકારનો ઋણ સ્વીકાર છે એ બંનેમાં. આ સંબંધને કયું નામ આપી શકીએ ? ઋણાનુબંધ - બીજું શું ?

સાગળા

આજે સવારથી મનમાં કંઇક ખટકે છે, અમંગળના ઓધાણ વર્તાય છે. એક બાજુ દીકરી શ્વેતા પરીક્ષા આપવા જવાની છે. એને માટે રસોઇ વહેલી કરવાની છે. ઉમાબેન ચાલીસ ઘરના દીક્રીન ભરે છે. મોડી રાત સુધી જાગીને શાકભાજી સમારી રાખે. તૈયારી કરી રાખે. વહેલી સવારે ચાર ગેસ ચાલુ કરી દે અને રસોઇ બનાવવા માંડે. સવારે તો તેમને ઘડીની યે કુરસદ ન હોય. સવારે કોઇના ફોન આવ્યા કરે, રસોઇના, નાસ્તાના ઓર્ડર્સ આપવા માટે. ડોરબેલ વાગી. ઉમાબેન કહે, ‘દીકરા જોને આટલી વહેલી સવારે કોણ આવ્યું હશે?’ - શ્વેતાએ દરવાજો ખોલ્યો, કોઇ અજાણ્યો માણસ છે. શ્વેતા ઓળખતી નથી. આવો, કહે તે પહેલાં જાણે ઘરનો જ માણસ હોય તેમ એ માણસ ઘરમાં આવીને સોફા પર બેસી ગયો. સાડીના છેડાથી મોઢા પરનો પસીનો લૂછતી લૂછતી ઉમા બહાર આવી.

સોફા પર બેઠેલી વ્યક્તિને જોઇ ઉમાનું હૃદય એક થડકારો ચૂકી ગયું. પોતાની આંખ પર વિશ્વાસ ન આવ્યો. એની આંખમાંથી તણાખા ઝર્ય, પગથી માથા લગી નીરબ્યો, પરબ્યો, આ માણસ અત્યારે? મોઢા પર અણગમાના ભાવ તરી આવ્યા. દીકરી શ્વેતાને કહ્યું જા તારે મોડું થશે, શ્વેતાને કંઇક વહેમ પડ્યો - આવી લઘરવઘર વ્યક્તિ ઘરમાં કયા હકદારે, વગર પૂછયે પ્રવેશી ગઇ? માના ચહેરા પર લીંપાઇ ગયેલો અણગમો એને અકળાવી રહ્યો. પરીક્ષા હતી, ગયા વિના છૂટકો ન હતો. મા સંભાળજે કહી એ ગઇ. દાદી હમણાં જ દર્શન કરી આવી જશે. મા એકલી નથી. શ્વેતાને થોડી શંકા ગઇ. આ વ્યક્તિ કદાચ તેનો ભાપ તો નહીં હોય. દીકરી કોલેજમાં આવી, મા ઉમાએ એને બધી હકીકતથી વાકફ કરી દીધી હતી.

ઉમા ચૂપચાપ ઊભી રહી, આવનાર એનો પતિ હતો - હતો એટલા

માટે કે કનક પત્ની ઉમા અને ગણ વર્ષની દીકરી શ્વેતાને છોડી પંદર વર્ષ પહેલાં ક્યાંક ચાલી ગયો હતો. કનક છેલબટાઉ હતો. ઉમા એના પર વારી ગઇ - પરણી લીધું, પસ્તાઇ. કનકને કમાવું ન હતું. અને કમાતી ઉમાના ઉપર જોર જલસા કરવા હતા. આખો દિવસ આબલાની જેમ બા બા કરવાનું. જબાન ઉપર અપશબ્દો, અવિશ્વાસ. નબળો માટી ભૈરી પર શૂરો. ઉમાને ઊભે પગે રાખે. ઉમાના ભભા પર આખા ઘરનો ભાર. ઘરમાં ઘરડા સાસુ, સસરા હતા. શ્વેતા જન્મી, બસ કનકે ઉપાડો લીધો. મારા જેવો ચહેરો મહોરો નથી. કોઇનું પાપ છે આ. દારૂની લતે ચડી ગયો. ઘરમાં ધમાલ મચાવે. કનકની મા મંગળાબેને એને ઘરમાંથી હાંકી કાઢ્યો છોને દીકરો હતો... વટનો માર્યો ઘર છોડીને એ ચાલી ગયો.

મા મંગળાબેન અને પત્ની ઉમાને હાથકારો થયો. ઉમા બહુ ભણી ન હતી. નોકરી માટે ફાંકાં મારે - કંઇ વળ્યું નહીં. સ્ત્રી માટે એક કળા હાથવગી છે - રસોઇ. ઉમાએ ટિક્કિન ભરવાનું કામકાજ શરૂ કર્યું. શરૂમાં ઘરઘરાઉ પછી એની બહેનપણીની ઓફિસમાં પંદર વીસ માણસો કામ કરતા હતા, તેમને માટે ટિક્કિન પહોંચાડવાનું શરૂ કર્યું. પોતે ભણી નથી, તેથી તનતોડ મહેનતનું કામ કરવું પડે છે. દીકરીને ભણાવવી છે. સસરાની માંદગી - એમનું અવસાન થયું. સાસુજી ઘરનું પાન હતું. એમને વહુ માટે માન હતું. વહુ ઉમાને માટે દીકરી જેવી લાગણી ધરાવતા. બેઠાં બેઠાં શાકભાજી સમારી આપે. રોટલી વણી આપે. થાય એટલી મદદ કરે. દીકરાની મા મટી ગઇ, વહુની મા બની ગઇ.

કનકના મોઢા પર હજુ એવી જ કરડકી હતી. પંદર વર્ષનો વનવાસ પછી પણ જાણે ધણીપણું કરવા આવ્યો હોય એવું લાગ્યું. છતાં યે કૃત્રિમ મીઠાશ ધારી બોલ્યો - ગરજાઉ હતો. થાક્યો હશે, હાથો હશે. પંદર વર્ષ સુધી ક્યાં હતો એની કોઇ ભાળ ન હતી. શા માટે હવે પાછો આવ્યો હશે? પશ્ચાતાપના કોઇ ચિત્ન એના ચહેરા પર દેખાતા નથી.

એ પ્રશ્નો પૂછતો રહ્યો - આ આપણી દીકરી શ્વેતા હતી? મા ક્યાં

ગઇ છે ? ઉમાએ મોઢા પર મૌન ધારી રાખ્યું હતું. કનકના એક પણ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવો ન હતો. એ દરવાજા તરફ તાકી રહી, મા ક્યારે આવે ? અકળામણ અનુભવી રહી.

કનકે હુકમ કર્યો. ચા મૂકી દે. બે ચમચી ખાંડ નાંખજે, મોળી ચા મને ભાવતી નથી. સાથે ફંકક નાસ્તો પણ આપજે. ઉમા જોઇ રહી - કયા અધિકારથી કયા હકદાવે આ માણસ આવી રીતે વર્તે છે. કનકે નથી દીકરા તરીકે માઆપ પ્રત્યે કોઇ ફરજ બજાવી કે નથી પતિ તરીકે કમાઇને ઘરમાં ફંક આપ્યું. નથી આપ તરીકેની ફરજ બજાવી. અસ ધણીપણું દાખવાની ટેવ હજુ ગઇ નથી.

ઉમા હલી નહીં કે ચલી નહીં. અસ ચૂપચાપ ઊભી રહી. એણે નોંધ લીધી કે રજળપાટ કરી કરી થાક્યો લાગે છે. હવે શરીર સાથ આપનું નહીં હોય તેથી કનક પાછો આવ્યો લાગે છે. તેણે ઊડતી વાત સાંભળી હતી કે એણે ક્યાંક લગ્ન કરી લીધા છે. પેલી એને છોડીને ચાલી ગઇ હશે. આટલા વર્ષે, પંદર વર્ષે ઘર યાદ આવ્યું ? કોઇ દિવસ વિચાર સુઢાં નહીં આવ્યો કે ફક્ત મેટ્રીક ભણેલી પત્ની, કેમ કરી જવાબદારી નિભાવી શકશે એકલા હાથે. ઘરડાં માઆપ અને દીકરી. ચાર ચાર જણાનો ઘરખરચ, માઆપની માંદગીનો ખરચ.

ઉમામાં માઆપના સારા સંસ્કાર હતા. ઘરડા સાસુ સસરાનો સાથ હતો. એ પતિના અધા ઉધામા સહેતી રહી. ગાળીગાલોચ અમતી રહી. ગમે તેવો તો યે કનક એનો પતિ હતો. માથે છાપડું હતું. એ નિભાવી લેત. કનક ઘર છોડી ગયો તો યે એ એની રાહ જોતી રહી. આરણે ટકોરા પડે, પતિ આવ્યાનો આભાસ થતો. રોજ રોજ રાત પડે, ઉજાગરાથી આંખો લાલ થતી. રડી રડીને આંખોમાંથી સમંદર છલકાતો. શબ્દોની જેમ એ રાહ જોતી રહી. હવે સઘળી આશા છોડી દઇ, કામે લાગી ગઇ. મનમાં ચચરતા વલોપાતને વાચા આપી શકાય તેમ ન હતું. ફરજનું ભાન હતું, ફરજ બજાવતી રહી.

આજે કનક પંદર વર્ષ પાછો ફર્યો છે. હૈયું વેરાનભૂમિ સમું ઉજ્જડ બની ગયું છે. ભીતરમાં કોઇ સ્પંદનો જગતો નથી. મનની ડાળે કોઇ

ટહુકા કુટતા નથી. સઘળી લાગણીઓ દીંગરાઇ ગઇ છે, ભાવનાઓ વસૂકી ગઇ છે. કનક એને માટે પરાયો બની ગયો છે. એનું નામ યાદ આવે ને મનના જંપેલા જળ બળભળી ઊઠે છે. એકલે હાથે, વગર પૈસે, કોઇની યે સહાય-આધાર વિના એક સ્ત્રીએ પણ પણ જીવન સંઘર્ષ કર્યો છે. હવે કનક આવીને ઊભો છે. શા માટે એને ઘરમાં દાખલ થવા દેવો. એના જીવનમાં હવે કનક માટે કોઇ સ્થાન નથી. કારણ સમાજના જાતજાતના સવાલોનો સામનો ઉમાએ એકલે હાથે કરવો પડ્યો છે. સાસુ બિચારી શું કરે ? દીકરો નપાવટ નીકળ્યો. વહુને આશરે જીવવાનું હતું. વહુને દીકરી ગણી એને સહારો આપ્યો. એકના એક દીકરાને જાતે જાકારો આપવો પડ્યો, વહુની વહારે રહેવું પડ્યું. ઉમાને હિમત આપતી રહી, મદદ કરતી રહી. ઉમા સંજોગોની ખરલમાં ઘૂંટાતી રહી. ટીચાઇ ટીચાઇને એક અભળા આજે સંભળા બની ચૂકી છે. એની અંદર રહેલું સ્ત્રીત્વ, માતૃત્વ જાગી ચૂક્યું છે. અને તેથી જ પળપળ અગ્નિપરીક્ષા આપતી રહી છે, સમાજ સંજોગો સામે લડતી રહી છે.

આજ સુધી ઉમા કશું બોલી નથી. મન તો થાય છે, બહુ બહુ સંભળાવી દેવાનું, લડી લેવાનું. કયા મોઢે ઘરે પાછો આવ્યો છે ? હું ઘર છોડી ગઇ હોત તો કનક મને પાછી અપનાવી હોત ? હૈયું તો જોરજોરથી ચીખી રહ્યું છે. રડી રડીને થાકી ગઇ, અંતે એક અસ્તિત્વને હંમેશ માટે આંસુના-પીડાના સાગરમાં ધરબી દઇને પોતે જીવવું છે, દીકરીને જીવાડવી છે એ સંકલ્પ કરી લીધો છે ઉમાએ.

પતિ પ્રત્યેની સઘળી અપેક્ષાઓ, સુખી લગ્નજીવનની આકાંક્ષાઓ મનના પાતાળમાં ધરબી દીધી છે, દફનાવી દીધી છે. આવા વખતે કનક પાછો આવ્યો છે. ક્યાંથી હોય કોઇ આદર આવા પતિ માટે. શા માટે એને સત્કારવો, આવાકારવો આ ઘરમાં ? આ ઘર હવે કનકનું નથી રહ્યું. આ ઘર સુવાંગ છે ઉમાનું. અતીતની વેદનાનો ઓથાર ઉમટી આવે એ પહેલાં જ મનમાં દાટી દીધો.

હવે શું કરવું ? કેવી રીતે જાકારો આપવો આવા નક્કડ માણસને ?

કોઇ શરમ નથી એના મોઢા પર. પોતાની ભૂલ એને સમજાઇ નથી. ઉલટાનો જાણે પોતાનો હક સિદ્ધ કરવા આવ્યો છે. ઉમાએ કોઇ પ્રતિભાવ નથી આપ્યો, છતાં એ ઘરનો માલિક હોય એમ વર્તવા લાગ્યો. જાણે કશું બન્યું જ નથી. પોતે કશું ખોટું કર્યું જ નથી. ઉમાએ પાણીનો ઝલાસ ધર્યો નથી, તો એ વખતે જાતે ઊભો થયો, રસોડામાં ગાયો, જાતે પાણી પી લીધું. અને સોફા પર લંબાવી નિરાંતે છાપું વાંચવા લાગ્યો. ટી.વી. ચાલુ કર્યું.

ઉમા ગુસ્સાથી કાળઝાળ થઇ રહી. સાસુ આવે એની રાહ જોઇ ઊભી હતી. ઉમાએ આખી જિંદગી સાસુની આમન્યા જાળવી છે. એમનો પ્રતિભાવ કેવો હશે ? દીકરાને જોઇ થેલા થેલા થઇ જશે ? સાસુ જો એમના દીકરાને આ ઘરમાં આવકારશે તો પોતે આવા પતિ સાથે આ ઘરમાં રહી જ નહીં શકે. દીકરીને લઇને ચાલતી થઇ જશે પોતે. ઉમાએ મનમાં નિર્ણય કરી લીધો છે. સ્વમાનના ભોગે નથી રહેવું આ ઘરમાં, આ પતિ સાથે જેણે એના ચારિત્ર્ય ઉપર શંકા ઉઠાવી હતી.

થોડી વારમાં સાસુ મંગળાબેન આવ્યા. દીકરાને સોફા પર બેઠેલો જોયો. ઊભા થઇ માને મળવા જેવો શિષ્ટાચાર પણ નથી કનકમાં - હજુ એ જ નક્કર ટાઇ છે. જાણે એને હક છે બધા પાસેથી કંઈક મેળવવાનો. મંગળાબેને દીકરાને ઓળખ્યો. હવે એ કંઈત મા નથી. એક સ્ત્રી છે. એક અન્ય સ્ત્રી આ ઘરને પોતાનું ગણી, પરણીને આવી છે, એનું રક્ષણ કરવાની પોતાની ફરજ છે. એમણે રાહ પાડી દીકરાને ઘરમાંથી હાંકી કાઢ્યો, ઉમાવહુને કહી દીધું દરવાજો બંધ કરી દો એને માટે કાયમને માટે.

આપણો સમાજ પુરુષપ્રધાન છે. ઘરમાં પુરુષનું રાજ્ય એકચક્રી ચાલે. પુરુષને મન સ્ત્રી એટલે કઠપૂતળી. જેમ નચાવે તેમ નાચવાનું. પતિને પરમેશ્વર માનીને તાસ વેઠવાનો યુગ પૂરો થયો છે. દરેક સ્ત્રીને પોતાના અરમાન હોય, આકાંક્ષાઓ હોય. જો પુરુષ પોતાની જવાબદારી ન સમજે, જવાબદારી વગર ફક્ત જલસા જ કરવા હોય તો હવે ચાલવાનું નથી. સામાન્ય રીતે દરેક સ્ત્રી પોતાના ઘરને,

પોતાના વરને, પોતાના પરિવારને સમર્પિત થઇને રહે છે. પરિવારની પ્રત્યેક વ્યક્તિના સુખસગવડો જાળવે છે. એ પોતાના અસ્તિત્વને ઓગાળી દેશે ક્યારે ? ક્યાં સુધી ? એનું સ્વમાન જળવાઇ રહેવું જોઇએ. સ્વમાનના ભોગે તો નહીં જ. સ્ત્રી બધું જ સહન કરી લેશે પણ જો એના ચારિત્ર્ય ઉપર શંકાની સોય ચિંધાય તો પછી એ સહન નહીં કરી લે. એ અબળા મટી સબળા બની, પોતાની ફરજ અવશ્ય બજાવશે. સ્ત્રી કાયર નથી. પોતાનું કાર્યક્ષેત્ર છોડી એ ક્યારેય ભાગી છૂટવાની નથી. પતિથી ત્યજાયેલી હોય કે વિધવા થઇ હોય એ જવાબદારીમાંથી ક્યારેય છટકવા માંગતી નથી.

એના ખલા મજબૂત છે. એના હૈયામાં હામ છે. એનામાં આગવી સૂઝ છે. પત્ની વિના પુરુષ અધૂરો રહી જાય. પણ પુરુષ વિના પત્ની પોતાનો ઘરસંસાર ચલાવવાની હિંમત અને કુનેહ બંને ધરાવે છે. રડી, કકળીને, હાથ જોડી બેસી નહીં રહે. સ્વમાનભેર એકલે હાથે એ લડી લેશે સંજોગે સાથે.

આવી સ્ત્રીઓ હવે સમાજમાં સન્માન પામી રહી છે. એના ત્યાગની હિંમત છે એના કુટુંબીજનોમાં. અને આવી માતાઓના નામ પોતાની સાથે જોડવામાં ગર્વ અનુભવે છે, આજની પેઢી. દા.ત. સંજય લીલા ભણાશાળી.

ઝવૂળ

જરૂર, જમીન ને જોડે એ ત્રણે કજિયાના છોડે. આમાંનું એક હોય તો યે માણસને અભિમાન આવી જાય, તો પછી આ ત્રણે જેની પાસે હોય એનું અભિમાન કેટલા મણનું થાય. રાજ રજવાડાઓ હતા, રાજવીઓ પાસે ધન, સંપત્તિ અને સત્તા ત્રણે આપ્યા. આ માયાવી તત્વો ભલભલાના ભેજાં બગાડી દે. સત્તા મળે, તુમાખી વધે, અહંકાર વધે અને અનેક અનર્થો સર્જાય. હું કોણ છું? ઓળખો છો મને? અરે ભાઈ, તું કોણ છો? તું પોતે પોતાને ક્યાં ઓળખે છે? જે એકને જાણે છે તે બધાને જાણી શકે છે. અને જે બધાને જાણે છે તે એકને જાણે છે. આ એક કોણ? વિચારીએ. મદહોશ ગુણદોષ ભલે હો સંપત્તિમાં, ધનમદમાં, પણ નમતા પલ્લા સંપત્તિના, સુખ-સંપત્તિના. ધનમાં મદમાં વ્યક્તિ આંધળી ભીંત બની જાય. પ્રકાશ હોવા છતાં એને કશું દેખાતું નથી. કારણ એની દૃષ્ટિની આડશે મદનો અહંકાર એને અંધ બનાવી દે છે. નર્પા સત્યને એ પીછાણવા ઇન્કાર કરી દે છે.

અજ્ઞાન તિથિરાંધસ્ય જ્ઞાનાંજન શલાકયા :- અજ્ઞાનના અંધકારને ગુરુ જ જ્ઞાનની અંજન શલાકા વડે દૂર કરી શકે. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર્ય અને તપ આ ચાર ભાવ દૃઢિભૂત થાય, ત્યારે સમ્યક્ દર્શન જો, પછી જ માણસનું આંતરિક પરિવર્તન થાય. સારાનરસા-સત્ય-અસત્યનો ભેદ પરબવા માટે આંતરચક્ષુ ખૂલવા જોઈએ, વિવેક દૃષ્ટિ કેળવવી જોઈએ. લૌકિક જ્ઞાન તો જાણોલી-સાંભળેલી વાતો પર, અસત્યના આધાર પર મેળવેલું હોય. ખોટી માન્યતાઓ, પરંપરાઓ, કથિતોકથિત કથાઓ, ભ્રમણાના જળાઓ આપણી આસપાસ સતત ચકરાવો લેતા રહે છે. આમાંથી સત્યને તારવવું પડે. અસત્યનું આવરણ હટાવવું પડે. **ધુંધટકા પટ ખોલ રે, તોકો પિયા મિલેંગે.** અનેક કસોટીમાંથી પાર ઉતર્યા પછી જ સત્ય લાધે. સૌ પોતપોતાના સ્વાર્થમાં રચ્યાપચ્યા છે,

પોતપોતાની ધૂનમાં રાયે છે. પોતાને ડાહ્યો સમજે અને અન્યને મૂરખ સમજે છે. આટલા બધા ગાંડાઓની જમાતમાં સાચો ડાહ્યો માણસ કોણ? શોધવો મુશ્કેલ છે. પાગલપણ અને ડહાપણ વચ્ચે બહુ પાતળી ભેદ રેખા છે. જે ઓળખવી બહુ મુશ્કેલ છે. નરસિંહ મહેતા, મીરાંબાઈ આવી પાગલની જમાતના હતા.

કોઇ સત્તા પાછળ પાગલ, કોઇ સ્ત્રી પાછળ તો કોઇ પ્રેમ પાછળ, કોઇ ધનવૈભવ પાછળ-માણસના માથા પર ઝનૂન સવાર થાય છે. જેનું ઝનૂન ચડતું એ મેળવવા માણસ પાગલ થઇ જાય. પ્રેમીકાને રીઝવવા અનેક મજનુઓ મરી ફીટતા હોય છે, પ્રેમી વ્યક્તિ પોતાની ન થાય તો પાગલ બની જાય. રૂપનો મોહ, ધનનો મોહ જુવાનીનો મદ, સત્તા લાલસાથી માણસ દીવાના બની જાય.

દીવાના-આદમી સૈંકડોમાં પહચાના જાયગા. પ્રેમીને પામવા ધમપછાડા શરૂ થાય. એ વ્યક્તિ પોતાની ન બની શકે તો અન્યની બની જ કેમ શકે? હન્યા કરવા સુધીનું ઝનૂન પેદા થાય અથવા આત્મહત્યા કરી નાંખે. એટલે આપણા શાસ્ત્રો પોકારી પોકારીને કહે છે, અતિની ગતિ નહીં. અતિ પ્રેમ, અતિ ડહાપણ, અતિ ક્રોધ સારા નહીં. બધું મર્યાદામાં રહે ત્યાં સુધી સારું. મર્યાદા ઓળંગાય ત્યારે ઉપદ્રવો ઉત્પન્ન થાય.

ચૂંટણી વખતે રાજકારણના કેવા કેવા ખેલ રચાય છે? સત્તા માટે માણસ કેટલી અધમ કક્ષાએ પહોંચી જઇ શકે? સિકંદરને માથે આખી દુનિયા જીતવાનું ભૂત સવાર થયું હતું. મહમદ ગઝનીએ સોમનાથ મંદિર તોડ્યું. વિવેકાનંદ અને રામકૃષ્ણ પરમહંસ જેવા ઇશ્વરને પામવા દીવાના બન્યા. મીરાં પ્રેમદીવાની બની, તુલસીદાસ રામદર્શન માટે પાગલ બન્યા. ધોંડો કેશવ કર્વે સ્ત્રી શિક્ષણ પાછળ પાગલ બન્યા. રાજા રામમોહનરાય વગેરે સમાજસુધારા માટે અને ગાંધીજીએ સ્વરાજ્ય પાછળ આખા દેશને પાગલ બનાવી દીધો. જાનની બાજી લગાવીને બેઠા હતા. આ સૌ દીવાના. જર્મન કવિ ગોટે શાફ્ટલેને માથે મૂકી નાચ્યો હતો.

સત્તા, પદ માટે અનેક કાવાદાવા રચાય. યુદ્ધો લડાય. માણસ માનને ખુશામત પ્યારી લાગે. પ્રશંસા કરે ત્યાં સુધી ટીક ભાટાઈ ન કરાય, એનાથી અહંકારને ઇંધણ મળે. થોડો પૈસો થયો, માણસની નજર બદલાઈ જાય. આંખ ડોકે પહોંચી જાય. પછી સત્ય ક્યાંથી દેખાય ? આજ કાલ ધર્મગુરુઓ પણ ચગાવી ચગાવીને પૈસા પડાવતા થઈ ગયા છે. પૈસાને સૌ સલામ કરે. પૈસો હોય તો જ બીબી કરે સલામ. સત્તા અને શક્તિ માણસને બહેકાવી દે. સત્તા-સંપત્તિ માયાવી છે. એની મોહજાળમાં ફસાયા અધઃપતન નિશ્ચિત છે.

અધા સમજીએ છીએ કે ‘એકસરખા દિવસ કોઈના જાતા નથી’ રાજાના રજવાડા ગયા. ભીખ માંગતા દીઠા સગા શાહઆલમના શેરીએ’ - લક્ષ્મી ચંચળ છે. રાય રંક બની જાય, રંક રાય બની જાય. રાજાઓના રજવાડા ગયા. ને પ્રધાનો પાસે સવાયા રજવાડા બની ગયા. સવારે કોઈનો સૂર્ય તપે છે, સાંજ પડે આશમી જશે.

ધનના મદથી કોઈનું અપમાન ન કરાય. નશ્તા વધારતા જવી પડે. બાહ્ય ક્રિયાકાંડ કરનારો સાચો ધર્મી નથી. દંભ આચરનારા છેલ્લે ઉઘાડા પડી જવાના. ધનનું અભિમાન ત્યાગી દઈએ, તો આંતરિક ઐશ્વર્ય પ્રકટે. માણસને સાચો માણસ બનાવે તે જ સાચો ધર્મ. બાકી અધા ફોતરા.

ધન જોબન કી કયા ગારવાઈ ?

દેબત નયનો મેં મીટી મિલાઈ.

જે કંઈ વિચારીએ, જે કંઈ કરીએ, સંપૂર્ણ સ્વરથ્થતાથી કરીએ. સત્યની કસોટીએ ચડાવીને કરીએ, સમજણપૂર્વક કરીએ. ન્યાયના પલડામાં તોળીને કરીએ. ગાંધીજી કહેતા સાધ્ય શુદ્ધ હોય તો સાધન પણ શુદ્ધ જ હોવું જોઈએ.

પુણ્યકાર્ય

ગામડું ગામ, ગામમાં મેટ્રીક સુધીની નિશાળ. જનકના પિતા નિશાળના પ્રિન્સિપાલ, કર્તવ્યનિષ્ઠા થકી વિદ્યાર્થીઓને ભણાવે. સામાન્ય સ્થિતિમાં સંતોષ ધરીને જીવે. જનક એકનો એક દીકરો, શહેરમાં ભણવા ગયો, હોસ્ટેલમાં રહીને ભણ્યો, અનેક હાડખારીઓ વેઠવી પડી. સાથે ભણતા બીજા વિદ્યાર્થીઓના બાપા પૈસાવાળા. જનકના બાપા તો પતુંજી. ઘરનિભાવ પૂરતું કમાય. ચોખ્ખું કહી દીધું હતું કે તારા બલબુતા પર ભણજે, મારી કોઈ હેસિયત નથી કે તને મેડિકલ લાઇનમાં મોકલી શકું, કે આટલો મોટો ખર્ચ ઉઠાવી શકું.

જનકે તેની સાથે ભણતા મુકેશ સાથે દોસ્તી કરી. મુકેશ પૈસાદાર, જનકને જલસો પડી ગયો, મુકેશના પપ્પા સનતભાઈ M.S. સર્જન હતા. પોતાની હોસ્પિટલ ચલાવે એવી રીતે મુકેશને તૈયાર કરવો હતો. પૈસા વેરી વેરીને ડીગ્રી મેળવી. આ સમય દરમિયાન પિતા સનતભાઈનું અવસાન થયું. મુકેશે MBBSની ડિગ્રી ગમે તેમ કરીને મેળવી અને હોસ્પિટલમાં ફિઝીશિયન તરીકે કામે લાગી ગયો. પોતાના જોડીદાર જનકને સાથે ભાગીદાર બનાવ્યો. જનક M.S. ગાયનેક સર્જન થઈ ગયો હતો. બંનેની જોડી જામેલી તો હતી, હવે વિશેષ ગાઢ બની. મુકેશને ડીગ્રી મેળવવા વેરેલા પૈસા વસૂલ કરવા હતા અને જનકને કેરિયર કરવી હતી. રાતોરાત ધનપતિ બની જવાના બંનેના મનસુબા હતા. હોસ્પિટલ ધમધમવા લાગી. મોટાભાગના કેસમાં મુકેશ સીડેરીયન ઓપરેશન કરવા દર્દીને ભોળવી લેતો, જાનનું જોખમ છે, એવું સમજાવીને. મુકેશ સોનોગ્રાફી કરે, દીકરી ગર્ભમાં છે, ખબર પડે, પેશન્ટના સગા ગર્ભપાત કરવા વિનંતી કરે. ડોક્ટરોને તો કમાણી જોઈતી હતી. બંનેની ગાડી ચાલી પડી.

જનકની પત્ની અમી જનકને ચેતવે. શિશુના શ્રાપ શા માટે

લેવાના ? માના દિલ ઉપર શું વીતતું હશે ? આવા ગોરબધંધા બંધ કરો. પણ ધનના લોભમાં બંધ બનેલો જનક બૈરીની વાત માનવા તૈયાર ન હતો. અસ પૈસા જ પૈસા. પાંચ વર્ષમાં તો હોસ્પીટલનું કદ બમણું થઇ ગયું. ધનના ઢોલા ધયા. પણ અમીને સંતાન ન થયું. એનું જનક અને અમીને દુઃખ હતું.

અમી ચોક્કસપણે માનતી થઇ ગઇ કે મારો પતિ અનેક સ્ત્રીના માતૃત્વને ઈનીવરી રહ્યો છે, તો મારી ગોઠ ક્યાંથી ભરાય ? અમી ખુદ પતિની વિચારધારાનો શિકાર બની ચૂકી હતી. લગ્નના ત્રીજા મહિને જ અમીને દિવસો ચડ્યા હતા, પણ જનકે આગ્રહને રાખ્યો કે હજુ એક વર્ષ થયું નથી લગ્ન થયા ને હરવા, ફરવા, કમાવાના દિવસો છે. અચારે બાળક પેદા કરવું, પરવડે તેમ નથી. અમી રડી, કકળી, અને અનિચ્છા છતાં જનકે ખુદ એનો ગર્ભપાત કરી નાંખેલો. અમી સખત નારાજ હતી, પતિના આવા વર્તવથી. સ્ત્રીજાતિ, વિરોધ ન કરી શકે. પણ એનું મન વિદ્રોહી બની ગયું. એ ગમગીન રહેવા લાગી. વરસાદના અભાવે ઘરતીમાં ચીરા પડે તે રીતે એના હૈયામાં વેરાની છવાઇ ગઇ.

જ્યારે જ્યારે જનક મીસકરેજ કરાવતો અમી ચિઠ્ઠાચી ઊઠતી. જનક, દરેક સ્ત્રી માટે એનું બાળક એના હૈયાનો કટકો હોય છે. કોઇપણ સર્જક માટે એનું સર્જન મહામૂલું હોય, અને આ તો જીવતું જગતું, સજીવ સર્જન. સ્ત્રીના પેટમાં પાંગરી રહેલા એના અંશને તું છેદી નાંખે છે, તારું દિલ ધ્રુજી ઊઠતું નથી ? તારો હાથ કંપતો કેમ નથી ? માતૃત્વ એટલે કોઇપણ સ્ત્રીના સુખની પરિસીમા. બાળકો કંઈ એમને એમ ટપકી પડતા નથી. એ તો ભગવાનનો પ્રસાદ છે. આરું અવળું કરનારા પર ભગવાન ક્યારેય પ્રસન્ન થાય જ નહીં. સ્ત્રીની આંખો પોતાના સંતાનને જોવા તરસતી હોય છે, એ મૌન રહી જીલમ સહી લે છે, પણ એવી સ્ત્રીઓની આંખો ઘણું બધું બોલતી હોય છે. એની આંખનું એક એક બુંદ પ્રલયકારી બની જશે.

અને ત્યારથી પાંચ વર્ષ સુધી અમી રાહ જોતી રહી. પણ એનું પેટ ફળું જ નહીં. નવજાત શિશુની હત્યાનું પાપ નડી રહ્યું છે. એની આંખો

માતૃત્વની ઝંખના કરી કરીને, રડી રડીને નબળી પડી ગઇ, એનું સમગ્ર અસ્તિત્વ ખળભળી ઊઠ્યું. કુદરતનો કોપ વેઠવો જ પડે, એ જીરવતી રહી.

જનકને પણ હવે થોડું રીઅલાઇઝ થઇ રહ્યું છે કે વિજ્ઞાન ગમે તેટલી તરક્કી કરે, ભલેને હું રોકેટર રહ્યો, કુદરતની સાથે ખિલવાડ કરવાનો કોઇને અધિકાર નથી. પોતાનું પાપ પત્ની અમીને નડી રહ્યું છે, હવે એ અમી સાથે આંખ મિલાવીને વાત કરી શકતો નથી. પોતાનું ગીલ્ટ એના કદંધને કોતરી ખાય છે.

આ વરસો દરમિયાન જનકને પોતાના ગામડા ગામ સાથે કોઇ સંબંધ રહ્યો જ ન હતો. હવે તો બાપુજી પણ નથી રહ્યા. કોને મળવા જવાનું. શહેરમાં પ્રેક્ટીસ જામેલી હતી. ફરસાદ ક્યાંથી લાવવી ? મેથલી રાત હતી. વરસાદ ધોધમાર પડતો હતો. રાતનો સમય હતો. થાક્યો પાક્યો જનક સૂવાની તૈયારી કરી રહ્યો હતો. એક ગાડી આવી, આધેડ વયનો પિતા અને અઠાર વર્ષની એની દીકરી હોસ્પિટલમાં આવ્યા. વોર્ડબોયે પેશન્ટ આવ્યાની જાણ કરી. જનક અને અમી નીચે ઊતર્યા, જનકે દીકરીના પિતાને ઓળખી કાઢ્યો.

એની સાથે ભણતો સતીષ સાથે એની દીકરી સુધા હતી. અમીએ સજળ આંખે નોંધ લીધી, છોકરીનું પેટ ઉપસેલું હતું. મોડી રાતે બાપ દીકરીને લઇને આવ્યો છે, બીજું કારણ કયું હોઇ શકે ? ગર્ભપાત. દીકરી ગભરુ હતી. એની આંખો ચકળવકળ થતી હતી. એ ઘડી ઘડી પોતાના પેટ પર હાથ ફેરવતી હતી.

સતીષે કયા માંડી. પાંચ વર્ષ પહેલાં પત્ની અવસાન પામી હતી. સતીષનો બહાર ગામ ફરવાનો, ટ્રાવેલીંગ એજન્ટ તરીકેનો વ્યવસાય. એકલવાપી સુધાનો ગોરલાવ લીધો, કુમાર હતો તેમની ન્યાતનો, પડોશી, તેના પર મૂકાયેલા વિશ્વાસનો તેણે વિશ્વાસઘાત કર્યો. સુધાને લગ્ન કરવાનું વચન આપી, ભોળવી, તેની સાથે શરીર સંબંધ બાંધ્યો, હવે એ નામુકર થયો છે, કહે છે, આ બાળક મારું ન હોઇ શકે. સુધા એના બાપની ગોરહજરીમાં અનેક છોકરાઓ સાથે સંબંધ રાખતી હતી.

સતીષ ભીંસમાં આવી ગયો. દીકરીની જાતની વગોવણી થાય, પુરુષને શું ? એને ક્યાં શરમ હોય. એને કોઈ વડીલે સલાહ આપી કે માસ્તર સનતભાઈનો દીકરો ડૉ. જનક ગાયનેકોલોજિસ્ટ છે. એ રસ્તો કાઢી આપશે.

અમીએ સુધાનો હાથ પકડ્યો. બાપ દીકરીને ઉપર ઘરમાં લઈ આવ્યા. સુધાને પોતાની સાથે સુવરણવી. સુધાની ઇચ્છા બાળક પડાવવાની ન હતી. એ પોતાના બાળકને કુંવારી મા તરીકે ઉછેરવા તૈયાર હતી.

જનક સમજાવતો રહ્યો કે દીકરીની જિંદગી બરબાદ થઇ જશે. બાળક પડાવી નાંબે તો એ બીજે લગ્ન કરી સંસાર વસાવી શકે. સામે અમી દલીલ કરતી રહી, બહુ પાપ કર્યા છે, હવે નવું પાપ કરવું નથી. જમાનો બદલાઇ ગયો છે. સુધા મેટ્રીક ભણી છે. પોતાની રીતે એ જિંદગી જીવી લેવાની હિમત ધરાવે છે. ઊગતી જવાનીમાં સુધાથી ભૂલ થઇ ગઇ કબુલ. પણ એની હિમતને દાદ આપીએ. એ તમને એક વધુ પાપ કરવામાંથી બચાવી લેવાની તક આપે છે. પાડ માનો ભગવાનનો કે છોકરી-સુધા એબોર્શન કરાવવાની ના જ પાડે છે. કોઇ ભગવાનનો બંદો એને બાળક સહિત સ્વીકારી લેશે. છોકરીના વાંકના લેખાંજોમાં કરવાવાળા આપણે કોણ ? સુધાની ડીલીવરી થાય ત્યાં સુધી એ આપણી સાથે ઘરમાં રહેશે. એને નર્સિંગનો કોર્સ કરાવીશું. એના બાળક સાથે રહી શકે એવો પ્રબંધ કરી આપીએ. ડીલીવરી પછી હોસ્પિટલમાં એને જોબ અપાવીશું. એબોર્શન ન કરાવવાની બાબતમાં સુધા મક્કમ હતી, એમાં અમીએ સાથ આપ્યો.

અમીએ સુધાને દીકરી ગણી, એની કાળજી લીધી. નોર્મલ ડીલીવરી થઇ, સુધાએ ગોળમટોળ દીકરાને જન્મ આપ્યો. અમી એને પોતાનું સંતાન સમજી ઉછેરે છે. સુધાએ નર્સિંગનો કોર્સ કર્યો અને જનકની હોસ્પિટલમાં નર્સ તરીકે જોબ કરે છે. જનકને પાપનું પ્રાયશ્ચિત કરવાનો મોકો મળી ગયો. હવેથી સોનોગ્રાફી પછી બ્રુશહત્યાનું પાપ કરવું જ નથી, એવો નિર્ણય લેવાઇ ગયો છે. બહુ પૈસો ભેગો કરી લીધો, બહુ પાપ કરી લીધા, હવે માલ-મેકટીસ કરવી જ નથી. સુધાને દીકરા સાથે

અપનાવી લીધી. જનકના એક મિત્રના પુત્ર સાથે સુધાના લગ્ન કરાવ્યા. સુધાનું કન્યાદાન અમીએ કર્યું.

અમી હોસ્પિટલમાં હાજર રહે છે, જ્યારે જ્યારે કોઇ મા નવજાત શિશુને જન્મ આપે છે, અમી એની કાળજી લે છે. કહે છે, ઇશ્વરને ઘેર દેર છે, અંધેર નથી. પુણ્યકાર્યનું ફળ શુભ મળી જ રહે.

સુધાનો દીકરો બાર મહિનાનો થયો, ત્યાં અમીને મહિના રહ્યાની જાણ થઈ. પૂરા નવ મહિને અમીએ એક પુત્રને જન્મ આપ્યો. સુધાના દીકરાને પગલે અમીને દીકરો થયો, જાણે શુકન થયા સુધાનો દીકરો શુભમ મોટો ભાઈ, અને અમીનો દીકરો ચેતન નાનો ભાઈ. જનક-અમીની ઉંમર થઈ છે. શુભમ અને ચેતન બંને ભાઈઓ M.S. થયા-હોસ્પિટલ પર દેખરેખ રાખે છે. અમી અને જનક માનતા થઇ ગયા છે કે સુધાના બાળકને અચાવી લેવાનું પુણ્યકાર્ય એમને ફળ્યું છે.

નવા નામે

અમદાવાદની ઘડિયાળી પોળ. પડોશ-પડોશમાં મંગળદાસ અને ધનજી દરજી રહે. મંગળદાસને કાપડનો ધંધો - ધનજી દરજી એને ત્યાંથી કાપડ ખરીદે. ગજકાતર હાથમાં હોય, પગ મશીન ઉપર હોય, ગલીને નાક ધનજી દરજીની દુકાન. ધનજી અચ્છો કારીગર. કપડાંનું ફીટીંગ બરાબર થાય, તેથી ધનજીના ઘરાક ક્યારેય બીજે જાય નહીં. ધનજી બધાઉઝ સીવે, ધનજીની પત્ની રેવા હાથ સીલાઇ કરે, આઈ-હુક બનાવે.

મંગળદાસને એક જ દીકરો, નામ એનું ઉમેશ. ઉમેશ ભણવામાં હોશિયાર. મંગળદાસ બધી સગવડો આપે દીકરાને. તેને ભણાવવા પૈસા ખરચવામાં પાછું વળીને જુએ નહીં. દીકરો MBBS થયો. એની સાથે ભણતી ડૉ. સુષ્મા સાથે લગ્ન કર્યા પછી ઉમેશ અને સુષ્મા બંને અમેરિકા જવા રવાના થયા. મંગલદાસ અને એની પત્નીએ રાજખુશીથી દીકરા વહુને અમેરિકા મોકલ્યા. એમની કેરિયર કરે અને ખુશ રહે. અમેરિકામાં ડૉક્ટર માટે બહુ જ સારા સ્કોપ હોય છે.

મંગળદાસનું જોઈ ધનજી વિચારે, મારે બે દીકરા છે, બંનેને ખૂબ ભણાવીશ. મારા એકે દીકરાને દરજીનો વ્યવસાય કરવા દેવો નથી. મશીન ચલાવી ચલાવીને મારા પગ થાંભલા જેવા થઇ ગયા, અને સોય-દોરાથી પત્ની રેવાના ટેરવા ચાળણી જેવા થઇ ગયા છે. મોટા દીકરા સૂરજને માટે ટ્યુશન રાખ્યા. વિજ્ઞાનની લાઇન લેવડાવી. સૂરજ નારાજ હતો એ કભા કરતો, વિરોધ કરતો કે મારાથી ચીરફાડનો ધંધો નહીં થાય. લોહી જોઈ મને ચીતરી ચડી જાય. એના કરતાં સીલાઇકામ સારું. ઇલેક્ટ્રીક મોટર બેસાડી મશીન ચલાવીશ. પૈસા વેચીને, ખવડાવીને એણે દીકરાને કોલેજમાં એડમીશન અપાવ્યું. પણ સૂરજ નાપાસ થયો. શરમનો માર્યો ઘરે આવવાને બદલે, મુંબઇ

મામાને ત્યાં મોસાળ જતો રહ્યો. આપા ધનજીની નારાજનું એ કારણ હતો, તેથી એ મુંબઇમાં જ રહી ગયો. અહીં એણે કેશન ડીઝાઇનર્સનો કોર્સ કર્યો, રીના સાથે પરણીને અમદાવાદ આવ્યો.

નાનો સુધીર ઝાઝું ભણી શક્યો નહીં. મંગળદાસ કાકાને એના દીકરા ઉમેશે અમેરિકા બોલાવી લીધા, કાકા મંગળદાસનો કાપડનો ધીકતો ધંધો સુધીરે અપનાવી લીધો. કાપડની દુકાને બેસી ગયો. વરસો વીતતા ગયા. પોળના મકાનો તૂટતા ચાલ્યા. ધનજી દરજીના દીકરાઓએ વરજાપુરમાં બંગલો બંધાવ્યો. ઉપર રહેવાનું અને નીચે બે દુકાનો. નાનાની કાપડની દુકાન અને મોટા સૂરજની કેશન ડીઝાઇનર્સ ડ્રેસનો શો રૂમ. બંને ભાઈઓ ધૂમ કમાય છે અને આપા ધનજી દરજી પૈસા ગણે છે.

સાત આઠ વર્ષ થઇ ગયા. મંગળદાસને ઇચ્છા થઇ ઇન્ડિયા જઇ ચારધામ યાત્રા કરવાની. દીકરા-વહુ માતબર ડોલર્સ કમાતા હતા. એમને કુરસદ નથી, ઇન્ડિયા આવવાની. મંગળદાસની બેગ વહુએ તૈયાર કરી. સાસુ-સસરાને માટે યાત્રા સ્થળોનું બુકીંગ કરાવી દીધું. મિત્રો સગાં-વહાલાંને આપવા માટે બઢામ, પીસ્તા, અખરોટ અને સેંટની બોટલો ખરીદી.

મંગળદાસ પત્ની સાથે પોતાના ઘડિયાળી પોળના ઘરે આવ્યા. ધનજી દરજીને ફોન કરી જણાવી દીધું હતું તેથી તેણે મંગળદાસનું ઘર સાફ-સૂક કરાવી રહેવા લાયક બનાવ્યું. મંગળદાસ અમદાવાદ આવ્યા ત્યારે એમને એમ કે ધનજી દરજીનો દીકરો MBBS થઇ ગયો હશે. ધનજીની મુરદ બર આવવી હશે. આયુષ્યનાં પચાસ વર્ષ ઘડિયાળી પોળમાં વિતાવ્યા હતા. મંગળદાસને ત્યાંનું એટેચમેન્ટ હતું, પણ અહીં આવ્યા પછી બહાર પડી કે ધનજીએ તો પોતાનું ઘર વેચી નાંખ્યું છે અને એ લોકો વરજાપુર રહેવા ગયા છે.

મંગળદાસને તો મનમાં હતું કે પોળમાં રહેતાં જૂના મિત્રો સાથે મળી ઉત્સવ જેવો આનંદ માણીશું. સૌથી મોટી મહેચ્છા હતી ધનજી દરજીને મળવાની. ધનજીએ તંત લીધેલો કે દીકરાને ઉમેશની જેમ ડૉક્ટર

અનાવીશ. ધનજી એનો પડોશી, સુખ-દુઃખનો સાથીદાર હતો. એ ભોળિયો હતો. દિલદાર હતો. દરજીનો દીકરો, જીવે ત્યાં સુધી સીવે, પણ ધનજીની મહેચ્છા હતી કે એકે દીકરાને હાથમાં ગાજ કાતર પકડાવવા નથી. એના દીકરાઓ ડોક્ટર બની બીજા શહેરમાં રહેવા ચાલી ગયા હશે. અને ધનજી દરજી પોળમાં હજુ એ જ જુનો પુરાણો સંચો ચલાવતો હશે. ધનજીને આગ્રહ કરી અમેરિકા ત્રણ-ચાર મહિના કરવા લઇ જવો છે. લગાનની સીઝનમાં બિયારો ઉજારા કરી ઘરાકી સાચવે છે તે તૂટી મરે છે. પણ મંગલદાસને ક્યાં ખબર હતી કે ધનજીની નામરજી હોવા છતાં એના બંને દીકરાઓ એના જ ધંધામાં છે, જરા જુદા સ્વરૂપે, કેશનેબલ સ્ટાઇલમાં.

મિત્ર ધનજી વિના મંગલદાસનો ઘરિયાળી પોળમાં રહેવાનો આનંદ ઊડી ગયો. ઉલટાનો ધનજી મંગલદાસને પોતાના પોશ બંગલામાં રહેવા લઇ ગયો. મજા પડી ગઇ મંગલદાસને. અમેરિકા જેવા સુખસગવડના બધા સાધનો ધનજીના ઘરમાં મોજુદ હતા. દીકરાઓ ટંકશાળ પડતા હતા. એમના દીકરાઓ ઇંગ્લીશ મિડિયમની સ્કૂલમાં ભણતા હતા. ફટાફટ ઇંગ્લીશ બોલતા હતા.

મંગલદાસને એક સંતોષ થયો કે આખરે ધનજી દરજીને એના દીકરાઓએ સંચો છોડાવી નિવૃત્ત કરી દીધો છે. હવે દરજી અટક બદલીને ટેલર અટક અપનાવી લીધી છે, ધંધો એનો એ જ પણ નવા નામે.

સ્નેહનું સાગ્રાજ્ય

મહા જાતિ ગુજરાતી. ગુજરાતીઓ ધર્મભીરુ, સાલસ, ભલા બરા પણ વ્યવહારકુશળ, વ્યાપાર ક્ષેત્રે અગ્રણી, સાહસિક પણ એટલા જ. ગુજરાતી પ્રજા કચ્છ, કાઠિયાવાડ છોડી મુંબઇ ભણી આવ્યા, એ પહેલાં યે વહાણમાં બેસીને જાવા, સુમાત્રા, રંગુન, આફ્રિકા ધંધાથે ગયા, જ્યાં જ્યાં ગયા ત્યાંની પ્રજામાં ભળી ગયા, પણ પોતાની આગવી સંસ્કૃતિને ભૂલ્યા નથી. પારિવારિક સંસ્કારોની પરંપરા જાળવી રાખી છે. જ્યાં જ્યાં વસે ગુજરાતી ત્યાં સદાકાળ ગુજરાત. અમેરિકા જેવા પ્રગતિશીલ દેશમાં ભારતભરનું કીમ વિકાસઅર્થે ગાયું છે, તેમાં યે ગુજરાતી અને ખાસ તો પટેલ કોમ તો જાણે આખું અમેરિકા સર કરી બેઠા છે. ગુજરાતી પ્રજા મહેનતુ, ગણગીભાજ અને વ્યાપારી કુનેહ ધરાવે છે. ગુજરાતીઓ પોતપોતાના મસમોટા હાઉસ વસાવે અને ત્યાં રહીને પાશ્ચાત્ય રંગે રંગાયા છે થોડા, પણ ભારતીય સંસ્કૃતિને જરા પણ વિસર્ગા નથી.

આજથી સાઠ સીતેર વર્ષ પહેલાં ડોક્ટર્સ, એન્જિનીયર્સ વગેરે ઉચ્ચ શિક્ષણ પામેલા લોકો ત્યાં જઇ વસ્યા. આજે તેમની બીજી, ત્રીજી પેઢી થઇ છે. ઇન્ડિયાનું કલ્ચર ત્યાં વિકસાવ્યું છે. નવરાત્રીના રાસગરબા, જન્માષ્ટમીનો ઉત્સવ, દિવાળી હરબલેર ઉજવે છે. ભજનકીર્તનના પ્રોગ્રામો કરે છે. ઠેર ઠેર મંદિરો, દેરાસરો બાંધ્યા છે.

દીકરો જુવાન થાય, નજર ઇન્ડિયા તરફ દોડાવાય. ડિસેઅરમાં પંદર દિવસ મહિના માટે ફોરેનના મુરતિયાઓ આવે. કન્યા પસંદ કરે અને પરણી જાય. લગનનું શોપિંગ તો ઇન્ડિયામાંથી જ થાય. અમેરિકામાં ઉજવાતા લગ્નો, ઇન્ડિયા કરતાં યે ભારે ઠાઠમાઠથી ઉજવાય છે. વરઘોડા, સપ્તપદી બધા વિધિવિધાનો સહિત.

ગુજરાતી અમેરિકન સાસુ જીન્સ પહેરે, શોર્ટ્સ પહેરે, બ્યુટીપાર્લરમાં

જય, ફોરવર્ડ હોય પણ વહુ સાથે સાસુપણું તો કરવાની જ. ભલે હવે એ સાસુજીને બદલે મોમ કે મમ્મી તરીકે સંબોધાતી હોય. એની માનસિકતા ટીપીકલ ઇન્ડિયન જ રહેવાની. સાસુ-વહુના સંબંધો જાણે સદાકાળ ગૂંચવાયેલા, બદનામ જ રહેવાના. આજે જુદા વહુ પિયરથી ઘણું બધું લઇને આવે એવી અપેક્ષાઓ રખાય છે. ભારતીય સમાજમાં સાસુનું પાત્ર જાણે વાઘવરુનું પાત્ર જેવું માની લેવામાં આવે છે. આજે પણ ગુજરાતી સાસુઓ સો-અસો માણસની રસોઇ બનાવી લે છે. દાળ, ભાત, શાક, રોટલી, ભાખરી બનાવે છે. અથાણા અને પાપડ વિના તો ગુજરાતી થાળી પડે જ નહીં. આજે પણ સુખડિયાની દુકાનેથી સુતરકેશી, હલવાસન, વંબર અને દૂધીનો હલવો મંગાવી પ્રેમથી આરોગે છે અને પોંક અને ઘારી તો ખરા જ.

સાસુવહુના સંબંધો સુધરતા નથી, એનું એક કારણ એ હોઇ શકે કે દરેક મા દીકરીને તે મોટી થાય ત્યારથી સંભળાવે, અહીંયાં લાડ ચાલશે, ત્યાં સાસુજી નહીં ચલાવી લે, ધોકો લેશે. કહેશે તારી માએ કશું શીખવ્યું નથી. છોકરીને એટલી બધી શિખામણો આપી હોય છે કે એના મનમાં સાસુ માટે વિદ્રોહની ભાવના લગન પહેલાં જ ઘર કરી જાય. સાસુ સાથે કેવું વર્તન રાખવું એ શિખામણ દીકરીની મા એને દાયજમાં આપેઆપા પેઝેજ તરીકે આપી દે છે.

કન્યા પરણીને સાસરે જાય ત્યાં પણ પિયરની મોટાઇની વાતો કરે. મારી મા તો મારી ભાભીને આવી રીતે રાખે - એમ કહી આડકતરી રીતે સાસુને ઉતારી પાડે. વહુરાણી અમારે ત્યાં આમ અને તમારી મમ્મી-બેન આવા. અમારા અને તમારાનો ભેદ એ ભૂલતી નથી તો પછી સાસરિયામાં ક્યાંથી સમાઈ શકે ? સાસુને પોતાનો હક છોડવો નથી, વહુને કશું સોંપવું નથી, અને વહુને આ ઘરમાં હક સ્થાપિત કરવો હોય છે - તો પછી એ બંનેનો મેળ કેવી રીતે મળે ?

માએ દીકરાને જન્મ આપ્યો છે, ઉછેર્યો છે, એની વસુલાત બરાબર કરવી હોય છે. વહુની પરિસ્થિતિ સાસરિયામાં ગુલામ જેવી થઇ જતી. વડીલો સાથે સોફા ઉપર દિવાનખાનામાં આવીને બેસાય નહીં. સૌ

જમી લે પછી ડાહનીંગ ટેબલ પર વહુ એકલી જમવા બેસે, બધાને જમાડીને.

શા માટે સ્ત્રીઓ વચ્ચે સાસુ-વહુ, ભાભી-નણંદ, દેરાણી-જેઠાણી વચ્ચે ઝઘડાઓ થવા કરે છે. એક સ્ત્રી અન્ય સ્ત્રીની અદેખાઇ કેમ કરે છે, અન્યની પરિસ્થિતિને સમજ તેને મદદરૂપ થવાને બદલે બીજાની નિંદા-પટલાઇ કરવામાં કેમ આનંદ માણે છે ? એકની સંવેદના અન્યની સંવેદના સાથે કેમ જોડાઇ શકતી નથી. એક-બીજાની અંગત મનોવ્યથા સમજવાનો પ્રયાસ કેમ થતો નથી. ‘ક્યોંકિ સાસ ભી કભી બહુ થી’ - પોતાની તકલીફના દિવસો કેમ ભૂલી જવાય છે. શા માટે વહુને દીકરીની જેમ સ્વતંત્રતા અપાતી નથી ?

શું જેમ ગુજરાતીપણું ટકાવી રાખ્યું છે, એમ ગુજરાતી સાસુઓ સાસુપણું ટકાવી રાખવા માંગે છે ? આજના મોડર્ન જમાનામાં નવા વિચારોને કેમ અપનાવી લેવાતા નથી ?

એક માનો દીકરો - અન્યનો પતિ બને છે. બંને એના સ્નેહના અધિકારી છે. તો સાસુ-વહુ સંપીને એ સ્નેહનું સાધ્ધાજ્ય કેમ સ્થાપિત કરી શકતા નથી ?

છ મહિના થાય, વહુની ચડામણીથી દીકરો અલગ ઘર લઇ અલગ રહેવા ચાલી જાય. ઘણી મા ફરિયાદ કરતી હોય છે કે મેં વહુને એક શબ્દ પણ કલો નથી. દીકરીની જેમ રાખી છે. આડેહાથે મેં જ બધા કામ કર્યાં છે. એમની રીતે ઘરમાં રંગરોગાન, સાજ-સજાવટ કરવા દીધા છે. છતાં યે શું બોલું પડ્યું કે મારો દીકરો પણ મારાથી અલગ થઇ ગયો. અમારા જમાનામાં સાસુની સામે બોલાતું નહીં, પૂછણા વિના પિયર જવાનું નહીં. મા પોતાના જમાનાની વાત છોડવા માંગતી નથી.

મને સાસુ-સસરાની આણમાં રહેવાની ફરજ પડી હતી, મને મીકસર, જ્યુસર, વોશીંગ મશીન વાપરવા ન મળ્યા, હાથે ખાંડવું, દળવું પડતું હતું, હવે વહુઓને આ બધી સગવડો મળી છે, તો વાપરવા દો એમને. શા માટે સરખામણી કરી કરી અળખામણાં થવાનું ? રાંધવા,

ધોવા, સફાઈ કરવામાં જે સમય જતો હતો, તેને બદલે હવેની જનરેશન નવું શીખવામાં સમય ગાળે છે, આપણે ફક્ત ઘર સંભાળવાનું હતું, હવે વહુ પણ દીકરાની સમક્ષ છે, એટલું જ કમાઈને લાવે છે તો એને એની રીતે સ્વતંત્રતા આપવી પડે. એમની ખુશીમાં આપણી ખુશી સમાયેલી છે, બસ એટલી સમજ સ્વીકારી લઇએ તો જગતના અડધા દુઃખ દૂર થઈ જાય અને વહુ દીકરી સરખી તો શું એથી યે અધિક સન્માનથી નવાજશે આપણને.

દીકરા સાથે રહેવું હોય તો સૌ પહેલાં વહુને ખુશ રાખવી પડશે. એવી માનસિકતા કેળવાઈ જાય તો કોઈ પ્રકારના મનદુઃખ ઊભા થશે જ નહીં. નહીં સમજાએ તો પછી એકલા જીવવાની તૈયારી કરવી પડશે, અથવા પછી વૃદ્ધાશ્રમમાં જવાની તૈયારી રાખવી પડશે. દીકરાને ઉછેરવામાં મા-બાપે ખૂબ ખૂબ મહેનત, કષ્ટ ઉઠાવ્યા છે, અંગત સુખો જતા કર્યા છે. દીકરો પરણે, વહુ આવે, ઘરના કામમાંથી રત્ની નિવૃત્તિ મેળવવા ઝંખે અને પુરુષને ધંધામાંથી નિવૃત્ત થઈ મનગમતી પ્રવૃત્તિ કરવી હોય. ચાલીસ પચાસ વર્ષ સુધી ઘરમાં કે ધંધામાં ગળાબૂંડ રહી એકચક્રી શાસન ચલાવ્યું હોય, માયા બંધાણી હોય તે જલદી છૂટે નહીં. પણ એક વાત ગાંઠ બાંધી લેવી પડે કે હવે આપણા વળતા પાણી થવાના, પતિ કે પત્ની બંને સાથે મરવાના નથી. બેમાંથી એકે એકલા જીવવું પડશે, ત્યારે દીકરા કરતાં યે વહુની જરૂરત વધુ પડશે. જીવનનો સહારો વહુ જ બની રહે તો જ બાકીનું જીવનર આનંદથી, સ્વમાનભેર જવાશે.

સાસુનો સ્વભાવ પઝેસીવ થઈ ગયો હોય છે. વહુ આવે પછી પણ દીકરાને પોતે જ પીરસવા બેસે. મારા દીકરાને મારા જ હાથની રોટલી રસોઈ ફાવે. સાસુ ક્યારેક હરખપટ્ટી થઈ જાય. વહુ નોકરી કરવા જાય છે તો વહુ દીકરાના રૂમના એમના વોર્ડરોબ ગોઠવવા માંડે. એમના રૂમમાં સફાઈ કરવા જાય. સ્વાભાવિક છે વહુને પોતાના રૂમમાં કોઈ આવે એ પસંદ ન પણ હોય - રવિવારે એ જતે ગોઠવી લેવાની હોય. એમનું કંઈ અંગત હોય પણ ખરું - કબાટમાં.

દીકરાને હંશથી પરણાવ્યો, પણ વહુને અલ્પક પ્રેમ આપીને એને જીતી લેવી પડે. પોતે દીકરાની મા છે એમ વહુની મા બનવું પડે. વહુ જીવનના બાવીસ-પચીસ વર્ષ સુધી એની જન્મદાતા માતાના પાલવમાં વીટાયેલી રહી છે તો એ પાંચ-પંદર દિવસમાં આપણી ન બની જાય. ધીરજ કેળવવી પડે. દીકરો બિચારો શું કરે ? નથી માનું માન રાખી શકતો, નથી બૈરીનું ઉપરાણું લઈ શકતો. દીકરો પોતાનો અંશ છે, એને માટે લાગણી છે, મમતા છે. પણ અતિ મમતા-વર્ચસ્વનું સ્વરૂપ ધારણ કરી લે ત્યારે બોજારૂપ બની જાય.

શા માટે માએ વહેલા ઊઠી દીકરાને ચા પાવી પડે. હવે એની બૈરી આવી છે, એને બનાવવા દો ચા - ભલે પછી તમે પણ ચા પીવા સાથે બેસો. જો સાસુ વહુ પર આધિપત્ય જમાવવા પ્રયત્ન કર્યા કરે તો વહુ આ ખંચતણથી કંટાળી જાય, સાસુથી દૂર ને દૂર થતી જાય. સાસુવહુની તાણાતાણીમાં પુરુષની હાલત કફોડી થઈ જાય. માને દુઃખી કરવી નથી અને બૈરીને દુઃખી કરે તો સંસાર કડવો થઈ જાય. બિચારો સાસુ-વહુની ગેરસમજો દૂર કરવા મથ્યાં કરે. આપણને ચકા-ચકીની કથા ખબર છે. માળો ગૂંથે, બચ્ચાં જણે, ઉછેરે, પાંખ આવે, બચ્ચાંને ઉડાડી દીધા. એમ દરેક મા-બાપે સંતાન મોહ છોડવો પડે. ભણાવ્યા, પરણાવ્યા, હવે કહી દેવાનું જાઓ આ આખું આકાશ તમારું. જેટલું જોર હોય તમારી પાંખોમાં એટલે ઊંચો ઊડો. ફફડાવવા દો એમને પાંખો. પુરુષાર્થ ખેડવા દો.

ચાહે ઇન્ડિયા હો કે ચાહે અમેરિકા કે લંડન, દીકરો છે તો વહુ આવવાની છે, દીકરો પરણવાનો છે તો એને એની વહુનો થઈને રહેવા દો. માનપૂર્વક જીવવું હોય તો એમને સ્વતંત્રતા ભોગવવા દો. તો જ સ્નેહનું સામ્રાજ્ય વર્તી રહેશે.

અંધું તમારું

બે જોડિયા ભાઈઓ, બંનેના જન્મ વચ્ચે પાંચ મિનિટનો તફાવત. એટલે સુક્રંતુ મોટો અને સેતુ નાનો. પણ અક્ષર વાળો મોટો, બે અક્ષરવાળો નાનો. બંને લગભગ બધી રીતે સરખા, સાથે ભણ્યા, સાથે ગ્રેજ્યુએટ થયા, એક જ દિવસે પરણ્યા, બે બહેનો દેરાણી-જેઠાણી બની.

જોગાનુજોગે મોટાનો ધંધો ધમધોકાર ચાલે. એણે સ્વતંત્ર બંગલો બંધાવ્યો. પિતાશ્રીના ધંધાને આગળ વધાર્યો, પિતાનું શિરછગ ગાયું, પછી માતાને એણે સાથે જ રાખવી પડી. એક તો બંને છગેછગ-છોકરા-છેંયા નહીં. ઘર મોટું, નોકર-ચાકર અને નાનો નોકરી કરે. દૂરના પરામાં ભાડાનું ઘર લઈ રહેવા ગયો. પતિ-પત્ની બંને નોકરી કરે. આખો દિવસ ઘરે હોય નહીં. એમને ત્યાં બે દીકરા થયા. પૈસે ટકે સાધારણ, બાંધે-પીધે સુખી, પણ ખર્ચા કાઢે એટલી કમાણી થઈ રહેતી.

મા બિમાર પડી, પહેલાં મા નાના સાથે રહેતી હતી. નાનાની વહુ ઘરમાં હોય નહીં. માની સંભાળ કેવી રીતે લઈ શકે. માએ જ મનથી નક્કી કર્યું - મોટાને કહ્યું, મને તારે ઘરે લઈ જા. બહુ વરસ નાના સાથે રહી. માએ મોટા દીકરાને ત્યાં રહેવા જવાનું મનથી નક્કી કરી લીધું જાતે જ. સમજપૂર્વક, જેથી નાનાને માથે બોજો પડે નહીં.

મોટાને ઘરે બધી સગવડ હતી. અલગ રૂમ હતો, અલગ ટી.વી. હતું. એક અલગ નોકર હતો. દિવસમાં એક વખત રોકડર આવી જતો. પણ માને અહીં જરાયે ગમતું નહીં. ઘડપણમાં બિમારીને કારણે કોઈ બબર પૂછનારાની અપેક્ષા હોય. મોટો કે મોટી વહુ બહાર મોટાઈ મારે, શું કરીએ મોટા મૂઆ છીએ તેથી જવાબદારી અમારે જ નિભાવવી પડે છે. નાનો માને સાચવી શક્તો નથી. અમારો કંઈ છૂટકો છે, પણ ઘરમાં વર કે બૈરી બેમાંથી એકે 'કેમ છો' એટલું પણ માને પૂછવા

નવરા નથી. માની રૂમમાં એક આંટો પે મારતા નથી. મા ઝંબે કે દીકરો મારી પાસે બેસે. પણ દીકરાને નવરાશ નથી કે નથી પરવા.

એક દિવસ માએ કહ્યું, મારે વીલ બનાવી લેવું છે. હવે મારી જિંદગીનો કોઈ ભરોસો નથી. નાના દીકરા સાથે વધુ વર્ષો વિતાવ્યા હતા માએ. એની પરિસ્થિતિ સાધારણ છે. એને ઘરનું ઘર નથી. ભાડાના ઘરમાં રહે છે. મા હવે મોટાને ત્યાં રહે છે. સમાજની શરમે-ધરમે પણ મોટો એને સાચવે છે.

માએ વીલ બનાવ્યું, દેશનું ઘર નાનાને લખી આપ્યું. ફીક્સ ડિપોઝીટ બાકી બધું બંનેને સરખે સરખું. મોટી વહુને ખબર પડી. પતિ પાસે ચાડી-ચુગલી ખાધી. વળ દઈ દઈને વાત વટકાવી. આપણે ચાકરી કરીએ અને વીલમાં બધું સરખે સરખું. ઉપરથી નાનાને દેશનું ઘર. આપણે પણ ક્યારેક ગામ જવાનું થાય તો શું હોટલમાં રહીશું. મોટાના મનમાં પણ ખટકો પેદા થયો. મન ભરમાઈ ગયું. મા હવે થોડી થોડી બેભાન થઈ જતી હતી, રોકડરે કહી દીધું કે હવે થોડા દિવસની મહેમાન છે. સગાં-વહાલાને બોલાવી લો. ક્યારે રામબોલો રામ થઈ જશે, ભરોસો નહીં. મોટાએ જાણીજોઈને નાનાને ફોન કર્યો નહીં. માની કોરા કાગળો પર સહી લઈ લીધી, એ તફાન બેહોશ થઈ જાય એ પહેલાં. ત્યાર પછીયે બે ચાર કાગળો પર અંગુઠા પડાવી લીધા. વકીલ બોલાવી પોતાની તરફેણનું, પોતાની મરજી મુજબનું વીલ બનાવી લીધું.

બધી તૈયારી કરીને પછી નાનાને ફોન કર્યો. નાનો દીકરો, નાની વહુ તાબડતોબ આવી પહોંચ્યાં. ત્યાં સુધીમાં માની અંતિમ ઘડી આવી પહોંચી હતી. મા તફાન બેભાન હતી. ઓળખી શકે એવી હાલતમાં નહતી. મા હોંશમાં આવી જ નહીં. મોટાને હાથ થઈ ગઈ. બધું સમુચ્ચતરું પાર પડી જશે.

માના અંતિમ સંસ્કાર પતી ગયા. પછી મોટાએ કહી દીધું કે બારમા-તેરમાની ક્રિયા કરવી નથી. મા ના પાડીને ગઈ છે. એમની ઇચ્છા ન હોય તો કંઈ કરવું જ નથી. મોટાને સતત ાઈલી ફીલ થતું હતું કે નાનો વીલની વાત કાઢશે, ભાગ માંગશે. પકડાઈ જવાશે તો ! એને

વાત કાઢવી જ ન હતી. પણ મોટી વહુ દોઢઠાહી હતી. એને એમ કે હમણાં શોકના વાતાવરણમાં નાનો ઝઘડો નહીં કરે - અત્યારે જ પાકું કરી લેવું. એણે કશું વીલ વાંચી એનો અમલ કરી લઇએ. મોટી ભાભી વીલ લઇને આવી.

નાનો છૂટ્ટા મોંએ રડી પડ્યો. મારે મા સાથે છેલ્લી વાતચીત પણ થઇ શકી નહીં, એનું મને દુઃખ છે. મોટી ચાંકી - ચોક્કસ ગાળું કરશે નાનો. પણ નાનો કહે, મારે કશું જોઇતું નથી, માતા-પિતાની મિલકતમાંથી. માની તમે અંતિમ ચાકરી કરી છે. બધું જ હવે તમારું. મારે ઇશ્વરકૃપાથી બંને દીકરાઓ ભણી રહ્યા છે. અમેરિકા સેટ થઇ જશે, અને પછી અમને ત્યાં બોલાવી લેશે. ફક્ત એક અફસોસ રહી ગયો કે માની ચાકરી કરવાનો લાભ અમને મળ્યો નહીં. આજસુધી સગવડ ન હતી, સગવડ થઇ ત્યારે મા જતી રહી. અમને અમારા દીકરા કમાઇને પાળશે, તમારે કોઇ નથી. મિલકતની જરૂરત તમને પડશે, તેથી બધું તમારું. હું ફક્ત માનો ફોટો મારી સાથે લઇ જઇશ.

સમાજમાં ભાઈઓના લાગભાગના ઝઘડાઓ ચાલતા જ રહે છે. સમજાતું નથી કે બધાને હક જોઈએ છે, કોઈને ફરજ બજાવવી નથી. કોઈને લેટ-ગો કરવું નથી. એક પાસે દોમદોમ સાલ્યબી હોય બીજાની પરિસ્થિતિ સાધારણ હોય તો સમજપૂર્વક કેમ જુદારો કરી લેવાતો નથી. માબાપનું વીલ હોય કે ના હોય, સમજદારી દાખવવામાં આવે તો ઝઘડા ટળી જાય.

પુશાલાવી

મલબાર હીલ કલબમાં લેડીઝ ક્રીટી હતી. સજીવજીને, કેન્સી ડીઝાઇનર્સ સાડી પહેરીને, હીરાના દાગીનાઓથી ઝગમગાતી શેઠાણીઓ પોતાની શોકર ડ્રીવન કારમાં પધારી રહી હતી. આવતા અઠવાડિયે વેલેન્ટાઇન ૩ છે એની ચર્ચા ચાલી. કોઇએ કહ્યું એનો પરિ દરેક વેલેન્ટાઇન ૩ને દિવસે તનિજમાંથી એકાદ હીરાનો સેટ ખરીદીને ભેટ આપે જ આપે. કોઇ કહે અમારે તો પંદર દિવસ અગાઉથી પીકચરની ટિકીટ બુક થઇ જાય. કોઇ હીલ સ્ટેશન પર ફરવા જાય. કોનો પરિ કોને કેવી ળીફ્ટ આપે છે ને આપશે તેની ચર્ચા થાય. મોટે ભાગે તો એરેન્જ મેરેજ કરેલી ગૃહિણીઓ છે. છોકરાઓ પરણી ગયા છે. પરિ હજી ઓફિસે જાય છે. સ્ત્રીઓને માથે હવે ઘરની જવાબદારી રહી નથી. બધાએ ગપાટા માર્યા, નાસ્તા પાણી-હાઇ ટી લઇ સૌ પોતપોતાની ગાડીમાં રવાના.

સૂર્યા નવી નવી મુંબઇ રહેવા આવી હતી. એકાદ વર્ષથી જ આ ક્રીટીમાં જોડાઇ હતી. તેની પાસે ગાડી નથી તો ડ્રાઇવર ક્યાંથી હોય? એ તો બસમાં કે બહુ થાય તો ક્યારેક ટેક્સીમાં આવે જાય. એના પરિની બે વર્ષથી મુંબઇમાં ટ્રાન્સફર થઇ છે, એટમીક રીસર્ચ સેંટરમાં. છેક ચેમ્બુર સુધી બસમાં જવું આવવું પડે. પરિ સવારે આઠ વાગે પોતાનું લેપટોપ લઇ નીકળી પડે ઓફિસે જવા તે રાત્રે આઠ વાગે પાછો આવે. સૂર્યા આ બધાથી નાની છે, એ ઘરે બેઠા પોતાના લેપટોપ પર થોડું થોડું કામ કરે છે. એની કઝીન સીસ્ટરે એને આ ક્રીટી કલબમાં જોડાવા આગ્રહ કર્યો એટલે એ નવી નવી કલબમાં આવતી થઇ છે.

સૂર્યા આવી રહેલા વેલેન્ટાઇન ૩ને દિવસે શું શું કરવું છે એ વિચારતી રહી. એનો પરિ આદિત્ય વહેલો કામ પર નીકળી ગયો. વીશ પણ કર્યું નહીં. સૂર્યાને એમ કે સાંજે પાછા ફરતા એ કમ સે કમ

લાલ ગુલાબના ફૂલોનો બુક તો લાવશે જ. પણ એવું કશું બન્યું નહીં. આદિત્યની બહુ જવાબદારી ભરી પોસ્ટ છે ઓફિસમાં, એને માટે તો કામ એ જ એનું વળગણ. સૂર્યાને ઊંધ જ ન આવી. કમ સે કમ મને વીશ પણ કર્યું નહીં. આજે દુનિયાભરના પ્રેમીઓ ‘આઈ લવ યુ’ કહી પત્ની પ્રત્યે પ્યાર જતાવે અને પોતાનો પતિ આવો શુભ ? તો પછી પરણવું હતું ને એની ઓફિસને.

આદિત્યને પરણવું જ નહોતું કોઇને. એ ભલો એનું કામ ભલું. ન લપછપ, ન ટકટક. સંપૂર્ણ સંતોષી. એના ટિકિનમાં જે કંઈ સૂર્યા મૂકે, ખાઈ લે. કોઈ દિવસ વખાણ ન કરે કે આજે બહુ સરસ રસોઈ બની હતી. એટલું કહે, થોડી વધારે રસોઈ મૂકતી જા. બધા સાથે મળી ખાઈએ છીએ. તારી વાનગી સૌને ભાવે છે. નથી વખાણ કરતો નથી વખોડતો. ક્યાંક પ્રસંગે જવાનું હોય, સૂર્યા સરસ રીતે તૈયાર થઈ હોય, પણ સૂર્યાની સાડી કે ડ્રેસ તરફ એને જાણે જોવાની કુરસત જ નથી હોતી. સૂર્યા પૂછે તો કહી દે, સ્થિતપ્રજ્ઞની જેમ સુંદર કપડાં પહેરવાથી માણસ સુંદર નથી દેખાતો, એનું વ્યક્તિત્વ સુંદર હોવું જોઈએ. એની બહેનપણીઓના વર તો પત્ની સાથે શોપીંગમાં જતા હોય છે. કયા રંગની સાડી પત્ની ઉપર શોભી ઊઠે, સુટ થાય એ બધી સમજ હોય તેમનામાં. પણ આદિત્યએ ક્યારેય સૂર્યાને કહ્યું નથી કે કયા કલર તને શોભે છે કે આજે તું સરસ તૈયાર થઈ છે. સૂર્યાને થાય છે કે આદિત્યના ભણતર સામે જોઈ લગ્ન કર્યા, એ ભૂલ થઈ, આદિત્યમાં કોઈ વ્યવહારિક જ્ઞાન નથી. શું સાયન્ટીસ્ટો આવા શુભ હોતા હશે ? આદિત્ય કોઈ દિવસ સગા વહાલામાં, વ્યવહારમાં માથું મારતો નથી. ક્યારેય સૂર્યાને પૂછતો નથી કે તં કેટલા પૈસા, ક્યાં વાપર્યા ? પૂરેપૂરી સ્વતંત્રતા છે સૂર્યાને, સૂર્યા પર પૂરેપૂરો વિશ્વાસ છે આદિત્યને. એ વેવલો નથી કે લાગણીશૂન્ય પણ નથી.

એક વખત કીટી પાર્ટીની બહેનો પીકનીક પર ગાઈ. રસ્તામાં એક્સીડન્ટ થયો. સૂર્યાએ મોબાઇલ પરથી આદિત્યને જાણ કરી. આદિત્ય એક કલાકમાં ટેક્સી કરી ઘટનાને સ્થળે પહોંચી ગયો. એને

ગાડી કે ડ્રાઇવરની રાહ જોવાની ન હતી. ફર્સ્ટ એઇડની કીટ સાથે લઇને આવેલો. બધાના ડ્રાઇવરો આવી આવીને શેઠાણીને લઈ ગયા, પછી જ આદિત્ય સૂર્યાને લઈ ઘરે આવ્યો. સૂર્યાના પગ પર વાગ્યું હતું, એ અઠવાડિયા સુધી ઊભી થઈ શકી નહીં, હરકર કરી શકી નહીં. સૂર્યાએ કહ્યું, હું મારી ભાભી કે બહેનને બોલાવી લઉં. તમારી ઓફિસનું કામ ખોટી થશે. આદિત્યે અઠવાડિયાની રજા મૂકી દીધી. સૂર્યાની સારવાર જાતે જ કરી. સૂર્યા ના પાડે તો પણ ગરમ પાણીનો શેક કરવો, બાજુમાંથી ટિકિન લઈ આવવું, બધા કામ આદિત્યએ ઉપાડી લીધા. સૂર્યા જોઈ જ રહી. જે આદિત્ય વર્ષમાં ભાગ્યે જ રજા પાડતો, તે પોતાને માટે અઠવાડિયાથી વેર રહ્યો. જરા પણ અગવડ પડવા દીધી નહીં સૂર્યાને. એક નર્સ કરે એવી અઠાથી સૂર્યાની ચાકરી કરી. ઘણા વખતે કઠાર લગ્ન પછી પહેલી જ વખતે સૂર્યાને આટલું સાંનિધ્ય સાંપડ્યું. ચાનો એક કપ ન બનાવનારો આદિત્ય અઠવાડિયા સુધી પત્નીથી દૂર અસ્યો ન હતો. સૂર્યાને પથારીમાંથી ઊઠવા દીધી જ નહીં.

નવરી પહેલી સૂર્યા બીજું શું કરે. બહેનપણીઓને ફોન પર બબર પૂછે. કોઇનો યે પતિ એકે દિવસ રજા પાડીને ઘરે રહ્યો ન હતો. એક બહેનપણીને પગમાં સળિયો નાંખવો પડેલો. હોસ્પિટલમાં એનો પતિ બબર પૂછવા એક જ વખત ગયો હશે. એક નર્સની વ્યવસ્થા કરી આપી હતી. બીજા એકનો વર બે દિવસ ઘરે રહ્યો, પોતે ટી.વી. પર મેચ જોયા કરે. પત્નીને હુકમ કરે - ચા નાસ્તો લાવજે. ઉમાને ડ્રાઇવર એને પિયર મૂકી આવ્યો, ઘરમાં કોણ સેવા કરે ? એના પતિને જરા પણ નવરાશ ન હતી.

જેમ જેમ અન્ય બહેનપણીઓની કથા-વ્યથા સૂર્યા જાણતી ગઈ એને શ્રીમંત સ્ત્રીઓની દયા ઉપજવા લાગી. કહેવાતા શ્રીમંતો-નામ બડે ઔર દર્શન ખોટે - કોઇના પતિએ પત્ની ખાતર કશી કુરબાની આપી ન હતી. ખરી રીતે કુરબાની શબ્દ ખોટો છે. પત્ની પ્રત્યે ફરજ દાખવી ન હતી કે લાગણી જતાવી ન હતી. પૈસાની, દાગીનાની, કેન્સી કપડાંની, સુખસગવડોની મોટાઈ મારતી સ્ત્રીઓના પતિ વામણાં પૂરવાર થયા હતા.

જ્યારે સૂર્યા સદ્ભાગી હતી કે એનો પતિ આદિત્ય રજા લઇને સૂર્યાની સારવાર દિવ દઇને કરી રહ્યો હતો, પતિનો પ્રેમ જોઇ એનું દરદર અડધું થઇ ગયું હતું. આવા પ્રસંગે માણસનું ખરું હીર પરખાઇ જાય. કેટલી બધી ચિંતા કરતો હતો આદિત્ય-સૂર્યાની. એને નિયમિત કસરત કરાવતો. કહેતો જોજે સૂર્યા, હું તને અઠવાડિયામાં દોડતી કરી દઇશ, મારી રજા પૂરી થાય તે પહેલાં. જિંદગીમાં એના પતિએ એને દાગીનો કે ફૂલોના બુકે નથી આપ્યા, આઇ લવ યુ નો જાપ નથી જપ્યો, પણ ખરા અંતરથી એણે સૂર્યાને ચાહી છે. એનું લગ્નજીવન સાર્થક છે. પતિએ મોઢું ચડાવ્યા વિના, છણકો કર્યા વિના ખુશહાલ થઇ એની પરવા કરી છે. પોતે સૌથી વધુ પુશનસીબ છે આવા પતિ પામીને. સૂર્યાને લાગ્યું કે અમારા જીવનમાં હર દિન વેલેન્ટાઇન ૩ છે. કારણ એનો પતિ એને અંતરથી ચાહે છે. હૈયે હોય એને હોઠે લાવવાની જરૂર નથી. સાચો પ્યાર હોય તો હૈયું હૈયાને ઓળખી લે.

પંદર દિવસ પછી બધી બહેનપણીઓએ કેસબુક પર પોતાના સમાચાર મૂક્યા. સૂર્યાને થયું, પોતે પણ પતિના વખાણ કરે પછી એને થયું કે સાચો પ્યાર અંતરમાં હોય, એની અનુભૂતિ કરવાની હોય. એના ઢંઢેરા પીટવાની જરૂરત ન હોય. ‘હીરા મુખ સે ના કહે, લાખ હમારા મોલ’

સમૃદ્ધિ

ઓ કરુણાના કરનારા, તારી કરુણાનો કોઇ પાર નથી.

વૈ જીવજન એને કહેવાય, જેના મનમાં અન્ય જીવ પ્રત્યે કરુણાનો ભાવ હોય. બીજાના સુખ દુઃખમાં ભાગીદારી ન કરે, એવા નિર્દય માણસોને મીઠા કહીશું. કોઇપણ વ્યક્તિના વિકાસ માટે કરુણાનો ભાવ વિકસીત થવો જોઇએ. તો જ પર્યાવાલોચી રૂવલપ થઇ શકે. નાનામાં નાના બાળક પ્રત્યે નિઃસ્વાર્થભાવે પ્રેમ ધરાવવો પડે. જેથી એને પણ આપણા જેવા બનવાનું મન થાય. પ્રેમ-કરુણાનો ગુણ બાળપણથી જ હૃદયમાં સ્થાપિત થઇ જવો જોઇએ. કરુણાના ભાવ સાથે આત્મીયતા સંકળાયેલી હોય છે. ઇસુ ખ્રિસ્તે કહ્યું છે કે, ‘લવ ધાય નેઅર્સ’ આપણી ભારતીય સંસ્કૃતિ એથી યે વિશેષ આગળ જઇને કહે છે, ‘વસુદૈવ કુટુમ્બકમ’ આપણા સંતાનોને, પરિવારને આપણે બેહદ, જાનથી પણ અધિક પ્યાર કરીએ છીએ. પરિવારની ખાનદાની પરંપરા પ્રત્યે આદરભાવ ધરાવીએ છીએ. પરિવારના સંતાનોનું જતન પ્રાણપણે કરીએ છીએ. બિલાડી પોતાના બચ્ચાને કેવા પ્રેમથી પ્યાર કરે છે અને વાંદરાઓ બચ્ચાને પેટે વળગાડીને ફરે છે. ઝાડ ઉપર ફૂંટાફૂંટ કરે પણ બચ્ચાને નીચે પડવા દેતા નથી. કાગાડોને તો પેટમાં કોથળી હોય છે, એમાં બચ્ચાને જાળવે છે. સંતાનો એટલે વહાલનો દરિયો.

સંતાનોમાં સંસ્કારોનું સિંચન કરે છે માતાપિતા. પોતાનું બાળક સૌથી શ્રેષ્ઠ નીવડે, પોતાના ગુણોને આત્મસાત કરે એ સૌ ઇચ્છે. પેટે પાટા બાંધીને સંતાનોને ઊછેરે-બાળ કનૈયાને કેવા કેવા લાડ લડાવ્યા હતા નંદ યશોદાએ ? શિવાજીને શૂરવીરતાનું પયપાન કરાવ્યું હતું માતા જીજ્ઞાબાઇએ. અને હાલરડાં ગાઇ ગાઇ શૂરાતન, રાષ્ટ્રપ્રેમનું અમૃત પાપું હતું. પરિવારના સૌ સભ્યો પરસ્પર સ્નેહની ગાંઠે બંધાયેલા હતા.

આધુનિક જમાનામાં આપણી સંસ્કૃતિ વિસારે પાડી પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિને અનુસરતા થઈ ગયા છે નર નારી. સંયુક્ત કુટુંબમાં દાદા દાદીનો પ્યાર પામતા હતા સંતાનો, સુરક્ષાતિતાનો અનુભવ કરતાં, એમનું આંતરસત્વ ખીલતું. જ્યારે આજે ન્યુલીયર ફેમીલી થઈ ગયા. ભૌતિકવાદ વધતો ચાલ્યો છે. માઆપ બંને કામ ધંધાર્થે બહાર ફેરે. નોકરોને ભરોસે આળકો મોટા થાય. માઆપ ખૂબ કમાય છે, પણ આળકો માટે એમની પાસે સમય નથી. આળક માઆપના સ્નેહનું ભૂખ્યું હોય. રમકડાં કે લેટેસ્ટ ઉપકરણો ગેજેટ વીડીયો ગેમ સાથે કેટલું રમી શકાય. માઆપ સંતાનોને પોતાના સ્ટેટસનું સીબોલ બનાવવા ચાહે છે. આળકને રમવું છે. ઘરમાં રમે તો ટી.વી. તૂટી જાય. ફ્લેટ સીસ્ટમમાં ફળિયું નથી. સરખી ઉંમરના આળગોપાળની સોબત નથી. સ્કૂલમાં રમતગમતનું મેદાન નથી. એનું વ્યક્તિત્વ રૂંધાય છે. મોંઘીદાટ ચીજવસ્તુઓ સુખસગવડના સાધનો માઆપ આડેધડ અપાવે છે. મોંઘાદાટ ઇંગ્લીશ મીડીયમ સ્કૂલમાં દાખલ કરે છે. ટ્યુશન ફી ભરે છે. એના ઉપર સખત પ્રેશર આપવામાં આવે છે કે Highest marks લાવવાના છે. ૫-૬ વર્ષની ઉંમરના નાજૂક આળક ઉપર કેટલું ભારણ ? એક સુંદર જીવ, એક આત્મા આપણે ઘેર આળક થઈ જન્મ્યો એને હંદયથી આવકારીએ. એનું કરુણાસભર લાલનપાલન કરીએ, સાહજિક રીતે એનો સ્વયં વિકાસ સાધી શકે એવું વાતાવરણ આપીએ. એની પ્રતિભાને સ્વયં ઉભરવા દઈએ. આ જીવ આપણે ત્યાં આવ્યો છે તેને ખીલવાનું છે. એની કાર્યશક્તિ મૂરઝાઈ ન જાય એવી વ્યવસ્થા કરવાનું કર્તવ્ય માઆપનું છે. વડીલોની જ્ઞાનસભર વાતો એમના વ્યક્તિત્વને ઉભારવા સક્ષમ છે. એમના શિક્ષણનો પાયો જ મજબુત નથી. આજની પેઢી કેટલું બધું ગુમાવી બેઠી છે. એમના ચેતાતંત્રને ઉતેજિત કરે- એવી ચાંદામામા કે પંચતંત્રની વાર્તાઓ એમણે કદી વાંચી નથી. ગાડરિયો પ્રવાહ ચાલ્યો છે. આળકો પર અર્થ વગારનો, કારણ વગારનો બોજો લાદી દીધો છે. આપણો ખાલીપો એમનામાં ભરી દીધો છે. એમના મોઢાં પર નૂર નથી, તેજ નથી, બલકે ચશ્મા છે. માયક્રોવાલી

બની જશે ભાવિ પેઢી. જ્ઞાન વગરનું ભણતર, જવાબદારી વગરનું ભણતર, સમજદારી વગરનું વર્તન, ફક્ત ડીગ્રીનું કાગળિયું. હાથમાં હોય તો વિચારીએ કે ‘સમર્થીંગ ઇઝ રોંગ વીથ અસ’ આપણે કોઈ ભયંકર ભૂલ કરી રહ્યા છીએ. કૂમળા છોડ સમા આળકને ધમધોકાર પ્રવૃત્તિઓ તરફ ધકેલી રહ્યા છીએ. માઆપ તો સંતાનો માટે રોલ મોડેલ બની રહેવા જોઈએ એને બદલે આપણો વ્યવહાર એવો છે. વિચાર, વાણી, વર્તન અલગ અલગ હોય તો આળક કોને અનુસરે ? મુવી, કપડાં, ગાડી, આશ્વ ભપકાઓમાં આપણે ખોવાયેલા છીએ તો એની અસર આળકો પર પડે છે. એનામાં શેરીંગ, કેરીંગની ભાવના ખીલવી જ નથી. એ આળક મોટું થઈ સ્વકેન્દ્રી જ બની જવાનું. હજું બગડી ગયું નથી.

ફરી વિચારીએ, પાછા વળીએ, આળક સાથે કરુણાસભર વર્તન કરીએ. જેથી એમનામાં આત્મીયભાવ પ્રકટે. એમનામાં સંસ્કારનો પાયો એવો મજબુત બનાવીએ કે એમની આંતરિક સમૃદ્ધિ વધે, અંદરનો વૈભવ વધે, એ સ્વયં શક્તિશાળી બની પોતાનો વિકાસ જાતે કરી શકે. દુનિયામાં ગર્વપૂર્વક ઊંચું મસ્તક રાખી સ્વમાનભરે જીવી શકે. એ દીનહીન નહીં પણ સામર્થ્યવાન બની જાતઅભિમાન ધરાવતા થઈ જશે તો પરિવાર સમૃદ્ધ અનશે. હર પરિવાર સમૃદ્ધ થશે તો રાષ્ટ્ર સદ્ધર થશે.

શુભમંગલ

એકનો એક પુત્ર છે- માતા-પિતાનો-ગુજન અને એકની એક પુત્રી છે નીતા. સુખદેવ અને સુમિત્રાએ સખત પરિશ્રમ કરી દીકરા ગુજનને ઉછેર્યો. ભણાવ્યો, પરણાવ્યો. સુખદેવ નાની એવી દુકાન ચલાવે, ઘરખર્ચ નીકળી રહે એટલી આવક છે. હોશ તો ઘણી હોય, દીકરાને ધામધૂમથી પરણાવવાની પણ દેવું કરીને પ્રસંગ ઉજવવો નથી. વહુ શ્રેયા પણ મધ્યમવર્ગની છે. બંનેમાંથી એક પણ પક્ષ ખોટો ખર્ચ ગિઠાવી શકે તેમ નથી, તેથી સાદાઇથી લગ્ન ઉજવી લીધા. સુમિત્રા વહુ શ્રેયાને દીકરીથી યે અટકેરા વહાલથી સંભાળે છે. વહુ વહુ કરી અડધી અડધી થઇ જાય છે. સાંજે વહુ દીકરા કામ પરથી આવે સુમિત્રા રસોઇ તૈયાર રાખે. શ્રેયા પણ સાસુ સુમિત્રાને માથી યે અધિક માનપાન આપે છે. ચાર જણાનો સંસાર સુખી સુખી છે. સુમિત્રાની દેરાણી કુતાથી જેઠાણીનું સુખ દેખું જાય નહીં. એની વહુ એને માથે છાણા થાય એવી છે. તેથી જેઠાણી સુમિત્રાની અદેખાઇ કરે છે.

એમાં એક જ વર્ષમાં શ્રેયા ગર્ભવતી બની, ગોળમટોળ રૂના ગાભા જેવા દીકરાને જન્મ આવ્યો. સુમિત્રાએ થાળી પીટાવી. સગાવહાલામાં ઘરે ઘરે પેંડાના પેકેટ પહોંચાડ્યા. દેરાણી કુતાના પેટમાં તેલ રેડાઇું. એની વહુનો ખોળો ભરાયો નથી, પાંચ વર્ષ થઇ ગયા લગ્નને. સુમિત્રાનો દીકરો ગુજન સી.એ. પાસ થઇ ગયો અને દર મહિને રૂપિયા એક લાખનું પેકેજ મળે છે દીકરાને અને વહુ પણ તગડો પગાર લાવે છે. સુમિત્રાના ઘરમાં આધુનિક ફનીચર આવી ગયું. અને ઘરને દરવાજે માટુતિ ગાડી. પછી સુમિત્રાના મનમાં સુખના ઉભરા કેમ ન આવે. હાંશમાં ને હાંશમાં બધા વચ્ચે સુખ સમાચાર વહેતા કર્યા કરે છે, અને સંતોષનો ઓડકાર ખાય છે. સુમિત્રાનું સુખ વધતું જાય તેમ તેમ દેરાણી કુતાની જલન વધતી જાય.

આપણે ત્યાં કહેવાય છે કે દુઃખ વહેંચવાથી હળવું થાય ને સુખ વહેંચવાથી બમણું થાય. સુમિત્રાના પુણ્ય તપ્પા-સાસુ સસરાની સેવા કરેલી તેનું ફળ મળ્યું. દીકરી નીતાની સગાઇ થઇ અહુ મોટા ઘરે. મોટા ઘરની જાન જોડાવાની છે, એની હરખભેર તૈયારી થઇ રહી છે, જેઠાણી સુમિત્રાના ઘરમાં. દેરાણી કુતાની જલન વધવા લાગી. જ્યાં જ્યાં જેઠાણી વાત કરે, ત્યાં કુતા ચોખા વેરવા માંડે-અહુ કુલાઇને કાળકો થઇ રહ્યા છો જેઠાણી-નવી વહુ નવ હહાડા-અહુ ભણેલી છે, અહુ કમાય છે, વરને લઇને ચાલતી થઇ જશે. દીકરોવહુ મોટો ફલેટ ખરીદવાના છે. રહેશે સાસુ સસરા સાંકડી ગલીના સાંકડા ઘરમાં-કુગામાં ટાંકણી ભોંકાશે ને કુગો કૂટી જશે. મફતની હવા ભરી રહી છે જેઠાણી.

સુમિત્રા દીકરાના લગ્ન ધામધૂમથી કરી શકી ન હતી. હવે પરિસ્થિતિ પલટાઇ ગઇ છે. દીકરો વહુ કમાય છે. ભાઇને હાંશ છે અહેનના લગ્ન ધામધૂમથી કરવાની. સુમિત્રાને હાંશ કેમ ન હોય ? દીકરી મોટે ઘરે વરાવી છે. દેરાણી કુતાની દીકરી ગીતા બે વર્ષ મોટી છે, પણ હજુ એનું ક્યાંય ઠેકાણું પડતું નથી. કુતા જ્યાં ને ત્યાં જેઠાણીનું ખરાબ બોલ્યા કરે છે. સમાજમાં છાપ ખરાબ પડે. મા આવી કચકચિયાણ છે, તો દીકરીના સંસ્કાર કેવા હશે ?

સુમિત્રામાં દેખાડો કરવાની વૃત્તિ નથી. એ અધાનું ભલું ઇચ્છે છે. દેરાણી કુતાની દીકરી ગીતા માટે સરસ ઠેકાણા અતાવે છે પણ પોતાની દાનતમાં જ ખોટ. બીજામાં પણ એને ખોટ જ દેખાય. જેઠાણીની ખુશી એનાથી ખમાતી નથી. એ જેઠાણીને જેમ તેમ બોલી જલાવે છે. અહુ ચગ્યા છે, અહુ મોટું ઘર જોઇ મોહી પડ્યા છે પણ દીકરી પાછી આવશે ત્યારે ખબર પડશે. કુતા કોઇનું સાહેું જોઇ શકતી નથી. જેની આંખમાં કમળો હોય એને અથે પીળું જ દેખાય. કુતા ઉલટું ઉલટું બોલે, મારી દીકરી માટે માંગું આવેલું આ જ છોકરાનું, મારી દીકરીએ એને રીજેક્ટ કરેલો. દેરાણી કુતા એટલે બોલ ઇંડિયા રેડિયો. મારી જેઠાણી મને બાળવા માટે દેખાડો કરે છે, ક્યાં સમજતી નથી ? મને વગોવવા, જલાવવા એકે તક જતી કરતા નથી મારી જેઠાણી. જોજો ને લાંબા થઇ

જશે, મોટે ઘેર દીકરી દેવાની લાખમાં. ગમે તેટલું તણાઇ મરો એ લોકોને ધરવ ઘશે નહીં. વળી એક પ્રસંગ ઉકેલ્યો એમાં શા ધાડ મારી. દીકરીને પ્રસંગે પ્રસંગે કંઇને કંઇ આપ્યા કરવું પડશે. લાંબા પાછળ ટૂંકો જાય, મરે નહીં ને માંદો થાય.

સુષિત્રાને એની બેને શિખામણ આપી સમજાવ્યું કે તારી દેરાણી જેવા બળેલા ઝળેલા લોકોની સામે તું ખુશીનું પ્રદર્શન ના કર્યા કર. લોકો ઇર્ષ્યાના માર્યા ઊંધો અર્થ જ લેશે. ગામ આખામાં બ્રોડકાસ્ટિંગ કરી ખરાબ પ્રચાર કરશે. લોકોની આંખમાં અને ચાળામાં ન આવવું. હરખપકુડા થવું નહીં નાહક નજરાઇ જવાય.

વિચાર આવે કે માણસે સુખ આવે તો યે શું આનંદ વહેંચવો નહીં? મને મારો જ વિચાર આવ્યો. મારો સ્વભાવ પણ થોડો આવો જ છે. હુંલુ મનાલી કરવા ગઈ. યુરોપની ટૂર પર ગયા. ત્યાંના હુંદરતી સૌંદર્ય, નજારાની, સ્વચ્છતાની વાતો-પ્રવાસની વાતો બધાને કર્યા કરું. થોડી મોટાઇ પણ મારી લઉં. આવો પ્રવાસ કરવા મળ્યો હું કેટલી ભાગ્યશાળી છું. મને કેટલી મજા પડી ગઇ. વિગતવાર વર્ણન કર્યા કરું.

હું એવું માનું છું કે દુઃખને ન વહેંચો તો ચાલે પણ ગમતાનો તત્કાળ ગુલાલ કેમ ન કરી નાંખવો? હું ખુશ તો બીજા પણ ખુશ. એ મારો જીવનમંત્ર છે. બીજાને બાળવાનો કે બતાવી દેવાનો વિચાર પણ મને આવતો નથી. અમુક લોકો બીજાને ખુશ જોઇ શકતા નથી. કારણ એ પોતે જ બાળોતિયાના બળેલા હોય છે. આપણો આનંદ બીજા સાથે શેયર કરવો ગમે. પણ કોની સાથે એ આનંદ વહેંચી રહ્યા છીએ. એ લોકોની મનોવૃત્તિ કેવી છે, એનો ખ્યાલ કરતા નથી.

આપણે ત્યાં રિવાજ છે, સુખની મહેફિલમાં સૌને નોતરવા. લગ્ન પ્રસંગે કંકોત્રી મોકલી સૌને હરખનું તેડું કરીએ છીએ. સૌને ત્યાં આપણે જમી આવ્યા છીએ તો આપણા ઘેર પ્રસંગ આવ્યો છે તો બીજાને જમાડવા તો પડે જ ને! હા એટલું ધ્યાન રાખવું જરૂરી છે કે આપણી હેસિયત જેટલો જ ખર્ચ કરવો. પગ પ્રમાણે પછેડી તાણવી. મરણ પ્રસંગે સગાવહાલા બેસવા આવે, આપણું દુઃખ હળવું થાય.

આપણે એકલા નથી, સૌના સથવારે દુઃખના દહાડા નીકળી જશે. આશ્વાસન મળે. દુઃખ હળવું થઇ જાય.

બીજા કોઇ જલે એટલે શું આપણે હરખ ન જતાવવો! જલને વાલે જલ્યા કરે. આપણે તો ગમતાનો ગુલાલ કર્યા કરવો. શુભ પ્રસંગ આવે, હોલ વગાડીએ, શરણાઈના મંગળ સૂરો વચ્ચે આનંદ ઉત્સવ કરી આનંદ માણી લઇએ. શુભમંગલ થાઓ સૌનું. આપણી ભાવના ઉચ્ચ રાખવી. બીજાને સુધારવાનો કેકો નથી લેવો આપણે.

જ્ઞાતિ મેળાવડાઓ, પીકનીક, રાસ ગરબા, નવારાત્રિ ઉત્સવ, જન્માષ્ટમી ઉત્સવ શા માટે ઉજવીએ છીએ? સમૂહમાં ઉત્સવ ઉજવવાથી આનંદ બેવડાઇ જાય.

સર્વ મંગલ માંગલ્યે, શિવે સર્વાર્થ સાધિકે.

આપ-લે

દિવાળી નજીક આવે, ઘર સફાઈ થાય, માળિયામાં ઘણી આઈટમો સંઘરી રાખી હોય છે. દર વખતે નીચે ઉતારીએ, મન સાથે નક્કી કરીએ કે હવે વધારાનો સામાન ઓછો કરવો જ છે. પણ સંઘર્ષો સાપ કામ લાગે એમ સમજ કરી પાછી વધારાની ચીજો માળિયામાં ખડકી દઈએ છીએ. છેલ્લા પાંચ દસ વર્ષથી એમાંથી એકે વસ્તુ વપરાશમાં લીધી નથી. પ્રસંગે પ્રસંગે, મહિલા મંડળના કાર્યક્રમોમાં લહાણી મળે. કોઈના લગ્ન પ્રસંગે ગીફ્ટ મળે. અર્થ રૂ ઉજવીએ, ગીફ્ટના પેકેટો આવે, આપણે રીટર્ન ગીફ્ટ આપીએ. બે પાંચ દિવસ કાર્ડ માર્કેટ રખડી રખડીને ગીફ્ટ પસંદ કરી લાવીએ. વહેઝ પેપરથી રેપીંગ કરાવીએ. જાત જાતના સ્ટીલના વાસણો, કોકરી ભેટમાં મળ્યા હોય, હવે જમાનો એક સરખો કોકરી સેટ વાપરવાનો છે, ટેબલ સજાવવામાં આવે. આવી વધારાની આઈટમો આપી દેતા જીવ ચાલતો નથી. હમણાં જ મહિલા મંડળમાંથી સ્ટીલની ડીશ, નાની બે વાટકી, ચમચીનો સેટ ગીફ્ટમાં મળ્યો હતો. મને થયું અમારા નોકરને ત્યાં દીકરો આવ્યો છે, એને આ સેટ આપી દઈ. એને ખુશી થશે. આમે અમારે ત્યાં આટલું કોઈ નાનું નથી કે આ સેટ વપરાય.

અમારો ઘર નોકર રામુ. રામુની દીકરીના લગ્ન હતા. એણે વિનંતી કરી કે ભાભીજી, મને ત્રણ સાડી સાડી આપજો. આપની જૂની સાડી પણ એને ગમશે. અમારી તો એવી સાડી વસાવવાની ત્રેવડ પણ ન હોય. મેં બે ત્રણ સાડી કાઢી રાખી. રામુ જવાનો હતો તે દિવસે વિચાર બદલાઈ ગયો. આ બનારસી સાડી તો ખાસ બનારસથી લાવી હતી, અને આ ઢાકાઈ સાડી કલકત્તાથી લાવી હતી. પાંચ વર્ષમાં માંડ બે વખત પહેરી હશે. ત્યાર પછી તો અનેક લેટેસ્ટ સાડી ખરીદાઈ ગઈ છે. આ સાડીઓ તો પોટલામાં ભરી પડી છે. આવી વજનદાર સાડી પહેરવાની કેશન નથી. હવે તો નાપલોન કે નેટની સાડી ક્યારે ય પહેરવાની નથી. દીકરી કહે તારે રામુને સાડી આપવી તો છે જ તો પછી દિલથી કેમ નથી

આપી દેતી? બિચારો કેટલો ખુશ થશે? મમ્મી, મારા લગ્ન થશે ત્યારે મને તું કેટલું દિલથી અપાવશે? અત્યારથી મારા કરિયાવરની ક્ષિર કરે છે? મન ચોરી કરીને નાછૂટકે, કચવાતા દિલે શા માટે આપવું? રામુ આપણા ઘરે વર્ષોથી કામ કરે છે. આપણી પાસે ન માંગે તો ક્યાં જાય? એ કામચોરી કરતો નથી તો પછી આપણે દિલચોરી શા માટે કરવી?

અમેરિકામાં અર્થ રૂ પાર્ટી, બેબી શાવર, લગ્ન પ્રસંગે, ગીફ્ટ આપવાનો રિવાજ છે. એટલી બધી ગીફ્ટ આવે કે બેઝમેંટમાં રેપર બોલ્યા વિના બોક્સના બોક્સ ખડકાઈ જાય. જોબ પરથી આવે, તૈયાર થઈ પ્રોગ્રામમાં જવાનું હોય, બેઝમેંટમાંથી કોઈ બોક્સ લઈ આવે. લેબલ બદલી નાંખે. એકની ગીફ્ટ બીજાને. ઘણી વખત તો આપણે આપેલી ગીફ્ટ લેબલ બદલાઈને પાછી આપણી પાસે જ આવે.

ઘરમાં કામકાજ રીપેરીંગ કરાવીએ, કામ કઢાવી લઈએ, હિસાબ વખતે કસર કાઢીએ. પૈસા કાપીએ. કચકચ થાય. અને બિચારો કારીગર કચવાતે મને પૈસા લઈ ચાલતો થાય. કોઈને મદદ કરવાની હોય, આપણું મન સાંકડું તઈ જાય, જીવ સંકોચાઈ જાય. આપી દેતા જીવ ન ચાલે, મુઠ્ઠી બંધ થઈ જાય. રામુની માનું ઓપરેશન હતું. રામુએ રૂપિયા દસ હજાર એડવાન્સ માંગ્યા. નોકરનો શો ભરોસો? કામ છોડી ભાગી જાય તો ક્યાં વસુલ કરવા જવાના? મેં કલું, બહુ બહુ તો બે ચાર હજાર રૂપિયા આપી શકાય. એથી વધુ આપવાની જોગવાઈ નથી. રામુની મા ઓપરેશનના પૈસા ભેગા થાય એ પહેલાં જ મરી ગઈ. અણીના વખતે મદદ ન કરી શકીએ તો પછી પૈસાનું એને શું કામ હોય? કોઈને આપવાની વાત આવે આપણે કંજૂસ બની જઈએ છીએ. નિર્હતુ, નિઃસ્વાર્થ ભાવે આપણે કોઈને કંઈ આપી શકતા નથી. કારણ આપણું મન લાગણીશૂન્ય છે. કોઈના દુઃખને સમજી શકતા નથી. પૈસા ક્યારે પાછા વાળી શકશે? સંબંધોનું અટપટું ગણિત માંડી બેસીએ છીએ. જ્યારે સ્પષ્ટપણે ના નથી કહી શકતા ત્યારે બહાનાભાજી કરીએ છીએ. રામુની માની ટ્રીટમેંટ માટે સમયસર પૈસા ન આપી શક્યા તેનો વસવસો

આજે પણ મારા મનમાં રહી ગયો છે. મારી મા માંદી હોત તો ? તો શું હું એમની ટ્રીટમેન્ટ ન કરાવત ? પોતાના પરાયાનો ભેદ આપણા મનમાં કેવો સજ્જડ ભરાઈ બેઠો છે ? કોઈને મદદ કરવાનો, કોઈનો જીવ બચાવવાનો આનંદ કેવો અનેરો હોય ?

કહે છે જમણો હાથ મદદ કરે-ડાબા હાથને ખબર પડવી ન જોઈએ. મૂંઝો મોઢે ચૂપચાપ મદદ કરવી હોય તો કરો. ડૂબતાંને તણાવવાનો સહારો મળે એમ છેલ્લી ધડીએ- અણીના સમયે કોઈને મદદ કરવી એ ધર્મ છે.

મને યાદ આવ્યું કે મેટ્રીક્માં હું ફર્સ્ટ ક્લાસમાં પાસ થઈ. કોલેજમાં એડમીશન લેવાનું હતું. મારા પિતાશ્રી પાસે કોલેજની એન્ટ્રેસ ફી ભરવાની સગવડ ન હતી. મારા ભવિષ્યને તાળું લાગી જવાનું હતું. આખી રાત રડતી રહી. ભગવાન કંઈક કરજે. મારી માએ મામાને વાત કરી. મામાએ તરત જ મારી ફી ભરી દીધી. પોતાની ભાણેજ ભણી રહે એથી રડું શું ? મામાએ અણીને વખતે મદદ ન કરી હોત તો હું મારી કેરિયર કરી શકી ન હોત. કહે છે વાડ વિના વેલો ન ચરે. કોઈની ને કોઈની મદદ લઈને માણસ આગળ વધી શકે છે. કોઈને આપવામાં આપણે કોઈ ઉપકાર કરતા નથી. ફરજ બજાવીએ છીએ. કુદરત આપણને હવા, પાણી, ફળ-ફૂલ, અનાજ કેટકેટલું આપે છે ? એનો કોઈ હિસાબ આપણે રાખ્યો છે ખરો ? આપણે તો કોઈને આપવાનો વિચાર કરીએ, પછી માંડી વાળીએ. એટલે જ્યારે શુભ વિચાર આવે કે તુરત જ તેને અમલમાં મૂકી દેવો. A friend in need is friend indeed.

આ તો ચીજવસ્તુઓ ભૌતિક લેવડદેવડની વાત થઈ. મારા લગ્ન થયા, પિયર સાંભરે, મા સાંભરે, સૌને મળવા જવાનું મન થાય. આઠાઠા રવિવારે મારી બહેન મદ્રાસથી આવી હતી. તેને મળવા અમે બંને ગયા હતા. આજે રવિવાર છે. દાદીની ઉંમર થઈ છે, એમની તબિયત ઢીલી થઈ ગઈ. એના સમાચાર મળ્યા, મારું મન તલપાપડ થઈ રહ્યું, ક્યારે ઘરે જાઉં અને દાદીજીને મળું ? સાસુજીને પૂછવું પડે, ઘરમાં એવો દિવાજ હતો. ધીરે રહીને પૂછ્યું, હું દાદીને મળવા જાઉં. સાસુજી નારાજ હતા. વારે વારે પિયર દોડ્યા કરશો તો અહીં ઘરમાં ટાંચિયો

ક્યારે ખોડાશે ? સાસુજી એટલે પક્કા પોલીટીશિયન. સ્પષ્ટ ના શા માટે પાડે ? ના પાડે તો વહુના પિયરિયાને લાગે કે સાસુ જબરી છે. પોતે શા માટે ભૂંડા થવું. સાપ મરે નહીં ને લાદી ભાંગે નહીં. એમણે તો કહી દીધું-તમારે જવું હોય તો જાઓ. બાકી આમ રોજ રોજ પિયર દોડ્યા જાઓ એ મારું ન લાગે. લોકો કહેશે વહુ ઉપર જરાયે દાબ નથી રાખતા. હું દ્વિધામાં પડી ગઈ સ્પષ્ટપણે હા નથી પાડી, સ્પષ્ટપણે ના નથી પાડી. પરિણામે મેં દાદીને મળવા જવાનું માંડી વાળ્યું.

લેવડદેવડ એ જગતનો વ્યવહાર છે. લેવું બધાને ગમે. દેવું કોઈને ન ગમે. અનુભવ થાય છે કે દઈને દુશ્મન થઈ જઈએ છીએ. લોકોને મદદ જોઈએ ત્યારે લાચારી દાખવે, પણ જ્યારે પાછા મોગીએ - બહાનાબાજી કરે. નારાજ દાખવે કોઈને કંઈપણ આપીએ, પાછું લેવાની ભાવના રાખવી નહીં. રાજબુશીથી આપવું જેથી મન ખુશ રહે અને બીજાને ખુશ કરી શકીએ. કોઈની સાડી પડી પડી જાય, ઊભી ચીર પડી જાય, અમુક કપડાંનો રંગ ઉમટી જાય. પણ કોઈને આપી દેતા જીવ ચાલતો નથી. પહેલાનાં જમાનામાં જૂના કપડાંના બદલામાં સ્ટીલના વાસણ, બાલક્ટી વગેરે એક્સચેન્જમાં લઈ લેતા. સડી જાય, બગડી જાય કોઈને આપી દેતા જીવ ચાલતો નથી. ફીઝમાં વધારાની રસોઈ મૂકીએ. બે ચાર દિવસની વાસી થઈ જાય, પછી ફેંકી દઈએ પણ કોઈને આપતા જીવ ચાલતો નથી. જે વસ્તુની જરૂરત છે જ નહીં, જે કદી વાપરવાના નથી, એવી ચીજો તો કોઈને આપી દઈએ !

પાની બાહે નાવમેં ઘરમેં બાહે દામ,

દોનોં હાથ ઉલિચીયે, પહી સજજનકા નામ.

કુદરત કંઈ સંઘરે છે ? નહી જળને વહી જવા દે છે સંઘરતી નથી. વાદળ જળને વરસાવી દે છે, સંઘરતું નથી. પશુ પંખી ભૂખ લાગે, ખાઈ લે, સંગ્રહ કરતા નથી. એક માણસ જાતને જ સંઘરવાની ટેવ પડી છે. ભારતીય સંસ્કૃતિમાં આપવાનો મહિમા ભારી ગણ્યો છે. થોડામાંથી થોડું કોઈને આપીએ તેનું નામ સંસ્કૃતિ.

જીવનકથા

કહેવાય છે, ચાર મળે ચોટલા, ભાંગે ઘરના ઓટલા. કોઇ વ્યક્તિ ગોરહાજર હોય તેની ટીકા કરવામાં આવે, કુશલી કરી તેને ઉતારી પાડવામાં આવે. સાસ્ત્રુ-વહુ, દેરાણી-જેઠાણી, નણદિ-ભોજાઇ વચ્ચે કચકચ ચાલ્યા જ કરે. અડોશપડોશમાં નળના પાણી માટે, છોકરાઓ બાબત ઝઘરાઓ ચાલ્યા કરે. એકબીજાને કટુવચન કહેવામાં કોણ જાણે શો યે આનંદ મળતો હશે ! ઉપર ઉપરથી એકબીજાને સાસું લગાડવા મીઠા વેણ બોલવામાં આવે. પણ રૂપાળા દેખાતાં શબ્દોમાં, કૂલ નીચે છૂપાયેલા સર્પ જેવો ઝેરી ભાવ ગભિત હોય. પોતાના મનની વૃત્તિઓને સંતોષવા માટે, વિકૃત્તિઓને સંતોષવા આપણે વિવાદો ઊભા કર્યા કરીએ છીએ. અને અસલી જાતને છુપાવવાને બહાને જાતને ઉઘાડી પાડી દઇએ છીએ. આવો આપણો જાત અનુભવ છે.

આપણે કોઇને વ્યંગ્ય બાણ મારીએ, મશ્કટી, મજાકમાં, એ વ્યક્તિ મૂર્ખ નથી કે આપણી કટુવાણીનો મર્મ ન સમજી ન શકે. કોઇના મનને, દિલને દુભાવીને આપણને શું મળી જવાનું ? કંઈત આપણો અહં સંતોષાય કે જોયું ? કેવું સંભળાવી દીધું ? આમાં આપણે કયું મોટું પરાક્રમ કયું ગણાય ? ખરી રીતે એ રીતે આપણે મનની અંધમ વૃત્તિઓને બહેકાવીએ છીએ. આપણું પોતાનું અંધ:પતન નોતરી રહ્યા હોઇએ છીએ.

વચનેયુ ડિમ્ દાદિદ્રયમ ? વચન મીઠડાં બોલીએ સદા, સાસું બોલીએ, કોઇનું ભલું જ ઇચ્છીએ. ભલમનસાઇ, ઉદારતાના ગુણો અપનાવીએ. વિનય-વિવેકના શબ્દો બોલીએ જેથી અન્યને શીતળતા પ્રાપ્ત થાય. બાની એસી બોલીએ, ઔરનકો શીતલ કરે, આપ હી શીતલ હોઇ. આપણે અંતર્મુખ થઇએ અને આત્મચિંતન કરીએ. કટુ વચનો બોલવા નથી. અભદ્ર ભાષા બોલવી નથી. કોઇનું અપમાન

કરી કોઇનું દિલ દુભાવવું નથી. એમાં જ શાલીનતા, ખાનદાની છે.

માણસની ખાનદાની એટલે ઉચ્ચ પ્રકારનું જીવનમૂલ્ય. ઉચ્ચ વિચારો ધરાવવા એ સહજ નથી. જિંદગીના ઉચ્ચ મૂલ્યો મેળવવા માટે જાતને રૂપાંતરિત કરવી પડે. સંસ્કાર જીવનને ઉર્ધ્વગામી બનાવે. માણસનું મૂલ્ય એના સંસ્કાર પરથી અંકાય છે. એટલે આપણા વડીલોએ જીવનમાં સોળ સંસ્કારનું મહત્ત્વ સ્થાપિત કરેલ છે. ગર્ભાધાનથી માંડી મૃત્યુ પર્યંત સોળ સંસ્કારનું મહત્ત્વ સ્વીકારાયું છે. કુભાર માટીના લોંદાને ચાક પર ચડાવે, કાચા ઘડાને ઘાટ આપે, પછી પકાવે. એમ આપણા જીવનને ટીપી ટીપીને, ઘડવું પડે, કષ્ટોથી, તપાવી તપાવીને ઢદયને ઘડવું પડે. મનનું વલણ બદલવું પડે. માણસ મૂલ્યવાન ક્યારે ગણાય ? જ્યારે એના વર્તન, વાણી, વિચાર સુસંસ્કૃત હોય. માણસ સંસ્કારો વડે સંવેદનશીલ બને, શાલિન બને, અને કુસંસ્કારો થકી અભદ્ર બની જાય. સૌને સંસ્કાર મેળવવા ગમે. પણ એ ખૂબ અઘરો માર્ગ છે. અવિવેક ત્યાગીને વિવેકી બનવું પડે.

સંસ્કાર એ આપણી અમૂલ્ય મૂડી છે. શ્રીમંત બનવું કોને ન ગમે ? શ્રીમંત બનવા માટે સખત પુરુષાર્થ કરવો પડે. વાણી ઉપરથી આપણને માણસ કઇ કક્ષાનો છે એનો ખ્યાલ આવી જાય. કોઇ માણસ માટે આપણને માન હોય પણ ક્યારેક એના અભદ્ર વર્તનનો અણસારો મળી જાય, મોઢામોઢ તો કોઇ વાધસિંહને કહી શકતા નથી કે તારું મોઢું ગંધાય છે. પણ મનમાંથી એને માટેનું માન તદ્દન ઉતરી જાય. જો પૈસાથી ધનવાન-શ્રીમંત બનવું છે તો સંસ્કાર ધન તો અમૂલ્ય ધન છે. શાલિનતા, શિષ્ટતા એ મોટામાં મોટો માપદંડ છે.

કોઇપણ વ્યક્તિને સંતાપમાંથી સંતોષ તરફ જવાનું ગમે. દુ:ખમાંથી સુખ તરફ જવા સૌ કોઇ ઝંખે. ગરીબી કોઇને ગમતી નથી. બધાને શ્રીમંતાઇ મેળવવી છે. માનવી માનની આ સ્વાભાવિક ઝંખના હોય છે. પણ એને માટે સતત જાગૃતતા કેળવી, ભગીરથ પુરુષાર્થ કેળવવો પડે. માણસનું મન અજ્ઞાનતાના અંધકારમાં અંધડાતું હોય છે. અજ્ઞાનરૂપી અંધકાર દૂર કરી જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશ મેળવવા મનને સતત

ટપારતા રહેવું પડે. સતત અભ્યાસ કર્યા કરવો પડે.

કોઇપણ જીવ-શીતળતાને ઝંખે. તાપવાળો રસ્તો છોડી વૃક્ષનો છાંયડો શોધે. અને તો જ હાશકારો થાય. જીવને તાપથી બચાવવા વૃક્ષ છાંયડો આપે છે. એમ માણસે પોતાના જીવનને એવી રીતે ઘડવું જોઇએ કે આપણા આશ્રયમાં આવેલા સૌ કોઇને આવકારો મીઠો આપીએ, કોઠો ઠંડો થાય એવા મીઠા વેશ ઉચ્ચારીએ, એના હૈયાના ધાવ પર જાણે મલમ લગાડ્યો હોય એવી એને શાન્તા પમાડીએ. કુદરત પાસેથી શીખીએ, આંબા પર કેરી આવે, આંબો નીચો નમે. એમ જેમ જેમ સમૃદ્ધિ વધતી જાય, એનો તોર મગજ પર ચડવા ન દેવાય. નમ્રતા વધવી જોઇએ. પોતે એક વખત ગરીબ હતા ઇશ્વરકૃપાથી સમૃદ્ધ થયા છીએ. સમાજનો એમાં કાળો છે. તો સમાજના દીનહીન જીવ પ્રત્યે કરુણાભાવ ધરાવી મદદરૂપ થવું. એનું નામ સાચા સંસ્કાર. પથ્થર ઉપર સતત જળધાર થાય તો પથ્થરનો આકાર બદલાઇ જાય. તો પછી સંસ્કારોનું સતત સિંચન થયા કરે તો એ સ્વભાવ બની જાય. જે આપણા જીવનને ઉચ્ચતર બનાવે.

પાયોજી મૈંને રામ રતન ધન પાયો.

ઇશ્વર પ્રીતિ પામવા માટે જીવનને સુસંસ્કૃત બનાવીએ તો જ જીવન ધન્ય બને.

નવી કુંપળો

જીવનમાં અનેક દંદો છે. હર્ષ શોક-આનંદ-વિષાદ, હાર-જીત આ બધાનું ઉત્પત્તિ સ્થાન આપણું મન. મનના આ બધા અટપટા ખેલ માનવજીવનના અગત્યના પાસા છે. ઇશ્વરે આપણને વિકલ્પો આપ્યા છે. શું કરવું, શું ન કરવું એ આપણા હાથની વાત છે. ઇશ્વરે આપણને એટલી સ્વતંત્રતા આપી છે. દેવદાસ બની વિષાદમાં ડૂબી જઇ દાણડિયા બની શકીએ. અથવા જીવનને ઉચ્ચ ધ્યેય ભણી દોરી જવું એ પણ આપણા હાથમાં છે.

વિષાદના સમય દરમિયાન કોઇ લોકો સહાનુભૂતિ દર્શાવે, કોઇ ઠપકો આપે, સૌ પોતપોતાની રીતે પ્રતિસાદ આપે. કોઇ સહાનુભૂતિ દાખવે એ કામચલાઉ રાહત આપી જાય. થોડો વખત મગજને ઠંડક મળે પણ કાયમી ઇલાજ નથી. કોઇ સાંત્વન આપે એટલે આપણો વિષાદ ઘટી જવાનો નથી. જિંદગીમાં એને લીધે તલભાર ફરક પડવાનો નથી. વિકલ્પ આપણે શોધવાનો છે. એ જોખમી કાર્ય છે. આપણે રસ્તા પર ત્રિભેટે ઊભા હોઇએ, કયે રસ્તે આગળ વધવું છે એ નિર્ણય આપણે કરવાનો છે. કોઇ માર્ગદર્શક મળી જાય, રસ્તો બતાવે. પણ એ રસ્તા ઉપર જવું કે નહીં. કયો માર્ગ આપણને અનુકૂળ થશે. છીએ ત્યાં જ ઊભા રહી જઇએ તો સ્થગિત થઇ જવાશે. આપણી મંજિલ આપણે તય કરવાની છે. રસ્તો જોખમી હોય એનો અર્થ એવો નથી કે અટકી જવું. જોખમોની સામે લડી લેવાનું જોમ આપણે જ દાખવવું પડે. સ્થિર થઇ જઇશું, સ્થગિત થઇ જશું, આપણે વિનાશ નોતરી બેસીશું. આગળ પહાડ છે, પાછળ બીણા છે. બંને માર્ગો જોખમ છે. કેટલા પ્રમાણમાં જોખમ, ઉઠાવી શકીએ તેમ છીએ, આપણી શક્તિની પીછાન આપણને હોવી જોઇએ.

આપણું મન દીવાદાંડી સમું છે. ખરાબા ઉપર ઊભા રહી દીવાદાંડી

આપણને ખતરા સામે ચોતવણી આપે છે. ડૂબી જવું છે કે તરી જવું એ આપણે જ નક્કી કરવાનું છે. દિશાહિન થઇ જઇએ એ કરતાં હોકાયંગને અનુસરીએ તો જ જાતને ઉગારી શકીશું. પાણીમાં પડ્યા છીએ, હાથપગ હલાવવા જ પડશે. માથું ઊંચું રાખી તરવું પડશે. માથું પાણીમાં ડૂબે, પેટમાં પાણી ભરાઇ જશે, કેફસામાં ભરાઇ જશે. ડૂબી જવું પડશે. ત્યારે એક જ વિકલ્પ બચ્ચો છે-તરવા માટે હાથપગ હલાવો.

અતીતમાં તમે અનેક કસોટીઓમાંથી પસાર થયા છો. એક બે જાત થઇ, એક બેમાં હાર થઇ, એટલે બધું પતી જવાનું નથી. ભવિષ્ય પર ચોકડી મૂકાઇ જવાની નથી. આ જગતમાં કશું એકાએક થતું નથી. કાળની ગતિ નિશ્ચિત છે. જીવનને સતત ઘસારો પહોંચ્યા કરે છે. કોઇ વસ્તુ અકારણ હોતી નથી. દરેક વસ્તુ પાછળ કાર્યકારણના સંબંધો હોય જ. દરેક પરિસ્થિતિનું નિર્માણ નિશ્ચિત હતું જ.

આજે કોઇ ઘટના બની એ એકાએક નથી બની. એની પાછળ અનેક કાર્યકારણ હોવાના જ. આગળ કઇ મુશીબત આવવાની છે, એની ખબર રાખવી પડે. એક કૂંટનો ખાડો કૂંદવો હોય તો દસ કૂંટની છલાંગ ન મરાય. જેવી સમસ્યા એ પ્રમાણે એનો નિવેડો લાવવો પડે. હાર્ટ એટેક આવ્યો, નળીઓ સાંકડી થતી જાય છે. કોલેસ્ટ્રોલ વધતું જતું હશે. બ્લડ પ્રેશર હાથર થયું હશે. રોગના લક્ષણ પ્રગટ થાય એ પહેલાં ઘણા સમય અગાઉથી એ શરીરમાં ડેરો ડાલી બેઠો હશે. કેન્સર જ્યારે થર્ડ સ્ટેજમાં પહોંચી જાય ત્યારે જ એના લક્ષણો કળાય છે. પલકારામાં બની જતી ઘટનાઓ પાછળ દાખકાઓનું દર્દ છુપાયેલું પડ્યું હોય છે.

કોઇ ભયોરથ કામ કરવું હોય, એડીચોટીનું જોર અજમાવવું પડે. છાતીમાં હિંમત એકત્ર કરવી પડે. જોખમ તો જ બેડી શકાય. જીવનમાં વારંવાર અવકાશો સર્જતા રહે છે, અકસ્માતો નડ્યા કરે છે. શૂન્યાવકાશો સર્જતા હોય છે. પણ શૂન્યાવકાશ કાયમી નથી હોતો. અને એટલે જ એને દૂર કરવા પ્રયાસ આદરીએ તો સફળતા મળવાની જ. કોઇનું યે આશ્વાસન ઠાલું પૂરવાર થવાનું. નિરાશા ભરી પડી હશે મનમાં તો ખાઇમાંથી ક્યારેય બહાર ન નીકળી શકાય. મન નિરાશાથી

ભર્યું પડ્યું હશે તો કાળાં વાદળાં છવાયેલા રહેશે, ચિદાકાશમાં-સમય પસાર થતો જાય, દિલમાં લાગોલા ધાવ રૂઝાવા માંડશે. ક્યારેક એવું લાગતું હતું કે આ વાદળાઓ ક્યારેય વિખેરાવાના નથી. હિંમત કેળવીએ, ઇશ્વર જેટલું દુઃખ દેવું હોય, દઇ દે - ચેલેન્જ આપીએ. થાય તે કરી લે. હું લડી લઇશ.

સદા ખીલતા રહીએ, મહેકતા રહીએ, તાજા ખીલેલા ફૂલની જેમ. સમય આવ્યો ઝૂકી જવું પડે. વરસાદ, વાવાઝોડમાં ઘાસ ઝૂકી જાય છે તેમ. ફરી ટટ્ટાર થઇ જવાનું. ઇશ્વરકૃપાથી જાતી જઇશું. આજે કોઇ આફત આવી, એને આશીર્વાદમાં પલટી નાંખવાનું સામર્થ્ય આપણે દાખવવાનું છે.

જીવનમાં ઉન્નતિના પથ પર ડગ માંડવાના છે. નાનકડી મૂડી આપી છે ઇશ્વરે હિંમતની. એના થકી નવો બીઝનેસ શરૂ કરીએ. થોડું ઉધાર, ઉછીનું લઇને ધંધાને વીકસાવીએ. ધીરે ધીરે, પણ મક્કમ પગલે આગળ વધીએ. ક્યારેક ઇશ્વરની થપ્પડ પણ નવો માર્ગ દાખવી જાય છે. નિરાશામાંથી બહાર નીકળી જવાનું. નિરાશાને જડમૂળથી ઉખેડીને ફેંકી દેવી. નહીં તો એના મૂળિયાં ફરી ફરી ફેલાયા કરશે. નિરાશાના બીજમાંથી નવેસરથી વેદનાની કૂંપળો કૂંટશે અને વિષવૃક્ષ વધ્યા કરશે. એના કરતાં અરમાનોના થડ ઉપર આશાની વેલીઓ વીંટળાયા કરશે તો જરૂરથી મીઠાં ફળો ચાખવા મળશે.

જીવનમાં સમસ્યા જેવું કશું નથી હોતું. સમસ્યા છે તો સાથે સમાધાન હાથવગું હોય છે.

નિર્મર

દિવાળી આવે, સંક્રાંત આવે, ક્રિસમસ આવે, બળેવ આવે, દુકાનોમાં સેલના પાટિયા લાવો. સેલમાં રસ્તાનો માલ સસ્તામાં મળી જશે. જરૂર છે કે નહીં, ડિસ્કાઉન્ટ મળે છે ને ! ખરીદી કરવા લલચાઈએ. કબાટમાં સાડી, ડ્રેસનો ખડકલો થતો જાય. ઘણાં કપડાં તો વપરાયા વિના પડી રહ્યા હોય છે.

મનુષ્યમાં અનેક કુદરતી વૃત્તિઓ- Instincts પડી હોય છે. એમાં સંઘરો કરવો એ મનુષ્ય સ્વભાવ છે. માણસનો સ્વભાવ વેપારી છે. પોતાનો નફો-નુકસાન પહેલાં ગણી લે. મને શું મળશે ? આમાં મારું શું ? મને શો ફાયદો થવાનો ? સંઘરો કરવાથી ખાસ કંઈ મળી જવાનું નથી પણ આ એક સ્વભાવજન્ય આદત પડી ગઈ છે.

આપણે નાના હતા. થેલામાં, કબાટના ખાનામાં જાતજાતની વસ્તુઓ ભરતા-ચણોઠી, સીગરેટના ખોખા, લખોટી, ગંજીખાનાં-કોડીઓ, શંખલાઓ, અંગડીના રંગબેરંગી ટુકડાઓ એકઠા કરી, સંઘરતા. અંગડીના ટુકડામાંથી કેલીડોસ્કોપ બનાવી રમતા. મને સાહિત્યનો શોખ. વાંચનનું વ્યસન. છાપા, મેગેઝીનોમાં કંઈક સારું વાંચ્યું, એનું કટીંગ કરી ફાઈલ કરું. આવી કેટલીયે ફાઈલો ભેગી થઈ. સીક્કાઓ કલેક્ટ કરતી. પોસ્ટલ સ્ટેમ્પ કલેક્ટ કરતી. ઢીંગલીઓ તો ઢગલે ઢગલાં. લગ્ન થયા, સાસરે આવું બધું થોડું લઈ જવાય ? મમ્મીએ મારી યાદગીરી તરીકે સાચવી રાખ્યું. મને વાંચનનો શોખ તેથી પપ્પા પીકચર જોવા કે વાપરવા પૈસા આપે, એમાંથી પુસ્તકો ખરીદી લાવું. સાસરે આવી, મારા પુસ્તકો સાથે લાવી હતી. પછી કબાટમાં જગ્યા ઓછી પડવા લાગી. પુસ્તકો લાપચેરીમાં આપી દેવા પડ્યા. હવે ઘરસંસારની પળોજણમાં વાંચવાનો સમય મળે છે જ ક્યાં ?

માણસ બધું ભરભર કર્યા કરે. ખાલી કરવું ગમતું નથી. રસોડામાં કેટલીયે ન વપરાતી ચીજો ખડકાઈ છે. દીકરાના લગ્ન લેવાયા. વહુરાણીની

પસંદગી મુજબ ફર્નીચર બનાવવાનું છે. જૂનું ફર્નીચર પાણીના મૂલે પણ કોઈ લેવાલ નથી. ગ્રિચકીને બહાર ફેંકવાનો ખર્ચ માથે પડે છે. આજના છોકરાઓ પંદર જેટલા બુટ ચંપલ હોય. ચાલવાના, જોગીંગના, લગ્નપ્રસંગે પહેરવાના. પણ એકે ફેંકવાનું મન થતું નથી.

ભૌતિક વસ્તુઓ ફેંકતા જીવ ચાલતો નથી. સંગ્રહ કરીએ છીએ પણ આપણા મનનું શું ? મન તો સૌથી મોટામાં મોટું સંગ્રહસ્થાન છે. આપણી મેમરી-યાદશક્તિ તીક્ષ્ણ હોય છે. બાળપણમાં સંભારણાં આપતું અમોલ્ય ધન છે. બચપણની મૈત્રી સદા યાદ રહે છે. પહેલો પ્યાર કદી વિસરાતો નથી. કોઈએ અપમાન કર્યું-મનમાં એના શબ્દો ઘર કરી ગયા. ભૂલવા ધારીએ તો યે કોઈના અપમાન, મેણાં, કટુ વચનો વિસરાતા નથી. કાળજીમાં કંટક બની ચૂએ છે. મન એટલે ભંડકિયું કોમ્પ્યુટર એમાં જે જે ફીડ થયું, સંઘર્ષ્યું એ બધું ફરી ફરી યાદ આવ્યા કરે. મન ભૂતકાળની ભૂતાવળમાં ભથ્થા કરે. સારી સ્મૃતિઓ અને કડવા, દુઃખદ અનુભવો ઘર કરી બેઠા છે મનમાં. મન એટલે વાસનાઓનું પોટલું. લોભ, લંપટતા, વેરો આંતરો, ઇર્ષ્યા મનમાં સંઘરાઈ જાય. આપણે આપણા દુષ્મન બની જઈએ છીએ. મનમાંથી અનુશ્ચિત વિચારોને તિલાંજલિ આપી શકતા નથી.

એક ગ્લાસમાં ગંદું પાણી ભરેલું હોય એમાં પાણી રેડ્યા કરીએ પાણી ગંદું થયા કરે. સૌ પહેલાં ગંદા વિચારોને મનમાંથી હાંકી કાઢવા પડે. ગ્લાસનું ગંદું પાણી ફેંકી દઈએ. સાફ કરીએ પછી જ એનું પાણી પીવા લાયક રહે. મનમાંથી કિલ્લવિચારો દૂર કરીએ તો જ સદ્વિચારો શુભભાવો પ્રકટે. આપણે જૂનું સંઘર્ષ્યા કરીએ છીએ. પતિણામે નવું કર્યું પ્રાપ્ત થવાનું નથી. ઉલટાનું આપણે ઘણું બધું ગુમાવી બેસીએ છીએ. નદી પાણીને વહેતું રાખે છે. કૂવાનો રહેંટ ફરતો રહે છે. નવું પાણી ભરવા ઘડો ખાલી થતો જાય છે. એમ નવીનતા, તાજગી મેળવવા જૂનું ત્યજવું પડે. તો જ મનમાં મૈત્રી, વહાલ, વાત્સલ્યભાવ વિકસીત થશે. શુભ તત્ત્વોને વિકસાવવા હોય તો દુષ્ટ તત્ત્વોને ત્યજવા પડે. દુષ્ટ તત્ત્વો, કામ, ક્રોધ, મોહ-માયા, કષાયોને ત્યજવા પડે. એનું નામ નિર્મર. નિર્મર કરવી એટલે મોક્ષનો માર્ગ મોકળો થાય.

મળ

સૃષ્ટિની રચના ઇશ્વરે કરી. જીવ, જંતુ, પશુ, પંખી, માનવી સૌમાં ચેતના મૂકી છે પણ માણસને વિશેષમાં બુદ્ધિ અને મન આપ્યા. મન એટલે શું? એને કેવી રીતે વશ કરવું એ હજુ યે સંશોધનનો વિષય રહ્યો છે. મનનો અભ્યાસ એટલે માનસશાસ્ત્ર, સાયકોલોજી. માનસશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવાથી મનોવૈજ્ઞાનિક ન બની શકાય પણ કમ સે કમ સમજદાર માણસ તો જરૂર બની શકાય. મન એવું સંકુલ છે કે એને સમજવું અઘરું છે. માણસનું મન ચંચળ છે. એક વસ્તુ પર લાંબા સમય સુધી સ્થિર રહી શકતું નથી. આજે એક વિષય પર, કાલે બીજા વિષય પર કૂદાકૂદ કરે. એટલે જ મનને વાંદરા સાથે સરખાવ્યું છે, મનમર્કટ.

એકની એક વાત હોય, ક્યારેક મન પર લાગી જાય, માથું ફરી જાય. ક્યારેક અપમાન લાગી જાય, ક્યારેક હળવેકથી લઇ લઇએ.

કુદરતની ક્રિશ્માને ક્યારેય સમજી શકાય નહીં, જેનું મન સ્થિર હોય તે ચિંતન, મનન કરી મન ઉપર સંયમ રાખી શકે. મનની દૃઢતા વધારવા માટે યોગ, ધારણા, ધ્યાન, ચિંતન, વાંચનનો અભ્યાસ વધારવો પડે. ‘મન એવં મનુષ્યાણાં, કારણં બંધમોક્ષયો: મન દૃઢ હોય તો જીવને નવી શક્તિ પ્રાપ્ત થાય. નવો પ્રાણ જાગે, નવીનતા આવે અને પરિવર્તનની નવી લહેર આવે, જેથી તન-મન વધુ સમૃદ્ધ બને.’

મનને સદા તરોતારૂં રાખવું પડે, જરૂરતા ઇંગરવી પડે. મનને બીલવવા જે જે તક મળે ઝડપી લેવી જોઇએ, ચીવટ રાખવી પડે મન ક્યારે ફરી જાય કંઈ કહેવાય નહીં. શુભ વિચાર આવ્યો, ધન આપવું છે, કોઇને કંઈ આપવાનો સંકલ્પ કર્યો હોય, તુરત જ અમલમાં ન મૂકીએ તો મન સંકલ્પવિકલ્પ કરવાનું શરૂ કરી દે. સ્વાર્થભાવના જાગૃત થાય. મન બદલાઇ જાય. મન એવું તરલ છે કે એના ઉપર સંપૂર્ણ

વિશ્વાસ મૂકી શકાય નહીં. મનને અશ્વ સાથે સરખાવાય છે. તોફાની ઘોડાની ગતિને કાબૂમાં રાખવા હાથમાં લગામ-ચાબુક રાખવી પડે. મનને કાબૂમાં રાખવા માટે સંયમ કેળવવો પડે, તો જ મન સીધે રસ્તે ચાલતું રહે.

મન એટલે પ્રકાશમાન તત્વ. મન એટલે સૂર્યનો પ્રકાશ. સૂર્ય એટલે પ્રકાશમાન તત્વ-શુદ્ધ મન અંધકારનો નાશ કરે. જેમ સૂર્ય પ્રકાશ, ઉષ્મા, ગરમી આપે છે તેમજ મન પણ સમગ્ર સૃષ્ટિનું જીવનરક્ષક છે. મન દૃઢ હોય તો જીવનમાં આનંદ, રસિકતા, મૈત્રીભાવ પ્રકટે, મનની પવિત્રતા હોય તો માણસાઇ ખીલે, મન પુષ્પની જેમ વિકસે, તેથી મનને સમૃદ્ધ અને બળવાન બનાવવું પડે.

મન સૂર્ય સમું સદા સ્વયં પ્રકાશિત રહે છે. ચંદ્ર સૂર્યનો ઉછીનો પ્રકાશ લઇ પ્રકાશે છે. મનનો રાજા ચંદ્ર છે, એવું શાસ્ત્રોમાં કહેવાયું છે. મનની વૃત્તિઓ ચંદ્રની કળાને અનુસરે છે. ગાંડા માણસોનું ગાંડપણ પૂનમને દિવસે વધે છે. ચાંદની રાત એટલે પ્રેમીઓની રાત. શરદ પૂનમની રાતે કૃષ્ણ રાધા-ગોપીઓ રાસ રમે. Poets, Lovers and Lunatics. એ ત્રણે ઉપર ચંદ્રનો પ્રકાશ વિશેષ પ્રભાવ પાડે છે. બધાની ઘેલછા પૂર્ણ પૂનમની ચાંદનીની જેમ વધી જાય.

‘આજ મહારાજ જલ ઉપર ઉદય ચંદ્રનો જોઇને હૃદયમાં હર્ષ જામે.’ સારાર અને શશીનું આ કાવ્ય, પ્રેમની મહત્તા દાખવે છે. મનમાં સ્પંદનો, પ્રતિભાવો, ઉર્મિઓ, ચૈતસિક આંદોલનો તારાની જેમ ઝબુક-ઝબુક થાય. એ કેવું સોહમણું અને નયનરમ્ય લાગે છે.

માણસ સૃષ્ટિનો જ એક અંશ છે. એટલે જ તો સમગ્ર કુદરતની સૃષ્ટિ માણસના મન પર અસર કરે છે. વસંત ઋતુ આવે, વનમાં વસંત ખીલે, હૈયાની માદકતા કામભાવનાને ઉદ્દીપન કરે છે. એ જ કુદરત પાનખરમાં પાન ખેરવી નાંખે છે. ફરી એ જ વૃક્ષ લીલુંછમ બની જાય. એક નાના બીજમાંથી વિશાળ વટવૃક્ષ બને. તેનું ફળ કેટલું નાનું?

પ્રશ્ન થાય, નાળિયેર આટલું મોટું અને વિશાળ વટવૃક્ષનું ફળ આટલું

નાનું. વૃક્ષ નીચે બેસો, છાંયો પામવા. માથા પર નાળિયેર પડે તો ? કુદરતમાં જે કંઈ છે તે સાર્થક છે, કુદરતની પ્રત્યેક કૃતિ સહેતુક હોય છે.

કુદરતનો નિયમ જાણતા કે અજાણતા સંપૂર્ણતાને વરેલા છે. માનવ માન અધૂરા-અપૂર્ણ-તેમાં જ કુદરતની ભવ્યતા રહેલી છે. દરરોજ સવારે સૂર્યોદય થાય છે, નિયમિત સમયે, પણ દરેક સૂર્યોદય અનોખો હોય છે. વરસાદની ફરફર, આકાશમાં રચાતું મેઘધનુષ, બધું અલૌકિક હોય છે. કોઇપણ સ્તંભ વિના આટલું વિશાળ આકાશ અધ્ધર કેવી રીતે લટકી રહ્યું છે. આકાશી ઝહોની ગતિ અકળ છે.

આપણે કુદરતની પૂજા કરીને પણ કુદરતનો પાર જાણી શકતા નથી, પામી શકતા નથી. કુદરત ઉપર કોઇની સત્તા ચાલતી નથી. માનવી શું કરી શકે ? ધરતી ધૂંજે, પાંચ છ આંચકા આવે, ઉથલ-પાથલ થઇ જાય. ગામના ગામ જમીનદોસ્ત થઇ જાય. કુદરત સામે માણસ વામણો છે. કુદરતનું સ્વરૂપ જાણવાની આપણામાં ક્ષમતા જ નથી.

માણસ પોતાની જાતને મહાન સમજે છે. કુદરત પર કાબુ મેળવવા મથે છે. વિજ્ઞાન દિન-પ્રતિદિન પ્રગતિ સાધે છે. સંસ્કૃતિનો વિકાસ, વૈજ્ઞાનિક સંશોધનો એ માણસના પુરુષાર્થનું પરિણામ છે. છતાંયે કુદરતની ઇચ્છા વગર માણસ પાંદડું પણ હલાવી શકતો નથી.

માનવ મનમાં કામ, ક્રોધ, મોહ, મત્સર વસે છે, જે માણસને લપસાવે છે. અધઃપતન તરફ દોરે છે. તેનાથી બચવું હોય તો મનને યોગ્ય માર્ગ વાળવું એમાં જ સાચો પુરુષાર્થ છે.

નાગરિકતા

સંઘનો દીકરો જવે ત્યાં સુધી સીવે. અમારે ઘેર જીવણ દરજી સીલાઈ મશીન લઇને કપડાં સીવવા આવતા. એના પહેલાં જીવણના બાપા મેઘજીભાઈ કપડાં સીવવા આવતા. એવી જ રીતે અમારા દાદાની હજામત કરવા રથલો વાળંદ ઘરે આવતા. વાળ કાપી આપે, માથામાં તેલ નાંખી, મસાજ પણ કરી આપે. કોઇનો પગ મચકોડાઇ ગયો હોય તો હાડકું પણ બેસાડી આપતો. ઘરગણ્ય ઉપચાર કરી આપતો. પછી રથલાનો દીકરો રવજી આવતા. અમારા પિતાશ્રીની હજામત કરી આપતો. અમારા જેવડા નાના છોકરાઓના વાળ પણ કાપી આપતો. આવું જ હતું તમા ગોરનું. અમારા કુટુંબના એ ગોર. નાનું બાળક જન્મે છઠ્ઠીની વિધિ તથા નામકરણથી માંડી ઉપનયન સંસ્કાર, લગ્નપ્રસંગ, વ્રતના ઉથાપન, દિવાળીનું ચોપડાપૂજન પણ ગોરબાપા કરાવતા. અગિયારસનું સીધું લેવા આવે ને મરણપ્રસંગે શ્રાધ્ધવિધિ પણ ગોરબાપા કરાવે. જન્માક્ષર બનાવી આપે અને લગ્નકુંડળી પણ મેળવી આપે. પછી એમનો દીકરો પરાગ ગોર આવતા.

હવે જમાનો બદલાઇ ગયો છે. ગામડા ગામમાં પણ રિવાજો બદલાઇ ગયા છે. બ્રાહ્મણનો દીકરો ગોરપટ્ટું કરવા તૈયાર નથી, સંસ્કૃત ભણ્યો નથી, શ્લોક આવડતા નથી. શ્રાદ્ધ ક્રિયા કરાવતો નથી. કંઈ પ્રસંગ પડે ગોરબાપા શોધવા પડે છે. વિધિવત ક્રિયા કરાવી શકતા નથી. અષ્ટપષ્ટં શ્લોક બોલી નાંખે છે. હજામના દીકરા હજામત કરતા નથી. દરજીના દીકરા સંચો ચલાવતા નથી. મશીન પર ઇલેક્ટ્રીક મોટર બેસાડ્યા પછી પણ. ખેડૂતના દીકરાને ખેતી કરવી નથી. માસ્તરના દીકરાને દીયર બનવું નથી. નરસિંહ મહેતાનું ભજન યાદ આવે છ—

આપણે આપણો ધર્મ સંભાળવો
કર્મનો મર્મ લેવો વિચારી.

આપનો ધંધો કરવો એ ધર્મ ગણાતો. અહીં ધર્મનો અર્થ ધાર્મિક એવો નથી પણ ફરજ-કર્તવ્ય એવો કરીએ. આપણા વેદાંત મુજબ વર્ણાશ્રમ પ્રમાણે ચાર વર્ણ ઠેરવાયા. બ્રાહ્મણ, વૈશ્ય, ક્ષત્રિય અને શૂદ્ર. આર્યુષ્યના ચાર તાગ પડ્યા. બ્રહ્મચર્યાશ્રમ, ગૃહસ્થાશ્રમ, વાનપ્રસ્થાશ્રમ અને સન્યાસાશ્રમ. વર્ષો સુધી વંશપરંપરાગત આ ધર્મ નિભાવતા રહ્યા. પણ હવે શિક્ષણનો વ્યાપ વધ્યો, વિકાસ થયો. ગામડાં તૂટ્યાં, ખેતીવાડી છોડી, લોકો શહેરમાં આવી વસ્યા. શહેરોમાં યંત્રોનો ઉપયોગ વધ્યો, ઉદ્યોગો સ્થપાયા. રોજી રોટી મેળવવા, ગામડાં ત્યજી લોકો શહેરમાં આવ્યા. કહે છે શહેરમાં રોટલા મળે, ઓટલો ન મળે. શહેરમાં આવો, તમારી લાયકાત મુજબ કામધંધો મળી રહે. હવે અહીં બાપદાદાના ધંધાની આવડત પ્રમાણે કામ મળે નહીં. જેને આપણે સ્કીલ ધંધાકીય આવડત કહીએ - એ કામ ન મળે તો જે કામ મળે એમાં સ્કીલ કેળવવી પડે.

રવજ કે મેધજી, કે રથલાના દીકરાઓ એન્જનીયર, બીકોમ. કે સી.એ. થઈ ગયા હવે શારીરિક પરિશ્રમ કોઈને કરવો નથી. વ્હાઈટ કોલર જોબ માટે લાઇન લાગી ગઈ. આનુવંશિક આવડતો - કલા કારીગરી લુપ્ત થવા લાગ્યા.

શહેરમાં હોટલ બીઝનેસ શરૂ થયો. એમાં મેનેજર, એકાઉન્ટસ, ડીલીવરી બોય, રસોઇયા, શેફ, પીરસણીયા, સફાઈ કરનારો વર્ગ વગેરે અનેક પ્રકારના કામ કરનારાની જરૂરત પડે. બધા મળીને નિષ્કાથી પોતપોતાનું કર્તવ્ય બજાવે ત્યારે હોટલ બીઝનેસ પ્રોસ્પર થાય, સફળ થાય. આજે હોટલો ઉપરાંત દરેક બીઝનેસ એરીયામાં ખાઉગલી ઊભી થઈ છે. હાથગાડી પર પાર્કિંગજી, ઇંડલી વડા, ભેળ પાણીપૂરી, દાબેલી વગેરે ધંધા ચાલે છે.

શહેરમાં માલિક અને મજૂર, શેઠ અને નોકર, એવા વર્ગભેદ પડી ગયા. વર્ણભેદને બદલે વર્ગભેદ. ઊંચનીચના ભેદ પડ્યા. સંઘર્ષ અને અસહકાર વધતા ગયા.

કરી વિચારીએ હવે ધર્મ એટલે શું ? અહીં ધર્મ આપણું કર્તવ્ય,

આપણી પ્રવૃત્તિ - આપણું કર્મ - આપણી જવાબદારી. આપણા તાગે જે કંઈ જવાબદારી આવી એને કર્તવ્યનિષ્ઠાથી બજાવીએ તો જ સમાજનું હિત જળવાય. સમાજ સમૃદ્ધ બને તો રાષ્ટ્ર પણ સમૃદ્ધ બને. એમાં ફક્ત કોઈ વ્યક્તિનું હિત એવી સ્વાર્થ ભાવના ન હોય. સામુહિક હિતની ભાવના જળવાઈ રહે.

એક રોકટર છે. એણે સર્ટીફિકેટ મેળવતી વખતે શપથ લીધા હતા લોકોના આરોગ્યની સંભાળ લેવાના. મેડીકલમાં એડમીશન લેવા માટે લાખો રૂપિયાની ફીપેટેશન ફી ભરી છે. કોઈ હોસ્પિટલમાં નામ રજીસ્ટર કરાવવું હોય તો અમુક પેશન્ટ-ઓપરેશન લાવી આપવાની ગેરંટી આપવી પડે. નવું કલીનીક શરૂ કરવા લાખો કરોડો રૂપિયા જોઈએ. લેટેસ્ટ મશીનો વસાવવા પડે. ક્યાંથી લાવે એવડી રકમ ?

પરિણામે શું થાય ? ઓપરેશન કરવા માટે તગડી રકમ નક્કી કરે. અડધી ટેબલ ઉપર, અડધી નીચેથી, રસીદ વગર રોકડમાં. એક સ્ટેન્ટ મૂકવાના લાખો રૂપિયા લેવા પડે. ગાયનેક રોકટર હોય, એ મોટા ભાગની ડીલીવરી સીઝેરીયન જ કરાવે. એક વખત રોકટર પાસે ગયા. એ જે સલાહ આપે એ પ્રમાણે ટ્રીટમેન્ટ કરવી જ પડે. દર્દીનો જાન જોખમમાં હોય, બિચારા શું કરે ? એક રોકટરને વર્લ્ડ રેકોર્ડ બનાવવો છે. જેટલા પેશન્ટ આવે, ગભરાવે - ૮૦ ટકા હાર્ટ બ્લોક છે. બે દિવસમાં તકાલ એન્જ્યોગ્રાફી કરાવો નહીં તો એટેક આવી જશે. નો ગેરન્ટી. દાગીના વેચીને પણ પેશન્ટના સગા ઓપરેશન કરાવે. વળી જ્યાં સુધી હોસ્પિટલમાં એડવાન્સ રકમ ન ભરો પેશન્ટને વોર્ડમાં એડમીટ કરવામાં ન આવે. આમાં ક્યાંય માનવતા દેખાય છે ખરી ?

એક સી.એ. છે. એ આપણા ઇન્કમટેક્સ રીટર્ન ફાઇલ કરે છે. એ સ્કૂટીની કઢાવે. ગભરાવે, ઇન્કમટેક્સ ઓફિસરની સમક્ષ ઊભા રહેવા જતા ગભરાટ થાય. સી.એ. ને કહીએ, પતાવો અને એમાં બંનેની મીલી ભગત હોય જ. દાણાવાળો - કરિયાણાવાળો અનાજમાં ભેળસેળ કરે - કોને કહેવું ?

એક છોકરો એન્જનીયર થયો. એને ક્યાંય જોબ મળે નહીં. એક

મકાન દલાલ દલાલીમાં ખૂબ પૈસા કમાયો. એ કોન્ટ્રાક્ટર બની ગયો. કન્સ્ટ્રક્શનનો ધંધો શરૂ કરે. મકાનનું આંધકામ પાસ કરાવવા પૈસા ખવડાવવા પડે. પ્લાન પાસ કરાવવા પડે. બધે પૈસા વેરતા જવું પડે. પૈસા બચાવવા આંધકામ મટીરીયલ્સમાં ભેળસેળ કરવી પડે, સીમેન્ટ, લોખંડ ઓછા વાપરે. લોકો બિયારા પાછ પૈસો એકત્ર કરી ફ્લેટ બુક કરાવે, વ્યાજના હપ્તા ભરે. બે પાંચ વર્ષ પછી કબજો મળે. બે વર્ષ થાય ન થાય ત્યાં મકાનનું પ્લાસ્ટર અરાબ થઈ જાય. પ્લમ્બીંગ લીકેજ થાય. રંગ અરાબ થાય. ફરી રીપેરીંગ ખર્ચ. મકાનમાલિક કે ફ્લેટ ઓનર - બધા શું કરે બિયારા ?

આપણે કહીએ સાહે કર્મ કરો, ફળ એ પ્રમાણે મળશે. આમાં દાનત ક્યાં સુધી શુદ્ધ રહી શકશે ? બધે જ અવ્યવસ્થા, અરાજકતા, ગોરવહીવટ છે. દરેક કાર્યનો અંતિમ ઉદ્દેશ સમાજ કલ્યાણનો હોય છે. પણ માણસ માત્ર ધન ઉપાર્જન કરવા માંગે છે. ધન મેળવ્યા પછી સત્તા મેળવવી છે. આમાં આખરી ઉદ્દેશ માનવકલ્યાણનો તો ક્યાંય વિસરાઈ જાય. પરિણામે વિશ્વ કલ્યાણની ભારતીય સંસ્કૃતિની ભાવના જ લુપ્ત થઈ જાય. કારણ સર્વ પ્રવૃત્તિના મૂળમાં ‘હું’ - માનું કલ્યાણ છે.

વડીલોની ફી, ડોક્ટરોની ફી કેટલી ઊંચી, દુકાનોને બદલે મોલ કલ્ચર વિકસ્યું છે. હોટલમાં જમવા જાઓ બધું જ મોંઘુદાટ. સામાન્ય માણસ વેતરાઈ જાય. બિયારો ક્યાં ક્યાં પહોંચે. સંતાનને ભણાવવાનો ખર્ચ કેટલો મોટો ? બેથી વધુ સંતાનો હોય તો કોને ભણાવે ? કેવી રીતે ભણાવે ? વાણિયો માલમાં ભેળસેળ ન કરે તો શું કરે ? કેટલા ટેક્સીસ ભરવાના ? કેટલું પેપર વર્ક કરવાનું ? વેપારી ટેક્સીસ ભરતાં ભરતાં લાંબો થઈ જાય. વિષયક ચાલે જ ચાલે. ટેક્સ ચોરી ન કરે તો શું કરે ? એના હાથમાં બચે છે જ શું ? કોર્ટમાં કેસનો નિકાલ આવતા વર્ષો લાગે. પેઢી ખતમ થઈ જાય. તારીખો ઉપર તારીખો પડે. ન્યાય મેળવતા દમ નીકળી જાય. ખરેખર આપણે આપણો નાગરિક ધર્મ બજાવવો જ છે. પ્રામાણિકતાથી, નૈતિકતાથી ધંધો કરવો છે. ખબર છે કરણી તેવી ભરણી. શુભભાવથી, માનવતાથી ઇશ્વરને સમર્પિત

થઈને શુદ્ધ દાનતથી જીવવું છે. કર્મનો ભર્મ સમજીએ છીએ. પણ લાચારી છે, એમ કહી શકતા નથી. કોના વાંકે ?

ગુરુજીને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ્વર ગણી પૂજીએ. જ્ઞાનની મહત્તા હતી. પણ આજના શિક્ષકો શિક્ષણની હાટડી માંડી કમાવા બેઠા છે. કલાસમાં ભણાવવા કરતાં પ્રાયવેટ ટ્યુશન વધુ કરે છે. પેપર લીક થાય છે. માર્કશીટમાં માર્કમાં ફેરફાર થાય છે. હવે એ પંતુજી રહ્યો નથી. એકની એક મૂડી ઉપર ધંધો કરવો છે. પરીક્ષા પાસ કરાવવી એ જ લક્ષ્ય છે. વિદ્યાર્થીના ઘડતર ઉપર એ લક્ષ્ય આપી શકતો નથી. એ પોતાનો ધર્મ ભૂલ્યો છે.

હવે આવીએ નગરસેવકો પર. મીનીસ્ટરો, ધારાસભ્યો પર. ચૂંટણીમાં ટિકીટ મેળવવા કરોડો ખર્ચે છે. પ્રચાર માટે લાખો ખર્ચે છે. પાંચ વર્ષમાં એની આવક પાંચસો ગણી થઈ ગઈ. કયો ધંધો કર્યો ? કેટલો ટેક્સ ભર્યો ? સૌથી વિશેષ અપરાધાર તેઓ આચરે છે. પ્રજાહિતના કલ્યાણના કાર્યો કરવાની તેમની ફરજ છે. પણ તેઓ સૌ સ્વાર્થ સાધવામાં પડ્યા છે. કોને પડી છે દેશની ? કે રાષ્ટ્ર હિતની ? જનતાના રક્ષક, ભક્ષક બની બેઠા છે. કાયદાના રખેવાળ, કાયદાને ઘોળીને પી જાય છે. કાળા ધોળા કરી જમીનો હસ્તગત કરી લે છે. અનધિકૃત આંધકામને પ્રોત્સાહન આપે છે, કાયદાની એસીતૈસી કરીને. હવે આવા વાતાવરણમાં કોની પાસે ધર્મ બજાવવાની આશા રાખીએ. જ્યાં બધે જ બધે ગોલમાલ ચાલે છે. હવે આપણે નાગરિક ધર્મ બજાવીએ, ખોટા માણસોને વોટ નથી આપવો, એમના દંભ, કૌભાંડને ઉઘાડા પાડી, એમને ઘરે બેસાડી દઈએ. ધર્મના ક્ષેત્રમાં દુરાચાર, રાજકીય ક્ષેત્રમાં ભ્રષ્ટાચાર અને સામાજિક ક્ષેત્રમાં અત્યાચાર - ક્યાં સુધી નિભાવીશું ? પૃથ્વી પર પાપનો ભાર વધતો જાય છે. ફોડી નાંખીએ પાપનો ઘડો સૌ સાથે મળીને અને જાહેર જીવનને શુદ્ધ અને સ્વચ્છ બનાવવા સહિયારા પ્રયત્નો કરીએ.

કુદરત

ઉનાળાની સાંજ હતી. વાતાવરણમાં ઉકળાટ હતો. નરીમાન પોઇન્ટની પાળ પર ઠંડી હવાની મોજ માણવા માનવ મહેરામણ ઉમટ્યો હતો. પશ્ચિમી ચોપાટી સમુદ્રના મોજાઓ કાળખીંઠ પથ્થર સાથે માથું ફોડતા હતા. અથડાઇ, પછડાઇને પાછા વળતાં ફીણ ફીણ થઇ જતા હતા. કોઇ કોઇ દરિયામાં બોટીંગ કરતા હતા. માછીમારના છોકરાઓ તરતા હતા. સૂર્ય અસ્ત થવાની તૈયારીમાં હતો. રમ્ય વાતાવરણ હતું. શાંતિ શાંતિ અનુભવાઇ રહી હતી.

માણસજાત પ્રગતિના નામે કુદરત સામે જાણે યુદ્ધ આરંભીને બેઠી છે. ધરતીની ધૂળ માથે ચડાવતા હતા, એને બદલે સીમેન્ટ કોંક્રિટના જંગલો ઊભા કર્યા. શ્રીમંત લોકોની સગવડ કરવા, ગાડીઓ સડસડાટ ચાલે માટે ડામરના રસ્તા બનાવ્યા. બનીજ મેળવવા ખાણો ખોદી. બેઝમેન્ટ, કાર પાર્કીંગ માટે ધરતીને પચ્ચીસ પચાસ ફૂટ સુધી ખોદી. અંડરગ્રાઉન્ડ ટનલો બનાવી. પચાસ, પંચોતેર માળના મકાન-ટાવર બાંધવા પાપો કેટલો ઊંડો લઇ જવો પડે ? ધરતીની વેદનાનું શું ? એનો તો કોઇ વિચાર પણ કરતું નથી. પર્યાવરણનું નબ્બોદ કાઢી નાંખ્યું, આપણા સ્વાર્થ, સુખસગવડ માટે, મર્યાદા ઓળંગીને. દરિયો પૂરી પૂરીને મકાનો બાંધ્યા, પૈસા રળવા. પાણીની, કુદરતની તાકાતને ભૂલી ગયા. કુદરતે માણસની અક્કલ ઠેકાણો લાવવા સુનામી નામે કોપ કર્યો. તો યે લોકો ત્યાં ના ત્યાં જ છે. મોટા મોટા ડેમ બાંધીએ - આ બોજ ધરતી માતા ક્યાં સુધી સહન કરે. ધરતીકંપ કરે કે પૂર આવે. ધરતીને ફાટ્યા વિના બીજો કોઇ ઉપાય નથી. જાણે માનવ અને કુદરત પરસ્પર તાકાતનો પરચો બતાવવા આમનેસામને આવી ગયા છે. કુદરતની એક થપ્પડ માણસને ઓંધભેગો કરી દે.

માણસ જાત શાંતિ પ્રિય છે. પણ વિકાસની યાત્રા અવિરત ચાલુ રાખવા એ કુદરત પર અતિક્રમણ કરતો રહ્યો છે. જંગલો કાપ્યા, નગરો વસાવ્યા, સડકો, મકાનો બાંધવા ડામરના રસ્તા બનાવ્યા, સીમેન્ટના કારખાના નાંખ્યા, ડુંગરાઓ તોડતા ગયા. સમુદ્રના, ધરતીના તળિયા ખોદી નાંખ્યા. દરિયા પર મુબઇ વસાવ્યું. વૃક્ષોનું નિકંદન કાઢી નાંખ્યું. ફળ, ફૂલ, છાયા આપનારા, ધરતીનો રસકસ જાળવી રાખનારા વૃક્ષો કપાય, પછી પૂર આવે, લેન્ડસ્લાઇડીંગ થાય. ભેખડો ધસી પડે. પછી ધરતીકંપ કે સુનામી દ્વારા કુદરત વિક્રમે જ ને !

માણસ જાતને પોતાની જાતનું, શક્તિનું, આવડતનું અભિમાન છે. બહુ ચગો તે પડે. કુદરતની તાકાતની સામે માણસનું ગજું કેટલું ? આજે પર્યાવરણની સમતુલા ખોરવાઇ રહી છે. ઋતુચક્ર બદલાઇ રહ્યા છે. કમોસમી ઠંડી કે ગરમી કે વરસાદ આવી પડે. કોનો દોષ ?

હીમ પ્રદેશો ઓગળી રહ્યા છે ઝડપભેર. તાપમાન વધતું જાય છે. જળશોત સૂકાતા જાય છે. શિયાળો, ઉનાળો, ચોમાસું ઋતુચક્ર નિયમિત રહ્યા નથી. ખેતરમાં રસાયણિક ખાતર. ધાન, શાકભાજી-ફળ બધું અકુદરતી. આપણા દેશમાં ધરતી ઓછી છે, માનવવસ્તી કુદરક ને ભુસક વધતી જાય છે. ગામડાંમાં ધંધો રોજગાર નથી. ગામડા તૂટી શહેરો વિકસતા જાય છે. વૃક્ષોનું નિકંદન નીકળી રહ્યું છે. અમેરિકા, ઓસ્ટ્રેલિયામાં ધરતી વિશાળ છે. વસ્તી ઓછી છે. જંગલો, જળના સ્રોત વિશાળ છે.

આપણે ક્યાં જઈ અટકીશું ?

દુઘારા

આ વિરાટ વિશ્વમાં ઇશ્વરે આપણને જન્મ આપ્યો. એ સૃષ્ટિનો સર્જનહાર છે. આપણું સર્જન કરવામાં એનું કોઈ નિશ્ચિત નિમિત્ત હશે. એના ધ્યેયને સિદ્ધ કરવા જીવને એ નિમિત્ત બનાવે છે. તો પછી જે કંઈ કરી રહ્યા છીએ, એ એની મરજી મુજબ જ થઈ રહ્યું છે. માણસ જાણે મં કહ્યું - કરનાર બીજો કોઈ. જે કંઈ કર્મ કરીએ છીએ એ ઇશ્વરને સમર્પિત કરી દઈએ. ગીતામાં કહ્યું છે કે ‘કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે, મા ફલેષુ કદાચન’, કર્મ કરો, ફળની આશા રાખ્યા વિના. માણસ કર્મ કર્યા વિના એક ક્ષણ પણ જીવી ન શકે. ઇવટ શ્વાસ લેવાનું કર્મ સતત ચાલુ જ રહે. કર્મ શા માટે કરીએ છીએ ? કશુંક પ્રાપ્ત કરવા માટે ઘણા ઘણા અરમાન હોય છે, પૈસો કમાવો છે, સુખસગવડના સાધનો વસાવવા છે. એ માટે એ સતત દોડધામ કરે છે. ખેતર ખેડે છે ખેડૂત. હળ ચલાવે છે, ધૂળને ફેંકા ઉથલાવી ધરતીને ખેડ, દાણા વાવે, પાક પકવે. પરિવારનું પોષણ થશે. એ આખો દિવસ વૈતરું કરે છે. સખત પરિશ્રમ કરે છે અને વૃક્ષના છાંયડામાં ખાટલો ઢાળી નિરાંતે ઊંઘી જાય છે. એ નિશ્ચિત છે. એને ભરોસો છે ઇશ્વર ઉપર, ધરતી ઉપર. એ એક દાણો વાવશે. કુદરત હજારો દાણા આપશે. એ પોતાનું કર્તવ્ય બજાવે છે. ફરજના ભાનપૂર્વક, આનંદ-પૂર્વક હળ ચલાવતો જાય છે. ગીત ગાણગણે છે. ઉત્સવો માણે છે. કારણ એનું કર્મ એ જ એની પ્રાર્થના છે, ઇશ્વર પ્રતિ આરથા છે, શ્રદ્ધા છે. એ કામચોર નથી. જીવનરસ ટકાવી રાખે છે, રાત્રે ખુલ્લા આકાશ નીચે ભજન કરીને.

એનું જીવન અલગારી છે. શહેરમાં ડીબીધારી ગ્રેજ્યુએટ વ્હાઈટ કોલર જોબ કરે છે. અભિયારથી પાંચ ટેબલ પર બેસે છે. ઘડી ઘડી ઘડિયાળ જુએ છે, ક્યારે પાંચ વાગે ? પોણા પાંચે ખુરશી પરથી ઊઠી ફેશ થાય. બેગ પકડી ઘરભણી જવા ધાંધો થાય. ઘરે આવીને રૂઆબ

છાંટશે - જાણે પૈસા કમાઈને આવ્યો છે. બૈરી છોકરા માટે એની પાસે સમય નથી. પૈસો કમાવો એ જ એનું જીવન ધ્યેય છે. જીવનરસ સૂકાઈ ગયો છે. જીવન પ્રત્યેનો દૃષ્ટિકોણ બદલી નાંખ્યો છે એણે જાતે. જીવનમૂલ્ય સમજવામાં એ નિષ્ફળ ગયો છે. એને એના પોતાના પ્રત્યે કોઈ આદર નથી, શ્રદ્ધા નથી. ભવિષ્ય પર વિશ્વાસ નથી, ઇશ્વર પ્રત્યે આરથા નથી. નોકરી કરવામાં, પૈસા કમાવામાં જીવન વેડફાઈ રહ્યું છે, એનો અહેસાસ નથી, અફસોસ નથી. ધૂળ અને ફેંકા જેવી વાતોમાં જીવન ખતમ થઈ રહ્યું છે. જીવનની લોંગ પ્લે રેકોર્ડ વાગ્યા કરે છે. ઉંમરનું મીટર ચડતું જ રહે છે. એ સતત અંત તરફ ગતિ કરતું રહે છે. જિંદગીના આરંભથી અંત સુધી કશું કરી લેવાની તમન્ના મરી ચૂકી છે. એ જીવી રહ્યો છે - જીવવા ખાતર. કશુંક કરી જવા માટે ઇશ્વરે જીવન આપ્યું છે. જીવતરનો અર્થ જ ખબર નથી એને. કોઈ દૃઢ સંકલ્પ નથી. જીવવા માટે કોઈ ઇરાદો હોવો જોઈએ. કોઈપણ સુખ જોઈતું હોય તો એના માટેની ઝંખના કેળવવી પડે. પછી પુરુષાર્થ કરવો પડે. ફક્ત શમણાં સેવવાથી કશું વળવાનું નથી. એને સાકાર કરવા મહેનત કરવી પડે.

માણસ શા માટે કમાય છે ? શા માટે આટલી દોડધામ કરે છે ? પેટ ભરવા માટે ? પેટ ભરાઈ જાય પણ જીવનને રસકસથી ભરી દેવાની વાત જ વિચારાઈ જાય છે. જીવનનો હેતુ જ મરી જાય છે. માણસ માને છે કે મંદિરમાં પૂજા કરવાથી, દર્શન કરવાથી, દાનપુણ્ય કરવાથી સ્વર્ગ મળશે. સ્વર્ગ મેળવવાની ભાવિ કલ્પનામાં આયુર્બું પૂરું થઈ જાય છે. સ્વર્ગની ઝંખનામાં જીવ પૂથવી પર પાંગારતા સંકડો જીવનની સતત ઉપેક્ષા કરતો રહે છે. માતા-પિતા, ધર્મગુરુ એને સતત ધર્મનું અકીણ પાતા રહ્યા છે, અંધશ્રદ્ધાથી કપોળ કલ્પિત સુખ મેળવવા એ આજની પ્રાપ્ત ક્ષણોને, સુખોને જતા કરે છે, વેડફી નાંખે છે. ત્યાગ, વૈરાગ્યની મોટી મોટી વાતોમાં ભોળવાઈ જાય છે. મૂલ્યવાન જીવનને ઉપેક્ષિત કરી ભાવિ સ્વર્ગની કલ્પનામાં ખોવાઈ જાય છે. અમુક કર્મો કરવાથી સ્વર્ગનું સુખ મળશે. ઉપવાસ, વ્રત કરવાથી ભગવાન પ્રસન્ન થઈ સ્વર્ગનું

સુખ આપશે. અમુક કર્મો કરવાથી અંતિમ સમયે યમદૂત લઇ જશે. વૈતરણી નદી પાર કરવી પડશે. દેવદેવીની ખંડગી વહોરવી પડશે. દુઃખ પડશે. દેવની કૃપાથી સ્વર્ગનું સુખ મળશે. એવી કાલ્પનિક વાર્તામાં રાચતા રહી, જીવનના સુખો માણવાનું વિસરી જાય છે.

માણસ ક્રિકેટની રમતમાં રસ ધરાવે છે. કેટલી ઓવર રચ્યા, કેટલી ઓવર બાકી રહી, કેટલો સ્કોર કર્યો, કેટલા રન બાકી ટી.વી. જોવામાં એકરસ થઇ જઇએ, મેચના પરિણામ પર નજર માંડી ચિંતિત થઇએ છીએ. મેચ જીતવા માટે એકસાઇટ થઇએ છીએ. પણ જન્ય્યા ત્યારથી કેટલા શ્વાસ લેવાના છો તે નિશ્ચિત છે. શ્વાસોચ્છવાસની ક્રિયા ચાલતી રહે છે. આપણે બેટરકાર રહીએ છીએ જિંદગીભર. કેટલા શ્વાસ લેવાઇ ગયા, કેટલા શ્વાસ બાકી રહી ગયા ? કેટલા રન કર્યા, કેટલા રન કરી લઇએ તો જીતી જવાય, એ ગણિત કોઇ દિવસ માંડવું જ નહીં. બીઝનેસમાં નફાતોટા ગણ્યા કર્યા પણ જિંદગીનું બેલેન્સશીટ મેળવ્યું જ નહીં. જાણીએ છીએ, મૃત્યુ ગમે ત્યારે અચાનક આવી પડશે. પણ બેક્રિકેટ બેભાન રહી મળેલા જીવનને માણ્યું જ નહીં. અંતિમ ક્ષણોમાં અહેસાસ થશે કે અમોલી જિંદગી વેડફી નાંખી. જીવનનો મર્મ સમજ્યા જ નહીં, પણ અબ પછતાયે હોત ક્યા જબ ચિડિયા ચૂગ ગઇ ખેત. જિંદગી ના પિલેગી દુબારા.

જીવનનું અમૂલ મેળવવું છે, પણ એ મેળવવા સાગરમંથન કરવું પડે, નેતરા ખેંચવા પડે - સાથે વિષ નીકળશે, એ કેવી રીતે પચાવવું એ વિચાર કરવાની કુરસત નથી. શું કંત અમૂલ મેળવવાની અપેક્ષા રાખીને જીવનને નેક બનાવવાનું ? પ્રામાણિક જીવન જીવવા માટે ઇમાનદાર બનવું પડે. એ માટે સ્વર્ગની લાલચ રાખવી જરૂરી નથી.

કુદરતે માનવજાત બનાવી એના જીવનની જરૂરિયાતો પૂરી પાડવા અન્ન, વસ્ત્ર, આવાસ બધું ભરપૂર છે. ધનધાન્યની કોઇ ખોટ નથી. ધરતી અન્નપૂર્ણા છે. પણ માનવજાતની ભૂખ ક્યારેય સંતોષાતી નથી. એ વધુ ને વધુ મેળવવા, લોભિયો બની ધરતીનું ભેલાણ, ખેડાણ કરી રહ્યો છે. પરિણામે પૃથ્વી પર પાંગારેલું સ્વર્ગ ભોગવાવને બદલે

શમણાંના સ્વર્ગને વધુ મહત્ત્વ આપવા લાગ્યો છે માનવી.

મૃત્યુથી ડરે છે, એની કલ્પનાથી પણ થથરે છે. બીજી કોઇ વાત કરો. મૃત્યુની પીડા શબ્દો-આશ્વાસનથી ઓછી કરવા પ્રયત્ન કરે છે, સૌ કોઇ, અંગત સ્વજનના મૃત્યુ પછી કારમા ચિત્કારો કરીએ, અશ્રુધારા વહાવીએ, ફિલસૂફી ડહોળીએ પણ મૃત્યુને નિવારી શક્તા નથી. તો પછી એનો સ્વીકાર કરવો જ રહ્યો.

મૃત્યુના અસંભ દર્દનો,

બીજો વિકલ્પ ક્યાં ?

પાડી શકીએ ન ચીસ

તો મૂંગા બની જવું પડે ?

મૃત્યુ પછી આર્કટ હોય, કારસું રૂદન હોય અથવા પ્રગાઠ મૌન હોય. એ મૌનનું સ્વરૂપ વિશેષ દર્દનાક હોય છે, એટલે તો વારંવાર સ્વજનને યાદ કરાવી કરાવી રૂદન કરાવવું પડે છે, જેથી દિલને લાગેલો આઘાત આંસુ રૂપે વહી જાય. રડીને પણ દહધને હળવું કરો છો, ભોગ્યશાળી છો. કેંક અભ્યાગિયા તો આંસુઓ પણ સારી શક્તા નથી.

માણસ આખું જીવન મૃત્યુથી ડરી ડરીને એનાથી બચવા પ્રયત્નો કરે છે, મૃત્યુના સતત સાહચર્યથી એ જીવનનો પંથ કાપતો હોય છે. પણ બચી બચીને કેટલું બચી શક્યો ? એ સૂર્ય સખી નક્કર હકીકતનો એ સ્વીકાર કરી શક્તો નથી. જીવન અને મૃત્યુ બંને અગમ્ય વાસ્તવિકતા છે. સૃષ્ટિના ઉગમકાળથી આજ સુધી માણસ એનો તાગ પામવા મથ્યો છે, પણ પાર પામી શક્યો નથી.

જીવન - એક રાધાની મટકી સમું છે -

અને મૃત્યુ છે કૃષ્ણની કાંકરી સમ -

અનોબી રમત છે - કોઇ મટકી સાચવવા મથે છે,

કોઇ મટકી છાની છપની કોડી જાય છે.

જેવું - જેનું - જેટલું આયુષ્ય - કોઇ પચાસ, કોઇ એસી વર્ષે શ્વાસોની લીલાને સંકેલી પ્રગાઠ નિંદ્રામાં પોઠી જાય છે.

‘ઘડીભર જીવન થાક લેવા ચાહે છે તો,

મરણ માની, અકસોસ ના કરો,
ભવોભવ ચાલનારી આ સફરમાં
પશ્ચિમને ઉતારો જોઈએ - જોઈએ જ.'

હકીકત છે કે જીવનની ભવાટવીમાં ક્યાંક વિસામો લેવો પડે - પશ્ચિમ વિસામો લઈ કરી નવી સફર આદરે છે. માણસ મરી ગયો - શાસોની લીલા સંકોચાઈ ગઈ. મૃતદેહને સ્નાન કરાવી, સફેદ કફન ઓઢાડી, ઉપર શાલ ચડાવીએ, શદ્ધાંજલિ આપીએ, ઉપર અતર ઇંટીએ, ધૂપટીપ કરીએ, પણ ગમે તેવું અંગત સ્વજન હોય, આગ ચાંપવી પડે છે. સાંસારિક સંબંધોની પોકળતા ઉપરથી પડદો ઉંચકાઈ જાય છે, સૌથી પ્રિય પુત્ર જ પોતાના પ્યારા પિતાને અગ્નિદાહ આપે, એ ઓછું દર્દનાક છે ?

આ તો દેહદહન છે - ચિતામાં બાળે કે કબરમાં દાટે. નાશ નશ્વર દેહનો કરાય છે, આત્મા તો અજર-અમર છે, એ જ્યાં સુધી દેહમાં હતો, શરીર ચેતનવંત હતું. આત્મા ઊડી ગયો, દેહ નશ્વર થયો. નશ્વરનો નાશ એ કુદરતી ક્રમ છે.

આત્મા કરી કોઈ નવા દેહમાં પ્રવેશ કરશે. દુબારા જિંદગીનો નવો ક્રમ શરૂ થશે. આ તો ભવાટવી છે ભાઈ.

સવારનો ભૂલ્યો

જિંદગી એક લીલા છે. એના રંગ અટપટા છે. એની માયા સમજાતી નથી. એનું સાચું સ્વરૂપ સમજાય તો પણ માણસ એની લીલામાં લપટાય વિના રહી શકતો નથી. ગામમાં એક જુવાનજોધ ઇોકરી કરતી કરે. જુવાનીયા એની લપેટમાં આવે જાય. એના જોબનવંતા લટકા ને ઝટકા જાણે જીવતી જગતી પ્રેમની તસવીર. નાનાથી માંડી મોટા લોકોને લલચાવી જાય, એનું જોબનીયું. ગામ આખામાં ફરતી કરે. ગામમાં નવી નવી આવે છે આ નવેલી નાર માયા. એ ક્યાંથી આવી છે, કોણ છે એનું સગું ? આ ગામમાં કેવી રીતે આવી, એ કોઈ જાણતું નથી. લોકને એના શરીરની ભૂગોળમાં રસ છે, એના ઇતિહાસમાં નહીં.

પોતાની પ્રેમજાળમાં એણે ફસાવી દીધો ગામના નગરશેઠના દીકરા ભગવાનને. ભગવાન એટલે ભગવાનનું માણસ, ભોળો ને ભલો. કામથી કામ. બાપાનો એકનો એક વારસદાર, બાનદાન ખોરડું, ગામ વચ્ચે હવેલી જેવું મકાન, ઘરનો ધંધો, સુખી પ્રસન્ન દાંપત્ય. પત્ની ગૌરી સંતોષી. એક દીકરો પરણાવવા લાયક, ભણી ગણીને તૈયાર થઈ ગયો છે. સાંજે દુકાન વધાવીને ભગવાન ગામના ચોરે બેસે. એના બાપાની જેમ બાપા પાસે નગરશેઠાઈ હતી. બાપનો વારસો દીકરાએ જાળવી રાખેલો.

સાંજ પડે, માયા લટકમટક કરતી નીકળે ગામના ચોરા પાસે, કામણગારી કાયાના કામણ પાશરવા. ભલભલાને ભૂ પાઈ દે એવું જોબન. શંકર ભગવાન જો ભીલડીની માયામાં લપેટાઈ ગયા હતા તો ગામના મરદોની તો શી મજલ ! જુવાનિયા વિચારતા કોનું ઘર માંડશે ? કોના ભાગ્યમાં હશે આવી પદમણી નાર. એનો દાવ સફળ થયો. ભગવાન લપેટાઈ ગયો એની જાળમાં. પછી તો આ રોજનું થયું. સાંજ પડે - ભગવાન અને માયાનું તારામૈત્રક રચાય. ભોળો ભગવાન ભૂલી ગયો કે પોતે પરણેલો છે, પરણાવવા જેવડો

દીકરો છે ઘરે. એને માયાની માયા લાગી ગઇ. ભગવાન માયાને હોટલમાં લઇ જાય. બંને એકબીજાને કોળિયા ભરાવે, એક બીજાને ઓઠો આઇસ્ક્રીમ ખવડાવે. લાજ શરમ મર્યાદા નેવે મૂકાઇ ગયા. ભગવાન ફંટાઇ ગયો પ્રેમના મોહના રસ્તે. માયા સાથે આંખ મળી, આંખને પાંખ મળી. બેઉ જણાં પ્રેમભાગનાં મુક્તપણે વિહરવા લાગ્યા. ગામમાં ગણગણાટ શરૂ થયો. લોકોને જોણું થયું. ગણગણાટની આગને અફવાના પવને ચગાવી અને એની જવાળા લાગી ગઇ ભગવાનની ધર્મ પત્ની ગૌરી સુધી. ગૌરીને ગામ જોણું કરવું ન હતું-કુટુંબની આબરૂના લીરેલીરા ગિડી જાય વાત બહાર પડે તો - એ ચૂપચાપ, બંધબારણે ભગવાનને સમજાવતી રહી. જુવાન દીકરો પરણાવવો બાકી છે. એના બાપના આવા આડા ધંધાની જાણ સમાજમાં થશે, આબરૂનું છરેચોકે લીલામ થશે. દીકરાને કોઇ દીકરી આપશે નહીં. પણ માયાના મોહમાં આંધળો થયેલો ભગવાન, વાસ્તવિકતાને સમજવા તૈયાર ન હતો.

એક વખત કાઠવમાં પગ પડે. કળણમાં ઊંડા ઉતરતા જવાય. બહાર નીકળવું અઘરું થઇ પડે. એક વખત પતન થયું. શતમુખ અધ:પતન થાય. બચવાનો કોઇ આરો ન મળે. દરરોજ માયાને મળે ભગવાન. આવતી કાલે ક્યાં અને ક્યારે મળશે એ નક્કી કરે. સાધારણ સ્પર્શા સ્પર્શી થાય -ટચાટચી થાય. પ્રેમ દીપ જલવા લાગ્યો બંનેના મનમાં- હૈયામાં હેત ઉગવા માંડ્યું અને લાગણીના જળ ઉછાળા મારવા માંડ્યા. મોહાંધ બનેલા ભગવાનને પત્નીની સમજાવટ ભરી વાત કાને પડે જ નહીં. ખાનદાન ઘરની વહુ ચૂપચાપ સહેતી રહી.

ભગવાનને જાણે પ્રેમનો પારસસ્પર્શ થઇ રહ્યો માયા દ્વારા. એની રોનક, રહેણી કરણી, ભાષા, એનો પહેરવેશ બધું બદલાઇ ગયું. જાણે આકાશમાં ઊડવા લાગ્યો. પ્રેમની પગદંડી પર એ પગ માંડી ચૂક્યો છે. ગૌરી સાથે ક્યારેક ક્યારેક કચવાટ થઇ જતો. ગૌરી સમજતી હતી પરિસ્થિતિને, વાસ્તવવાદી. એને મન પતિ એટલે પરમેશ્વર. દીકરાને ભણાવવા કરકસર કરવી પડતી હતી. મોંઘવારી વધતી જાય છે. આજે ત્રણ જણા છીએ. કાલે પારકી જણી ઘરમાં આવશે. કુટુંબની આબરૂ

ખાતર ધામધૂમથી પ્રસંગ ઉજવવો પડશે. એને પીક્યર નાટક જોવામાં રસ નહીં. એ ઘરરખ્યું સીધીસાદી ગૃહિણી હતી. ભોળા શંકર જેવા ભગવાનનો ગૃહસંસાર સાદાઇથી નિભાવતી હતી ગૌરી. ગૌરી હતી તો નમણી અને રૂપાળી પણ નટબટ નભરાળી તો નહોતી જ. પારકાં બૈરાં નખરા કરે તો સાડું લાગે. પોતાની બૈરી બીજાની દેખતા આવા નખરા કરે તો પુરુષ જાત અદેખાઇ કરે, પસંદ ન જ કરે. પીક્યરમાં હીરોઇન અડધી ઉધારી દેખાય, રંગારોગાન નફફટ નખરા કરે તે જોવું ગમે. પણ પોતાની બૈરી આવું કરે તો સહન થાય ? એટલે જ તો પોતાની પત્નીને સૌ ઘરમાં ગોંધી રાખતા હોય છે. માયા કરે તે લીલા. પણ પોતાની પત્ની આવું કરે તો કુલટા કહેવાય. આબરૂના ધજગરા ઊડે.

માયાની માયા મોંઘી પડવા લાગી ભગવાનને. કોઇ પણ સંજોગોમાં માયાને પોતાને વશ કરવી હતી. માયાએ પૂરેપૂરી લપટમાં લીધો. એક પછી એક શરત મૂકતી જાય અને ભોળો ભગવાન કબુલ કરતો જાય. એ મોહાંધ થઇ ગયો હતો. અંધ વ્યક્તિને આગળપાછળનું દેખાય શાનું ? એની વિચારશક્તિ રૂંધાઇ જાય. માયાએ કહ્યું તમારું મકાન મારા નામ પર ચડાવી દો. દસ્તાવેજ મારા હાથમા મૂકો પછી જ તમારી સાથે આવીશ. ભગવાને બિચારાએ કબુલ કર્યું કે મારા ઘરમાં એક પત્ની છે, એક દીકરો છે. એને હું જૂના ઘરમાં મોકલી દઇશ. તારા નામે ઘર હોય કે પછી મારા નામે એમાં શું કરેક પડે ? ગૌરી ગામડીયણ છે. કેશનેબલ નથી. અસ હવે તો માયા જ મારી. ગૌરીને છોડી દેવી નથી. પહેલાંના જમાનામાં શેઠિયાઓ બબે બૈરા રાખતા જ હતા ને ! અને ભગવાને માયાના હાથમાં ઘરના કાગળો મૂકી દીધા. ગરજવાનને અક્કલ ન હોય.

ગૌરીને આ વાતની ખબર પડી. હવે તો પાણી માથાથી ઉપર જવા લાગ્યું છે. પરચો અતાવવો જ પડશે. વકીલને મળી આવી. ત્યારે ખબર પડી કે સસરાએ મકાનનો દસ્તાવેજ તો ગૌરીને નામે કરેલો છે. ભગવાનને કોઇ હક નથી માયાને ઘર આપી દેવાનો, લખી દેવાનો. સ્ત્રી સીધી હોય ત્યાં સુધી સીધી. જો વિકરે તો વાઘણ બની જાય. હવે તો અતાવી દેવું

પરે-ભગવાનને અને પેલી માયાને. ગૌરી પહોંચી ગઇ બીજે દિવસે સાંજ પડે કે ચોરા ઉપર, સાથે ભગવાનના બે મિત્રોને લઇને. માયા ત્યાંથી નીકળી-ભગવાન એની રાહ જોઇને બેઠો હતો. જેવી માયા દેખાણી કે ગૌરી તેના ઉપર તૂટી પડી. માયાનો ચોટલો હાથમાં ઝાલ્યો અને મંડી એના વાળ ખેંચવા. આજે તો એને રંગે હાથ પકડી એની ફજેતીનો ફાળકો કરવો જ પડશે. નહીં તો ઘણી ભગવાન હાથમાંથી જશે. એનો સંસાર રોળાઇ જશે. કોઇપણ સ્ત્રી એવું થવા તો ન જ દે. ઠીક છે, ઘડી બે ઘડી પેલો ભટકી જાય, પણ એમ પારકો થોડો થઇ જવા દેવાય ? પ્રેમના ગાગનમાં વિહરતા પંખીડાને ધરતી પર લાવી દીધા. ગૌરીએ સ્પષ્ટ ચેતવણી આપી દીધી-ખબરદાર-મારા ધણી ઉપર ડોળો ડાલ્યો છે તો ! મારા જેવી કોઇ ભૂંડી નથી.

ગૌરીના ગડદા ને પાટુ - માયા ભોંયભેગી થઇ ગઇ. માફી માંગવા લાગી. વાત જરા આવી હતી.

શંકા ગઇ ત્યાં સુધી ઠીક પણ જ્યારે ખાતરી થઇ કે ભગવાન ભાન ભૂલ્યો છે. એની ભાન ઠેકાણે લાવવા, ગૌરીએ બીડું ઝડપ્યું. માયા કોણ છે ? ક્યાં રહે છે, તપાસ કરાવી.

માયા પરણેલી હતી. એનો ધણી મોહન જરા કાળિયો હતો. જીભે તોતડો હતો. થોથવાતો હતો. માયાના લગ્ન એની સાથે નાનપણમાં થઇ ગયેલા. મોહનનો બાપ પૈસાવાળો હતો. ગામમાં કોઇ સાથે સંબંધ નહીં, કોઇ ઓળખે નહીં. ઘરના બે મકાન હતા. મોહન કંઇ કમાતો નહીં, ઘરમાં બેસી રહેતો. માયાનું મન ભટક્યા કરતું એને મોજશોખ કરવા હતો. કાંઇની સોબત જોઇતી હતી. એના જીવનમાં અસંતોષ હતો. એનું મન ભટકતું હતું, કોઇ શિકારની શોધમાં. જોઇતું તું ને ઢાળ મળી ગયો. ભગવાન એની લપેટમાં આવી ગયો. શિકાર જાળમાં આવીને ફસાઇ ગયો.

ગૌરી હવે કાચી ઉતરવા માંગતી નથી. એ સૌ પહેલાં પહોંચી ગઇ માયાના વર મોહન પાસે. મોહનને એની બૈરીના કરતૂતની જાણ કરી. મોહન જરા મોળો હતો. પણ બાપલો તો ન જ હતો. એ ઘરમાં બેસી

રહેતો. ક્યાંય આવનજાવન નહીં તેથી ગામમાં ચાલતી વાતોથી અજાણ હતો. એનું ધણીપણું જાગૃત થઇ ગયું. ગૌરીની ગોઠવણ મુજબ એ ત્યાં હાજર હતો. ભગવાનના એક મિત્રને કેમેરા લઇ હાજર રહેવાની વ્યવસ્થા કરી લીધી હતી. એણે માયા સાથે મારામારીની ક્લિપ ઉતારી લીધી. માયા પાસે ગૌરીએ પગ પકડાવ્યા, માફી મંગાવી. મોહન માયાને કહ્યું, તારી ક્લિપ ઉતારી છે, મારી પાસે પૂરાવા છે બેવકાઇના. છૂટાછેડાનો કેસ માંડીશ. એના કરતા જાતે ફારગાતી લખી આપ. નહીં તો કાલે છાપામાં તારી સ્ટોરી છપાઇ જશે. તું ક્યાંય મોહું બતાવવા લાયક નહીં રહે.

ભગવાનની હાલત એવી થઇ ગઇ કે કાપો તો યે લોહી ન નીકળે. એ ગૌરીની પાછળ લપાઇ ગયો ને પછી છાને પગલે ઘર ભેગો થઇ ગયો. ગૌરીની સમજદારી, સાવચેતીને લીધે એ ફસાઇ જતો બચી ગયો. આબરૂ થોડી ગઇ. જો માયા સાથે પરણી ગયો હોત કલંક લાગી ગયું હોત ! ઘરબાર લૂંટાઇ ગયા હોત. અને પેલી માયા લૂછી લપેટીને ચાલતી થઇ ગઇ હોત ! કુલટા સાલી.

આજની વાત ને કાલનો દિવસ. ગામમાં બે ચાર દિવસ કાનાકુસી ચાલી. માયાને એના વર મોહનને કાઢી મૂકી. માયા ગામ છોડી ચાલી ગઇ. એ ઘરની કે ઘાટની ક્યાંયની ન રહી. એને રવાડે ચડેલો ભગવાન ઘરમાં નીચી મૂંડીએ ભરાઇ ગયો. એની હિંમત નથી હવે ચોરે આવીને બેસવાની. ગૌરીને ગુસ્સો તો બહુ આવે છે આવા ધણી ઉપર. પણ સ્ત્રીની જાત. વરને વગોવે, ઘર વગોવાય, જુવાન દીકરાને પરણાવવો છે. અને વાત થાળે પડી ગઇ. માયાને પોતાના નામે ઘર કરાવી લેવું હતું. ઘર જાય તો પરવડે, માયાના નામે જાય તો યે ઠીક પણ વરની જિંદગી તો માયાને નામે લખાવા ન જ દેવાય. સવારનો ભૂલ્યો પત્ર સાંજે ઘરે પાછો આવ્યો. એને ભૂલ્યો ન કહેવાય.

સ્વર્ગ

ખાટલામાં પડ્યાં પડ્યાં સમરથબા પોતાના નસીબને કોર્યા કરે છે. હે ભગવાન મેં એવા તે કેવા પાપ કર્યા હશે કે મારે ખાટલો ભોગવવાનું આવ્યું. બીજા ઉપર ભાર રૂપ થઈ જીવવાનો અર્થ શો ? એના કરતાં ભગવાન ઝટ ઉપાડી લે તો સારું. સમરથબા પંચોતેરના થયા છે. નાનપણમાં વૈધવ્ય આવ્યું. ગામલોકના ઘરકામ કરી કરી જાતને ઘસી નાંખી. દળણાં દળ્યાં, પાણીનાં બેડાં ભર્યાં, છાણા થાપ્યા ને હેલપાટી પણ કર્યા, કપાસના કાલા કોલ્યા, હળદર, મરચાં ખાંડ્યા. પાપડ-વડી કર્યા. એક જ મીશન દીકરા કનકને ભણાવવો છે. દીકરો પણ કેવો ? જાણે દેવનો દીધેલ. માની ઇચ્છા પૂરી થઈ. દીકરો ભણી રહ્યો, પરણાવ્યો. સોના વડું ઘરમાં આવી. સોનાવડૂનો સ્વભાવ સોના જેવો.

સમરથબા મહેનતુ તો હતા જ પણ માયાળુ અને મળતાવડાં પણ ખરાં. એમને બોલબોલ કરવું બહુ ગમે. બધા સાથે સારો સંબંધ જાળવે. અડોશી પડોશી, સગાવહાલાં બધાની સાથે હળીમળીને રહે. કંઈક સારું બનાવે, પાંચ માણસને બોલાવીને જમાડે. વાટકી તપેલી ઢાંકી આવે. શરીરમાં આળસ નહીં. મહેમાન આવ્યા જાણે ભગવાન પધાર્યા. રાજી રાજી થઈ જાય.

સમરથબાના પગમાં ચકરડી. દર્શન કરવા દોડે, શાકભાજી લેતા આવે. વહુ તો છોકરાઓમાં વીટળાયેલી રહે. સમરથબા કહે, તું છોકરાઓને ભણાવ, રસોઈ તો હું ચપટીમાં કરી નાંખીશ. ઘરનું કામ પતાવી, આજુબાજુવાળાને ત્યાં મદદ કરવા દોડી જાય. કોઈને યે ઘેર લગાનપ્રસંગ હોય કે મરણપ્રસંગ સમરથબા ત્યાં પહોંચી જ જાય. કામ કરતા જાય, અલકમલકની વાતો કરતા જાય. હાથ અને જીભ બંને સાથે ચાલે.

દીકરાને ઘરે બંધે દીકરા છે, સમરથબાને વ્યાજ જીવથીયે વહાલું. ગાંગાઓને કોળિયા ભરી જમાડે. પોતાના પડખામાં જ સુવડાવે. સમરથબા માણસભૂખ્યાં, એકલાં એકલાં સોરવે નહીં કાં તો કોઈને ઘેર બોલાવે, કાં પોતે કોઈને ત્યાં જાય. માણસનો સંગ જોઈએ એને તેઓ સત્સંગનું નામ આપતા. પ્રેમભીનો સ્પર્શ, આત્મીયતાની હૂંક એને કારણે સમરથબા સૌને વહાલાં લાગે. માંદા માણસની ખબર કાઢવા જાય, હૂંકળો હાથ ફેરવે, મીઠી મીઠી વાતો કરે, માણસ સાજો થઈ જાય.

સમરથબા બાથરૂમમાં નહાવા ગયા. લપસી પડ્યા. પગે ફેંક્યાર થયું. ખાટલે પડ્યા રહેવું પડે. જરા ગોઠે નહીં પણ કરવું શું ? એ જમાનામાં વ્હીલચેરની સગવડ ન હતી. તો સમરથબાએ પોતાનો ખાટલો પરશાળમાં નંખાવ્યો. ડેલી ઉઘાડી રખાવે. આવતા જતા માણસો સાથે ટહુકો કરી લે. બા માંદા પડ્યા, સોના વહુએ નોકરી છોડી દીધી. એને મન સાસુજની કદર છે. મારા છોકરા ઉછેરતા મને કષ્ટ પડે છે, તો બાએ એકલે હાથે એના દીકરાને કંઈ રીતે ઉછેર્યો હશે ? ઘરમાં બા છે તો મારાં છોકરાં સાચી રીતે ઉજરી ગયા. સોનાની બંને સુવાવડ સમરથબાએ જાતે ઘેર કરી. એમને બીજા કોઈ ઉપર વિશ્વાસ નહીં. વહુ મારા ઘરનું માણસ. મને ફિકર થાય એટલી કોને થાય ? વહુ મારા ઘરનું ઢાંકણ છે ઢાંકણ.

જિંદગીમાં પાપ કરતાં કંઈક પાછળ વળીને જોયું હશે તે સોના જેવી વહુ અને કુંદન જેવો કનક. દાદીની આંખમાં હેત રમે, મોઢે રિમ્મત ઝરે.

છોકરાઓ સ્કૂલે ગયા હોય, કનક ઓફિસે ગયો હોય, સોનાવહુ સાસુજની ચાકરી કરે. છોકરાઓ આવે પછી દાદીને વીટળાઈ વળે, દાદીને દવા આપે. વહુ શાક લઈ આવે. દાદી ખાટલે બેઠાં બેઠાં શાક સમારી આપે. ખાવા જોઈએ છે ને ! તો પછી કામ કરવામાં નખરાં કેવા ? છોકરાઓ લેસન કરી લે, પછી દાદી સાથે અલક મલકની વાતો કરે. સોનાવહુ પૂછયા કરે, બા તમને શું ભાવશે ? શું ખાવું છે ?

સમરથબાને લાગે છે કે પોતે હવે કુટુંબ પર વણજોઇતો બોજ બની ગયા છે. પણ દીકરાવહુને તો બા વિના એક પણ ગમે નહીં. ઘરમાંથી કોઇ બહાર જાય, બા જયશ્રીકૃષ્ણ કરીને જાય, ઘરે પાછા આવે, બાને જયશ્રીકૃષ્ણ કરે, પછી જ ઘરમાં બીજા કામે લાગે. દીકરો કનક સાંજે આવે, એનું ભાણું ને બાનું ભાણું સાથે જ મંડાય. મા દીકરો સાથે જ જમે.

દાદીને કામ વિના ગમે નહીં. ખાટલે બેઠાં બેઠાં સીવણકામ કર્યા કરે. કંઇને કંઇ વાંચે. એમને નવરા બેસવું ગમે જ નહીં.

સાસુને પણ દુઃખે, રાત્રે સૂતા પહેલાં સોનાવહુ સાસુજીના પણ દાબે. પણ ધરાસણાનો મલમ ઘસે. વહુનો હાથ પણ પર કરતો રહે, બાને ઊંઘ આવી જાય. પછી ‘બસ’ કેવી રીતે કહે. વહુને જાણ થાય, બા ઊંઘી ગયા છે. પછી બાને ઓઢાડીને પોતે સૂવા જાય. બાની પ્રસન્ન મુખમુદ્રા જોઇ વહુને સંતોષ થાય.

સમરથબા કંટાળી જાય ત્યારે કહે કે ભગવાન મને ઉપાડી લે પણ પછી તરત વિચારે ભગવાનને ત્યાં કેવું હશે કોને ખબર? ત્યાં મારી સોનાવહુ, દીકરો કનક અને એના સંતાનો થોડા મળશે? એ કરતાં અહીં ઘરમાં રહી જાવું શું ખોટું? ઠાકર મહારાજ જે કરે તે સાચું. મારું ઘર એ જ મારું સ્વર્ગ.

‘લીંપું ને ગૂંપું મારું આંગણું, પગાલીનો પાડનાર ઘોને રન્નાદે’ લગન થયાને ચાર પાંચ વર્ષ થાય, બોળો ન ભરાય, માતાજીની માનતા લે કે ભગવાન મને સંતાન આપો. સુનીતિએ માતાજીની માનતા માની, રાંદલમા તેડાવ્યા, ગોરણી જમાડી, રતિજગે કર્યા અને એને સારા દિવસો રહ્યાં. સુનીતિએ મા પાસે દીકરો માંગ્યો, અને એના પતિ સુકેતુએ દીકરી માંગી. હંમેશા માને દીકરો વહાલો લાગે અને બાપને દીકરી. સુનીતિની માનતા ફળી, ગર્ભાધાન થયું, અને માતાજીએ સુકેતુની વિનંતી સ્વીકારી દીકરી આપી.

દીકરી એટલે બાપને માટે કાળજીનો કટકો. પિતાની લાડકી, ને માની વહાલો. સીના એક વર્ષની થઇ. દીકરીની બર્થ ડે ધામધૂમથી ઉજવી. નાની શી ઢીંગલી જેવી સીના ઘૂંટણિયા તાણતી, હવે એ આખા ઘરમાં ધૂમી વળે છે, ઝાંઝરી ઝમકાવતી. મા એને ઘડીભર રેઢી ન મૂકે. અને બાપ વહલો વહલો ઘર ભેગો થઇ જાય, જ્યાં હોય ત્યાંથી, દીકરીને રમાડવા. દીકરી શુક્રનિયાળ પગલાંની, ધંધો ધમધોકાર ચાલ્યો. સુકેતુએ દીકરીના કંકુ પગલાં પાડ્યા, અને એ કપડાંનો કટકો કાપમ પોતાની બીઝનેસ બેગમાં રાખી મૂકે. વોલેટમાં અને મોબાઇલમાં દીકરીનો ફોટો. દીકરી જાણે પરી જેવી, નાજુક નમણી ને મીઠી.

દીકરી હવે સ્કૂલમાં જવા લાગી. ભણવામાં હોશિયાર, નાનપણના રમકડાં કંકાઇ ગયા. હવે એની પસંદ બદલાવા લાગી. હવે એને માટે ઢીંગલી, ઢીંગલા આવ્યા ઘરમાં. નાનું શું રસોડું આવ્યું. દીકરી બહેનપણીઓને બોલાવીને ઘર ઘર રમે. દીકરી રસોઇ કરે, માને બોલાવે, માની થાળી પીરસે અને જમાડે. મા જાણે ધરાઇ ગઇ હોય એમ જમીને ઓડકાર ખાય. ઢીંગલીને શણગારે, અને ઢીંગલીના લગન કરે.

દીકરી વધુ મોટી થઈ. જાતજાતના કલાસ ભરે. ટેનીસ રમે, સ્વીમીંગ પુલમાં તરવા જાય, ડાન્સ, ગારબા કોમ્પીટીશનમાં ભાગ લે. હવે એને માટે ઘરમાં કોમ્પ્યુટર આવ્યું, કેલક્યુલેટર અને ટેબ્લેટ અને આઈપેડ. આધુનિક ટેકનોલોજીના ગોજેટ્સ. દીકરી રીના સ્માર્ટ છે, માભાપને ઇલેક્ટ્રોનિક્સ ગોજેટસ વાપરતા નથી આવડતું. પપ્પા કંઈક પૂછે, દીકરી વહાલથી કહી દે, શું પપ્પા, આટલું પણ નથી આવડતું ? સાવ ઠોઠ છો ઠોઠ. દીકરી વઢી નાંખે એ પણ પપ્પાને મીઠું મીઠું લાગે.

દીકરી રીના ગ્રેજ્યુએટ થઈ. અભ્યાસ પૂરો થયો. હવે એના લગ્નની તૈયારી કરવી છે. માતાપિતા છોકરા બતાવે, દીકરી નાપસંદ કરે. દરેકમાં કોઈને કોઈ ખામી બતાવે. માભાપ સમજાવે, કંઈક તો જતું કર. ઉંમર વધતી જશે. તારા ધ્યાનમાં કોઈ છોકરો હોય તો કહી દે અમને. અમે રાજીખુશીથી તારી પસંદગી વધાવીશું. અમને ખાતરી છે કે અમારી દીકરીની પસંદગી જેવી તેવી નહીં હોય.

સુકેતુના મિત્રનો દીકરો સુબાહુ, અમેરિકાથી ભણીને આવ્યો, મીટીંગ ગોઠવાઈ - માભાપને આશા હતી કે આજે તો સંબંધ ફાઇનલ થઈ જ જશે. કોઈ વાતે ઉશું નથી, કમી નથી, મીટીંગ થઈ ગઈ. છોકરાવાળાની હા આવી ગઈ. દીકરી રીના પોતાના રૂમમાં ભરાઈ ગઈ છે. માભાપ દીકરીનો અભિપ્રાય પૂછવા એની રૂમમાં ગયા. દીકરી કોઈ જવાબ આપતી નથી. પપ્પાએ જરા જોરમાં, મોટા અવાજે પૂછી લીધું. તને જોઈએ છે શું ? કેવો વર જોઈએ છે ? કોઈને કેમ હા પાડતી નથી ?

દીકરીની આંખમાંથી ટપ ટપ આંસુ પડવા લાગ્યો. પપ્પા મને તો તમારા જેવો વર જોઈએ. દીકરીને મન પપ્પા સર્વગુણ સંપન્ન હતો. દરેક છોકરામાં એ પોતાના પપ્પાની પ્રતિછાયા શોધતી હતી. પછી ક્યાંથી પસંદ આવે અન્ય કોઈ ?

દીકરી એટલે વહાલનો દરિયો. માભાપના સુખદુઃખની સંબંધી. દીકરીની સૌ પ્રથમ પસંદ પપ્પાનો પ્યાર. ગમે તેટલી વહાલી દીકરી હોય, જગતનો ક્રમ છે, દીકરીને સાસરે વળાવવી પડે. જનકરાજાને

દીકરી સીતા વહાલી હતી તો યે દૂર દૂર મોકલી હતી ને સાસરે ? સુકેતુ અને સુનીતિ એકબીજાની સામે જોઈ રહ્યા. આટઆટલા લાડ લડાવી મોટી કરી દીકરીને ! અને હવે જ્યારે એને પરણાવવાનો સમય આવ્યો, એને પપ્પાનું ઘર, પપ્પાનો પ્યાર છોડી સાસરે જવું જ નથી. શું કરશું આ દીકરીનું ? મમ્મી-પપ્પા તમને છોડીને મારે ક્યાંય જવું નથી. હું તમારો દીકરો થઈને રહીશ.

અને બાપ બેટી એકબીજાને વળગી વળગીને ધરાઈને રડી પડ્યા. દીકરીને બાપે ખોળામાં થપથપાવીને સૂવડાવી, દીકરી નિરાંતે સૂઈ ગઈ, બાપના ખોળામાં.

લોકો માનતા માને દીકરા માટે. દીકરો કંઈ સ્વર્ગ દેખાડી દેવાનો નથી. દીકરીએ પણ દીવો રહેવાનો. દીકરી એટલે કુળ દીવડી, બંને ઘરને ઉજાળે. સુકેતુને દીકરી વહાલી, દીકરીને માભાપ વહાલા, પણ સંસારનો ક્રમ છે દીકરીને સાસરે વળાવવાનો.

રીનાનો કલાસમેટ હતો. સુશાંત. રીનાને એની કંપની ગમતી. નસીબજોગે સુશાંતના માતાપિતા એક્ઝીક્યુટિવ મૃત્યુ પામ્યા. સુશાંત હવે એકલો અટૂલો થઈ ગયો. થોડો સમય સુનીતિ-સુકેતુ અને રીના એને ઘર જઈ આશ્વાસન આપતા, પછી ધીરે ધીરે સુશાંત ઘરે આવતો થઈ ગયો. ઘરજમાઈ બની ગયો. રીનાના લગ્ન સુશાંત સાથે સાદાઈથી કરી લીધા. સુકેતુને દીકરો મળી ગયો, અને દીકરીની પણ સંગત.

અરુણ પરભાત

થૂંટણીના ઢંઢેરા પીટાય. મતદારોને રીઝવવાં જાતજાતના પ્રલોભનો અપાય. મુસ્લીમ, હિંદુ, દલિત સમાજ, નીચલો વર્ગ સૌને રીઝવવા વચનોની લહાણી કરવામાં આવે. કોઇ પણ પક્ષની બેઠક પર લડવા માટે કરોડો રૂપિયાની બોલી બોલાય, પ્રચારમાં કરોડોનો ખર્ચ. નેતાઓ પાંચ વર્ષે ઘેર ઘેર વોટની ભીખ માંગવા નીકળી પડે. ખુરશીની બોલબાલા થઇ જાય. સત્તા મેળવવા માટે આટલી હુંસાતુસી? કારણ ખુરશીની દિમત છે. સેવા કરીએ તો મેવા ખાવા મળશે. સીધું ગણિત છે. બાકી લોકો મૂરખાઓ છે કે કરોડો ખર્ચીને બે ચાર મહિનાની ઊંધ હરામ કરીને ઘેર ઘેર ફરવા નીકળે?

એક એક સાંસદની સંપત્તિ પાંચ વર્ષમાં પાંચસો ગણી થઇ ગઇ? કયો ધંધો કર્યો? કેટલો ટેક્સ ભર્યો? શું આ બધા દેશની સેવા કરવા નીકળી પડ્યા છે? આઝાદી મળ્યાને વર્ષો થઇ ગયા, આજે આટલી દારૂણ ગરીબી કેમ છે. ભ્રષ્ટાચારની બોલબાલા કેમ છે? બાળકના એડમીશનથી માંડી રેથ સર્ટીફિકેટ મેળવવા સુધી બધે પૈસા વેરવા પડે છે.

ઘરમાં, સમાજમાં, રાજ્યમાં, વિશ્વમાં, જ્યાં જ્યાં વ્યક્તિઓ ઊંચે આસને બેઠી છે, પ્રજાએ જેમને પ્રતિનિધિ તરીકે ચૂંટીને મોકલ્યા છે તેઓ શ્રેષ્ઠ કામગીરી બજાવે એવી અપેક્ષા સમાજ જરૂર રાખી શકે. એકવાર ચૂંટાઇને આવ્યા, સત્તાધારી વ્યક્તિમાં અહં આવી જાય, ઊંચાઇનો મદ આવી જાય, પછી મતદારોની કોને પડી છે? તેઓ બેફિકર બની જાય છે. બેમર્યાદ બની જાય છે. બાપકી દ્વારા રાતોરાત કરોડપતિ નહીં અબજોપતિ બની જવું છે. એક વાર ચૂંટણી જીતવાની કળ હાથ લાગી ગઇ. પારિવારિક સંપત્તિ સમજ પેઢી દર પેઢી ખુરશી ટકાવી રાખવી છે. બેશરમ બની જઇ પોતાની મર્યાદા લક્ષમણરેખા

ઓળંગી નાંબે છે. એમને જાણે કોઇ પૂછવાવાળું નથી. જેટલી ઊંચાઇએ ચડ્યા એટલા નીચા જઇ પતનશીલ બની જાય છે નેતાઓ. ષડયંત્રો, કાવાટાવા, ગોટાળાઓ- ઘાલમેલ કર્યા કરે છે.

જે પદ, જે સત્તા દ્વારા તેઓ દેશની સેવા કરી શકે, સમાજના અદનામાં અદના માણસની ખેવના કરી શકે. આમ આદમીના જીવનમાં સુખ, સગવડોની લહાણી કરી શકે. તેઓ ફક્ત પોતાનું ઘર ભરે છે. ભ્રષ્ટાચારનો ભોરીંગ તેમને આભડી ગયો છે. ઊંચાઇને સાર્થક કરવાને બદલે જાતિવાદ, કુટુંબવાદને પોષવા માંડે છે. શું તેઓ એટલા બુદ્ધ છે, સમજ શકતા નથી કે કાલે ખુરશી ખસી જશે, લોકો એમના કારનામાઓનો હિસાબ માંગશે. કૂલોના હાર પહેરાવનારા ખાસડાનો હાર પહેરાવશે. પોતાના પદની ગારિમા, તટસ્થતા, ન્યાયીપણું જાળવી ન શકે તો સત્તાધીશો પણ ફેંકાઇ જાય. ખુરશી ગઇ, કોઇ ભાવ પૂછવાનું નથી.

ચાલો એ તો હીક, પાંચ દસ વર્ષમાં ઉસરાય એટલું ઉસરાડી લીધું છે. ઘર સાજું કરી બેસી ગયા છે. જનતા કી તો ઐસી તૈસી. પણ જનસમાજનું શું? રાષ્ટ્રની ગારિમા ઝંબવાય છે તેનું શું? સંપત્તિ - સત્તાનું આલું વરવું પ્રદર્શન?

યૌવનં ધન સમ્પત્તિઃ પ્રભુત્વમ્ વિવેકિત !

એકેકમયમ્ અનર્થાય, કિમ્ યત ચતુષ્ટયમ્ !!

યૌવન, ધનસંપત્તિ, પ્રભુત્વ અને અવિવેકીપણું. એમાંનું એકપણ આપણામાં પ્રવેશે તો મહાન અનર્થ સર્જાઇ જાય. પર જો આ ચારેયાર એક જ વ્યક્તિમાં પ્રભુત્વ પામે તો પછી પરિણામ શું આવે? આ બધા અવગુણો અનર્થકારી છે. ઉચ્ચાસનની મર્યાદા, લક્ષમણરેખા જાળવી ન શકે તેનું સર્વથા પતન નિશ્ચિત છે. વિવેક વગરનો માણસ મહાવિનાશ નોતરે. શું સત્તાની મહત્તા આટલી બધી હશે કે માણસ પોતાનો ધર્મ ભૂલી જાય! ફરજ ભૂલી જાય? આટલા ઉચ્ચ પદે બેસનારમાં આટલી તો અક્લ હોય જ પણ લાલચ, લોભ, સંઘડવૃત્તિ, માનપાનની લાલસા એને ભાન ભૂલાવી દે છે. કર્તવ્યધર્મનો અભાવ છે પછી

કર્તવ્યપાલનની આશા ક્યાંથી રાખી શકાય ?

સત્તાધારી માણસ કરોડો અબજોની કમાણી કરી લઇ ઘરે બેસી જાય, પણ ગરીબો વધુ ગરીબ બનતા જાય છે એનું શું ? એક સ્થળે ઊંચો ઢગલો થયો, મતલબ બીજે એટલી ઊંડી ખાઇ ખોદાઇ હોવી જોઇએ. નેતાઓ પોતાના વોર્ડમાં કોઇ જનકલ્યાણકારી પ્રવૃત્તિ કરતા નથી. પૈસા વેડફાય છે. પેપર પર પુલો બંધાય છે. ટેક્સ ભરનારાના પૈસાની બરબાદી થાય છે. આ ભ્રષ્ટાચારના ભોરીંગને નાથવા 'પૃ' ની છાતી જોઇએ. પણ આપણા નેતાઓ દેશપ્રેમને બદલે, રાષ્ટ્રહિતને બદલે સંકુચિત મનોવૃત્તિને કારણે દેશને અધોગતિએ પહોંચાડી રહ્યા છે. હવે મતદારો જગૃત થયા છે. ક્યાં સુધી લોકો બેવકુફ બન્યા કરશે ? કવિશ્રી કર્સનદાસ માણસે સારું લખ્યું છે કે ભૂખ્યા જનોનો જઠરાગિન જાગશે, તે દિ, ખંડેરની ભસ્મકણી ન લાધશે. ભલભલા ભૂખતિ, હીટલર કે મુસોલિની, કાળની ગર્તમાં કેંકાઇ ગયા, ફંગોળાઇ ગયા. એમનું અસ્તિત્વ સુદ્ધાં રહ્યું નથી. જ્યારે વલ્લભભાઇ, ગાંધીજી, લાલબહાદુર શાસ્ત્રીજી લોકપ્રિયતા અને અમરત્વ પ્રાપ્ત કરી ગયા.

આજની ભણેલી પ્રજા, જગૃત પ્રજા ઓળખી ગઇ છે નેતાઓની નિર્લજ્જતાને - કાળના પ્રવાહમાં તણાઇ જશે સર્વ દુષ્કર્મીઓ અને સત્યનો વિજય થઇને જ રહેશે. ઉગ્રશે અરુણું પરભાત.

આઝાદી પછીના આઠલા વર્ષે પણ દેશ આઠલો પછાત કેમ રહી ગયો છે ? આપણી પ્રજા અતિશય ધાર્મિક છે. જે પ્રજા ધર્મની પાછળ, મંદિરોની પાછળ ઘેલી થઇ દોડે તે વૈજ્ઞાનિક સત્યોને સ્વીકારી શકતી નથી. કારણ ધર્મગુરુઓએ એમને આત્માના કલ્યાણની ઘેનની ગોળીઓ ગાળાવી દીધી છે. સાધુભાવાઓના ટોળાં સર્જ્યા, મંદિરો, મઠો બાંધવા કરોડોની ખિલકતો એકઠી કરાય છે. પણ શૌચાલયો બાંધવા જેવા ગ્રામ્યપ્રજાને પ્રાથમિક સુવિધાઓ પ્રાપ્ત થાય એવા પ્રયાસ થતાં નથી. પુણ્યના નામનું ગાજર દેખાડી પ્રજાને અંધશ્રદ્ધા પ્રત્યે દોરી જઇ ગુમરાહ કરવામાં આવે છે. એટલી જ રકમ જો વિદ્યાર્થી દાન માટે વપરાય તો પ્રજા શિક્ષિત બને, સંસ્કારી બને. નીતિ થકી રોટલો કમાઇ,

આત્મનિર્ભર બની શકે. ધર્મગુરુઓ ચેલાને સતત ગેરમાર્ગે દોરતા રહે છે. પોતાની મહત્તા પોષવા સ્વાર્થ સાધવા. પ્રજાને ખમીરવંતી બનાવવાને બદલે અહિંસાનો ઉપદેશ આપી કાયર બનાવી દેવામાં આવી છે. નવા આવિષ્કારો કરવાની પ્રેરણા આપવાને બદલે સેવા પૂજા, જપ જપવામાં સમય ગાળવામાં આવે છે. પરિણામે મોર્ડન વિચારધારાને પ્રોત્સાહન મળતું નથી. સમય આગળ નીકળી જાય છે. આપણે પછાત રહી જઇએ છીએ. વિજ્ઞાનપ્રગામાં જીવી રહ્યા છીએ. ધર્મ અને વિજ્ઞાનનો સુમેળ સાધવો જરૂરી છે. તો જ જગત માટે કલ્યાણકારી પ્રવૃત્તિઓ આદરી શકીશું. ધાર્મિકતાનો ઓવરડોઝ પ્રજાને નિર્માલ્ય બનાવી ગયો છે.

મંદિરોમાં કરોડોની આવક છે, પ્રજાહિતના કાર્યોમાં વપરાતી નથી. એક એક સ્થાનિક નેતાએ જે જે સંપત્તિ એકત્ર કરી છે, એને જો ઓકાવી શકીએ તો પ્રજા પરનું કરભારણા તફન ઓછું થઇ જાય. એ માટે પ્રજામાં ખુમારી જગાવવી પડે. રાષ્ટ્રપ્રેમના પાઠ ભણાવવા પડે.

ભણાવ ભણાવ નિજ સંતતિ સૌને પ્રેમભક્તિની રીત.

મારો દેશ, મારું રાષ્ટ્ર, મારો માનવબંધુ એ ભાવના જગૃત કરવી જોઇએ. આપણી પાસે માનવસંપત્તિ છે, કુદરતી સંપત્તિ છે. પછી દાહિરૂય શા માટે ? સૌ પોતપોતાનો નાગરિક ધર્મ પાળીએ તો જ રાષ્ટ્ર ઉન્નતિના શિખરે પહોંચી શકે.

રાજામહારાજાના વૈભવને આંટી જાય એવો વૈભવ છે નેતાઓનો. એમના સંતાનોના લગ્નમાં કરોડોનો ધુમાડો થાય છે. આખર આ પૈસો એમની પાસે આવ્યો ક્યાંથી ? પ્રજાને મૂરખ બનાવીને, ભોળવીને, લૂંટીને જ તો !

સમાવતા

મહિલા દિન નિમિત્તે એક સમારોહ યોજાયો હતો. એના મુખ્ય અતિથિ હતા જ્ઞાતિના પ્રમુખ શ્રી રાકેશભાઈ. મહેમાનોનો પરિચય આપાયો. તેમનું સન્માન થયું. અને જ્ઞાતિમાં વિશિષ્ટ યોગદાન આપનાર ત્રણ ચાર બહેનોનું સન્માનપત્ર આપી સન્માન કરવામાં આવ્યું. મહિલા વિશેષ કરતાં જાણે મુખ્ય અતિથિનો સન્માન સમારંભ હોય એવું લાગ્યું. શ્રી રાકેશભાઈને બે બોલ કહેવા વિનંતી કરવામાં આવી. એમણે ખાસ્સો એક કલાક પ્રવચન કરવામાં લીધો. એમાં પોતાની જાતની જ પ્રશંસા વિશેષ હતી. દીકરા દીકરીને સમાન ગણી ભેદભાવ રાખ્યા વિના શિક્ષણ આપવું જરૂરી છે. હું દહેજ પ્રથાનો વિરોધી છું. મારા દીકરાના લગ્નમાં દહેજ લીધું નથી. દીકરીને પોતાની સંપત્તિમાંથી વારસાહક આપવાનો પ્રબંધ કર્યો છે. અમારા દીકરાની વહુ (પુત્રવધૂ) ડ્રેસ પહેરે છે. અમારી બોક્સિસમાં કામ કરે છે. સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્યના અમે હિમાયતી છીએ વગેરે વગેરે.

ભાષણભાજી પૂરી થયા પછી ભોજનસમારંભ હતો. લોકોને એમાં જ વિશેષ રસ હોય એ સ્વાભાવિક છે. લોકો ગણગણતા હતા રાકેશભાઈ ક્ષિણિયારી મારતા હતા કે અમે દહેજની માંગણી કરી નથી. ક્યાંથી કરવાના હતા? દીકરો મદ્રાસી છોકરીને પ્રેમલગ્ન કરી ઘરમાં લાવ્યો છે. બહુ વિરોધ કર્યો પણ આખર દીકરા ખાતર પુત્રવધૂને અપનાવવી પડી. વહુને બોક્સિસમાં કામ કરવા દેવાનું સ્વાતંત્ર્ય આપ્યું છે. આપ્યું છે શું? એ એમ.બી.એ. ભણેલી છે, દીકરા કરતાં યે વધુ હાંછિયાર છે. આખી બોક્સિસનું મેનેજમેંટ સંભાળી લીધું છે. ઘરમાં કચવાટ ચાલે છે, પણ આત્મપ્રશંસા કરી લે છે. ખરી રીતે તો વહુને પોતાના કરતાં નીચા કુળની માને છે.

રાકેશભાઈની સ્થાવર મિલકતો ઘણી બધી છે. એ બધી દીકરાના

નામે પોતાના જીવતા જ કરી દીધી છે. દીકરીના લગ્નમાં મોટાઇ બતાવવા તથા વેવાઇ સદ્ગત હોવાથી સારો એવો ખર્ચ કરવો પડ્યો. બહુ બહુ તો માના દાગીનામાં વહુ અને દીકરીને સમાન ભાગ પાડી આપશે. દીકરી પારકી છે, વહુને આપશે એમાં ઘરનું ઘરમાં જ રહેવાનું છે. દીકરીને તો અઢારમાં વર્ષે પરણાવી દીધી હતી. પૂરતું ભણાવી પણ નથી. શેઠીયા લોકો ભાષણભાજીમાં શૂરા હોય છે. કરે કંઇક, મનમાં હોય કંઇક, વ્યવહાર હોય કંઇક અને વર્તન હોય તદ્દન અલગ. પોતે સામાજિક ઉત્કર્ષની ભાવના ધરાવે છે એવી બડાઇ હાંક્યા કરે, બાકી એના એ. ચાવવાના અને દેખાડવામાં હાથીના દાંત જુદા હોય છે. જેટલા મોટા માણસ એટલા ખોટા. રાકેશભાઈએ મોટાઇ બતાવી - દીકરા કે દીકરીને સમાન વારસો આપશે, પણ અઢળક સંપત્તિ ધરાવતા રાકેશભાઈ સમાજકલ્યાણ માટે કેટલી રકમનું દાન આપે છે? એરણ ચોરીને સોય જેટલું યે નહીં. લોકોની સુવિધા કે સમાજના વિકાસ માટે એમનું યોગદાન કેટલું? દાન આપવા કરતાં મોટો ઢંઢેરો પીટાવવો છે. શાલ બોઢી સન્માન મેળવવું છે. સ્ટેજ ઉપર સ્થાન મળવાનું હોય તો જ બે પાંચ હજારનું દાન કરવું, આગળની સીટ મેળવવી એ એમનો શોખ છે.

ક્રિકેટરો, એક્ટરો, ડોક્ટરો કેટકેટલું કમાય છે, કરોડોમાં-અબજોમાં એમને આપણે ખભે બેસાડી નાચીએ છીએ, પણ સમાજના યોગદાન માટે એમનું યોગદાન કેટલું? મંદિરોમાં કરોડોના મુગટ, હાર ચડાવશે પણ પોતાના સ્ટાફને દવાદારૂ, મોડિકલ ટ્રીટમેન્ટના પૈસા નહીં આપે. શાનદાર પાટીઓ ઉજવે, નોકરો, ડ્રાયવરો ચાત સુધી ડ્રુગ્ગટી ભરે, પણ એમને કેટલો પગાર આપે? કેટલી સુવિધાઓ આપે?

રાકેશભાઈ જેવા જાહેરમાં પોતાના સંતાનો-પરિવારની ચર્ચા કરે, સમાજના સળગતા પ્રશ્નો પ્રત્યે જાણે પોતે વ્યથિત હોય એવો દેખાડો કરે, ત્યારે વિચાર આવે કે સ્ટેટસ મેળવવાના, માન, પદ, મેળવવાના આ બધા ધખારા છે. આજે જમાનો બદલાયો છે. ઘર ઘરમાં દીકરી દીકરાનો ઉછેર સરખી રીતે થઇ રહ્યો છે. નારી કલ્યાણની વાતો કરવાથી

કે સમાન અધિકારની વાતો કરવાથી સમાજનો ઉધ્ધાર થવાનો નથી. દીકરીને એની કેરિયર બનાવવા માટે સંપૂર્ણ સહકાર, સ્વતંત્ર્ય અપાઇ રહ્યું છે. સ્ત્રી સશક્ત અને સમર્થ બની છે, આપ આવડતથી. તેનામાં કોર્પોરેટ સંસ્થાઓનું સંચાલન કરવાની ક્ષમતા, સામર્થ્ય છે. એને પુરુષ સમોવડી બનવું નથી. એનામાં ઊંચી પદવી સુધી પહોંચવાની કુશળતા છે. સ્ત્રીમાં રૂડીકશન છે. કાર્યનિષ્ઠા છે, સંપૂર્ણતા છે. અધિકારો માંગવાથી મળતા નથી. એને માટે પાત્રતા કેળવવી પડે, સ્ત્રીમાં એ સામર્થ્ય છે જ. સવાલ છે માત્ર એને અનુકૂળતા કરી આપવાનો.

ભારત દેશમાં અનેક મહાન વિદુષીઓ થઇ ગઇ. ગાગી, અરુંધતી વગેરે ઝાંસીની રાણી, અહલ્યાબાઇ, જેવી વીરાંગનાઓ થઇ ગઇ. પ્રતિકૂળ સંજોગોમાં પણ સ્ત્રી પોતાનું દાક્ષિણ્ય જાળવી રાખીને પોતાનું પોત પ્રકાશી શકી છે. આઝાદીની લડાઇમાં સ્ત્રીઓનું યોગદાન કમ ન હતું. પોતાના પગ પર ગિભા રહેતાં શીખી ગાયેલી સ્ત્રીને નથી પિતાની સંપત્તિમાં ભાગ જોઇતો કે નથી એ પતિની કમાણીની મોહતાજ. એકલી પડી ગાયેલી વિધવા સ્ત્રીઓએ ઘરકામ કરી સંતાનોને ઉછેર્યા છે અને આજે છોકરી ભણી લે, કમાય, પોતાના લગ્નનો ખર્ચો જાતે કઢી લે છે. એટલુંજ નહીં, દીકરો માખાપને છોડી દે, પત્નીનો થઇ જાય છે. જ્યારે દીકરી દીકરાથી વિશેષ કાળજી મા-બાપની રાખતી થઇ ગઇ છે. માખાપની ધડપણમાં સેવા કરે છે, અગ્નિદાહ પણ આપે છે. પુત્રસમોવડી જ નહીં, તેથી અધિક શક્તિશાળી પૂરવાર થઇ છે.

વારસાહક માટે લડવું કોને પડે ? ઉપલા વર્ગને જેના મા-બાપ પાસે અઢળક સંપત્તિ હોય. ટાટા-બીરલા, મફતલાલ-અંબાણી જેવા ઉપલા વર્ગમાં સંપત્તિ માટે વરવી લડાઇઓ ચાલે. મધ્યમવર્ગના માનવી પાસે રહેવા માટે એક ફ્લેટ હોય. એ પોતાના સંતાનોને ભણાવે છે, પેટે પાટા બાંધીને. પોતાના પરિવાર માટે ધસાય છે. એન દીકરીઓને તેડાવે છે. મોસાળા કરે છે. કાવાદાવા કરવાની એને કુરસદ નથી. સ્વમાનથી પરિવારની આબરૂ જાળવે છે. મધ્યમવર્ગીય માણસ. મજૂર

વર્ગ તો રોજનું કમાય, રોજનું ખાપ. હોય શું કે ભાગલા પાડવા પડે ! દીકરીને સાસરે દુઃખ પડે, દીકરી માવતરને બારણે આવીને ઊભી રહે, બીજે ક્યાં જાય ? સંયુક્ત કુટુંબમાં ત્યક્તા, વિધવા કે કોઇ કારણસર અપરિણિત રહી ગયેલી દીકરીઓ સચવાઇ જતી. કોઇ હકની માંગણી ન હતી, કે ન હતી કોઇ ઉપકાર કર્યાની ભાવના. સૌ પોતપોતાની ફરજ બજાવીએ. કહે છે જર, જમીન અને જોરુ એ ત્રણે કજિયાના ભેરુ - જ્યાં અધિક હોય ત્યાં જ લડવાડ થાય. હકના દાવા થાય.

દીકરા કે દીકરી માટે જે કંઇ કર્યું, એમને જે કંઇ આપ્યું, કે આપવાના હોઇએ એનાં ગાણાં ગાવાનાં ન હોય. એમને સ્વાવલંબી બનાવ્યા હોય તો તેઓ જાતે પોતપોતાનું કોડી લેશે. દીકરીની જાત એટલી સમજણી હોય છે કે એનેકોઇના ઓશિયાળા બનવું પસંદ નથી. ઘરમાં એવું વાતાવરણ સર્જવું જોઇએ કે ભાઇબહેન પરસ્પર હેતથી રહે, પરસ્પર સુખદુઃખમાં સાથીદાર બને, સમજણપૂર્વક તો પછી હક ને ફરજ વચ્ચેના ઝઘડાઓ ઊભા થાય જ નહીં.

નારી ધરની બહાર નીકળતી ન હતી એકલી. આજકાલ સ્ત્રી એકલી દુનિયા ભરમાં ધૂમી વળે છે. પોતાની કેરિયર જાતે પસંદકરી શકે છે અને જીવનસાથી પણ જાતે પસંદ કરી શકે છે. કોઇપણ ક્ષેત્રમાં એ પોતાની જાતને હોશિયાર પૂરવાર કરી શકી છે. પુરુષપ્રધાન સમાજે આંકેલી કેડી પર એ ચાલવાની નથી. પોતાની કેડી જાતે કંડારી લે એટલી સશક્ત છે આજની નારી.

આંખ

ક્રુદ્ધ છે સ્ત્રીની આંખ એટલે કૂવો. વાત વાતમાં પલ્લપલિયા પાડવાની આદત હોય છે સ્ત્રીઓને. આમ કરીને બીજાની સહાનુભૂતિ મેળવી લેવાની રડીને રાજ લેવાનું.

બીજાના મનને પીગળાવવા માટે આંસુ એ મોટામાં મોટું શસ્ત્ર. સ્ત્રીની હૃદય તલાવડીમાં જે મોતી પાકે તેનું નામ આંસુ. આંસુ જાણે સ્ત્રીની મોટામાં મોટી અસ્કયામત.

આંસુ એટલે હૃદયની ઋજુતાની નિશાની. બે પ્રસંગે માણસને અચૂક રડવું આવી જ જાય. એક તો કન્યાવિદાયનો પ્રસંગ, ભલભલ કઠણ કાળજાના બાપની આંખના ખૂણા આંસુથી ભીંજાયા વિના ન રહે. દીકરી તો અળગી થાય છે પરિવારથી, એ પાછી આવવાની છે છતાં એના મૂળિયા આપણાં ઘરમાંથી ઉખડી જશે, એ પરાઈ થઈ જવાની. રડવું આવી જ જાય. અરોશપરોશમાં કન્યાવિદાયનો પ્રસંગ હોય તો યે આપણને રડવું આવી જાય.

બીજો પ્રસંગ મૃત્યુનો. વહાલાની વસમી વિદાય, કાયમ માટે આંખના આંસુ બાળ્યા ન બળાય. માણસ હોવાનું પ્રમાણપત્ર એટલે આંસુ. હૃદયરૂપી ગંગોત્રીમાંથી વહી આવતી પતિત પાવન ભાગીરથી સમું હોય છે આંસુ. આંસુ એટલે સંવેદનાનું માન સરોવર.

બાળકની આંખમાં નિર્દોષતા છલકે, યૌવનસભર યુવતીની આંખમાં યાસની તૂષા, પ્રૌઢાની આંખમાં પ્રગલ્ભતા અને વૃદ્ધાની આંખમાં શૂન્યતા ભાસે. આંસુ એટલે નારીની નિર્ભયતા નહીં પણ સર્વોત્તમ આત્મશુદ્ધિ.

આંખ ભીંજાય ત્યારે કવિતા જન્મે.

દ્રૌપદી જેવીના આંખમાંથી આંસુ ખરે એનું રૂપાંતર અંગારામાં થાય

અને એ અને મહાભારત જેવા યુદ્ધનું નિમિત્ત.
સંતાનોની પ્રગતિ નિહાળી ભાવતરની આંખોમાં હરબના આંસુ આવે અને જ્યારે સંતાન કૃતકની બને આંખમાંથી અભિશાપ વરસે. ભક્તિ ભાવની ઉરેક્તા વધી જાય ત્યારે આંખમાંથી આંસુ સરે.

ક્રોધ, ક્રુદ્ધા, વાત્સલ્ય, પ્રેમ, આકાંક્ષા કે આદરભાવ વ્યક્ત કરતા આંસુ એ ઇશ્વરીય વરદાન છે.

આંખ લડે ને લડાઈ થઈ જાય.

આંખ ઝૂકે ને નમન થઈ જાય.

આંખથી આંખ મળે તો પ્રેમ થઈ જાય.

આંખ એટલે અભિવ્યક્તિ કરવા માટેનું માધ્યમ. આંખના હાવભાવથી મનના ઊંડાણને વ્યક્ત કરી શકાય. નજરથી નજર મળે ને પ્રેમ થઈ જાય- જ્યારે હોઠ બંધ રહે, જીભ અબોલ બને, આંખ પોતાના મનોભાવ વ્યક્ત કરી દે. આંખોની ભાષા પ્રેમીઓ વાંચી લે, અને નજર સાથે નજર મિલાવાય, પ્રથમ નજરનો પ્રેમ જીવનભર ભૂલી ના શકાય. પ્રેમની પરિભાષા પ્રેમી હૃદય જ ઉરેલી શકે.

